

ПЪРА БОРИНГ МИТЧЪЛ

ПОЛИТИКАТА НА БИСМАРК ЗА ПОМИРЕНИЕ С ФРАНЦИЯ

1875 - 1885

Филаделфия, 1935 г.

превод Ж. Войников, 2026 г.

**ПОЛИТИКАТА НА БИСМАРК
ЗА ПОМИРЕНИЕ С ФРАНЦИЯ
1875-1885**

**автор Пърл Боринг Митчъл
издателство на Пенсилванския университет
Филадельфия, 1935
превод Живко Войников, 2026**

**THE BISMARCKIAN POLICY OF
CONCILIATION WITH FRANCE
1875-1885**

**By Pearl Boring Mitchell
UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA PRESS
Philadelphia 1935**

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРКАТА – 4	
ПРЕДГОВОР – 4	
I. КРИВАТА НА ПРИЯТЕЛСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ – 5	
II. СЛЕДВОЕННИЯТ ШОВИНИЗЪМ – 10	
III. РОЛЯТА НА БИСМАРК В КРИЗАТА ОТ 1875 Г. – 20	
IV. РАЗВЕДРЯВАНЕТО НА НАПРЕЖЕНИЕТО – 39	
V. ПРИЗНАВАНЕ НА ФРЕНСКИТЕ ИНТЕРЕСИ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК – 71	
VI. ФРЕНСКАТА КОЛОНИАЛНА ЕКСПАНЗИЯ С ГЕРМАНСКА ПОДК- РЕПА – 82	
VII. СЪТРУДНИЧЕСТВОТО – 107	
VIII. ОПИТ ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО В ЕГИПЕТ – 120	
IX. ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА НЕДОВЕРИЕТО – 142	
БИБЛИОГРАФИЯ – 152	

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРКАТА

Пърл Боринг Митчъл (1888–1978) е американска историчка и академичен автор. Тя е най-известна с историческата си монография, анализираща европейската дипломация от края на XIX век, „Политиката на Бисмарк за помирение с Франция, 1875-1885“, публикувана първоначално през 1935 г., и представена в мой електронен превод чрез „Гугъл транслейтър“, с редакция.

Родена като Пърл Боринг във Филипсбърг, Пенсилвания, на 6 юни 1888 г. Получава академични квалификации и публикува многобройни трудове като учен в Университета на Пенсилвания.

Омъжва се за Хауърд А. Митчъл и по-късно е съавтор на краеведски исторически трудове със съпруга си, като например „История на унитариянското общество на Джърмантаун“.

Основният ѝ академичен принос е книгата „Политиката на Бисмарк за помирение с Франция, 1875-1885“. Трудът се потапя в сложните дипломатически маневри на германския канцлер Ото фон Бисмарк след Френско-пруската война, като подробно описва как канцлера се опитва да стабилизира отношенията с Френската република, за да поддържа мир в цяла Европа.

ПРЕДГОВОР

Програмата, приета от принц Бисмарк за защита на Германската империя от реваншистко френско нападение, от която той се опасява най-много, включва след 1875 г. серия от усилия за спечелване на благоразположението на неговите скорошни врагове и отклоняване на вниманието им от Рейн, за да приемат загубата си безрезервно. За тази цел той ухажда посланиците на Франция, подкрепя техните възгледи на международните конференции, предлага съвместни действия в конкретни случаи и насърчаваше нейните империалистически начинания.

Когато германските интереси се сблъскаха с тези на Великобритания в Африка, Бисмарк се обръща към Франция за подкрепа. Той ѝ предлага да поеме ръководството на военноморските сили на Европа, за да уравни силата на британския флот. Той я призовава да се съпротивлява на британското настъпление в Египет и постига споразумение с нея за ограничаване на британските претенции в Африка. Последователните френски правителства, нетърпеливи да възстановят страната си до предишното ѝ положение сред великите сили, реагираха на тези предложения до степен, в която сближаването с Германия може да доведе до конфликт с Англия или до официално приемане на загубата на Елзас-Лотарингия. Тези резерви, заедно с разрешаването на англо-германските трудности и временното възраждане на тревогите за реванша, карат Бисмарк след 1885 г. да се откаже от конструктивната си политика на умиротворяване.

Това изследване проследява историята на тази Бисмарковата политика на помирение, както е разкрита в наскоро публикуваните официални документи на Германия и Франция. Положени са усилия за проверка на официалните сведения със съвременни материалите като мемоари, писма и текущи периодични

издания, за проучване на биографиите и протоколите на парламентите за отношението на партийните водачи и накрая, за внимателно преценяване на доказателствата представени от автори от двете страни в подкрепа на съответните им национални възгледи.

За проучването и събирането на този материал, получих помощ и напътствията на д-р Уилям Е. Лингелбах, чиято полезна критика и насърчение са много важни за мен. Изказвам благодарност и на д-р Артър П. Уотс за неговата помощ при редактирането на ръкописа ми. Горещо оценяваме и помощта на: библиотекарите от Университета на Пенсилвания, Британския музей, Националната библиотека и Библиотеката на Конгреса.

П.Б.Мичъл
1935 г.

I. КРИВАТА НА ПРИЯТЕЛСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Много е писано за антагонизма между Германия и Франция. Тяхната враждебност е следствие на съперничеството, създало традицията, че войната е нещо основно в тяхната история. Но има два периода от 1870 г. насам, всеки с продължителност около десетилетие, когато двете страни работят заедно в сравнително пълна хармония. Временното спокойствие не се дължи на липсата на инциденти, които политиките могат да използват; нито на усилията на либералите, стремящи се да насърчават приятелството. То е резултат от разумната политика на реалистични държавници, и министри, които използват предимствата на съгласието, разрешават трудностите по приятелски начин и съзнателно търсят насоки на общо действие, които да насърчат жизненоважните интереси на техните страни.

Франция рядко поема инициативата в тези начинания, но нейните лидери бързо се възползват от всяка възможност, първо за възстановяването на страната, а след това и за повишаване на престижа си в дворовете на Европа, дори когато предложението идва отвъд Рейн.

Принц Бисмарк е този, който предприема стъпките за политика на помирение. Когато най-накрая се убеждава, че Франция не може да бъде трайно потисната и изолирана, германският канцлер измисля план за умиротворяване, надявайки се, като отклони вниманието ѝ от синята линия на Вогезите, и едновременно да осигури сигурността на западната граница, за да даде време за консолидиране на империята и да осигури ценна противотежест за осъществяването на политиката му в други направления.

Общата крива на приятелските отношения не е трудна за проследяване. Естествено, тя не е видима почти пет години след Франкфуртския договор. От 1870 до 1875 г. във Франция се чуват гласове за отмъщение, а от Германия идва заплахата от превантивна война. Но в разгара на военната тревога от 1875 г., когато Европа за момент очаква избухването на военните действия, двете страни обсъждаха академично въпроса за обща политика. От 1876 до 1880 г. в отношенията им има отчетливо разведряване. Това е период на приятелски жестове, размяна на любезности и от време на време сътрудничество. Това е подготовката за периода

на по-тясно общуване от 1881 до приблизително 1886 г., когато външните министерства открито следваха същите политики и сериозно обсъждат споразумение по специфични и определени проблеми. Франция се нуждае от подкрепата на Германия за своите колониални авантюри и Германия с радост отклони френското внимание от Рейн и търси френска помощ, когато беше заплашена от конфликт с Англия. Тези пет години активно сътрудничество са последвани от пет години на взаимно недоверие и обвинения. Отговорността за обтегнатите отношения е на националистите на Франция. Политиката на колониална експанзия с подкрепата на Германия, отдавна е осъждана от шовинистите като „престъплението на Жул Фери“, е изоставена в полза на континентална политика, насочена към сближаване с Русия. Под натиска на Съюза на патриотите, националистическия печат започва кампания за събуждането на приспания реваншистки дух, за увеличаването на въоръженията, искано от новия военен министър, генерал Буланже. Враждебността се засилва и намалява с изключителния възход и упадък на Буланжисткото движение. Германия е разтревожена, дава обичайния си отговор. Нейният печат започва антифренска кампания, а правителството ѝ иска кредити за по-голямо въоръжаване, посочвайки като причина опасността от нападение на традиционния враг.¹ Когато законът за германската армия е благополучно приет и Буланже вече не застрашава мира, атаките в прчата постепенно престават и отношенията стават по-приятелски.

Никой не е по-активен в укрепването на това подновено приятелство от младия император на Германия. Той не е пропуск нито една възможност да изрази твърдата си решимост да поддържа мира. Франция е впечатлена от неговите миролюбиви изказвания. Националистите, притихват за известно време, а Буланжистите се присмиват на „постоянната любезност на кайзера“ и твърдят, че тя е само ново „средство за хитрост и измама“.²

Г-жа Адам, известна с горещите си призиви за реванш и връщане на Елзас-Лотарингия и пламенна защита на съюза с Русия, публикува в своето реваншистско списание *La Nouvelle Revue*, в 1879 г., особено яростно осъждане си на императора: „Какви качества отличават победите на Молтке“, пита тя, „търпеливата упоритост на Вилхелм I и непрекъснатата политика на хитрост, издигната от Бисмарк в гениалност. Вилхелм II е болен ум, обсебен от себе си... склонен към резки промени, а волята му е изпълнена от капризни прищевки и внезапни изблици на гняв. Цяла Франция трябва да осъзнае, че германският император ще ѝ обяви война без предупреждение и без официално обявяване. Стражи на Франция, бъдете нащрек!“³

Какъвто и да е мотивът, е очевидно, че Вилхелм II умишлено се опитва да бъде мил към съседа си. На 8 май 1890 г. той инструктира посланика си в Париж да покани французите да участват в Индустриалната конференция, която ще се проведе в Берлин през март.⁴ По време на двете седмици на срещата той се отнася с председателя на френската делегация със специални любезности. Жул

¹ *Annual Register 1887*, pp. 238-239.

² *Andre Tardieu, France and the Alliances*, p. 150.

³ DGP. Bland, trans., *The Schemes of the Kaiser*, p. 66-70.

⁴ *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette*, VII, 272. Hereafter this work will be cited by the abbreviation D.G.P.

Симон се завръща у дома като още по-горещ защитник на сближаването с Германия.⁵

Неговите ентусиазирани разкази за любезното му посрещане допринасят много за промяна на френското отношение към кайзера.⁶

Междувременно актовете на добросъседство продължават. Ноти от кайзера изразяващи съчувствие са изпратени до Париж след смъртта на Мейсоние и Макмахон. Френски художници са поканени да участват в изложбата в Берлин. След убийството на Карно в Лион, 24 юни 1894 г., германският император изпраща писмо със съболезнования и като знак на съчувствие, освобождава двама френски шпиони, които са в затвора в Кил. Когато граф Мюнстер, германският посланик в Париж, предава посланието на съчувствие, той е посрещнат от целия кабинет. Председателят на кабинет стисна ръката му и каза: „Този величав знак на съчувствие достига право до сърцето на френския народ.“⁷

Топлата оценка намира израз сред всички класи. Вниманието е обърнато на резкия контраст между хладнокръвната телеграма на техния съюзник, царя, която пристига по-късно, и приятелската на стария им враг, кайзера.

Така старата враждебност постепенно изчезва. Франция, сигурна в съюза с Русия, заета с вътрешни работи, необезпокоявана от тревожни инциденти, мисли все по-малко за отмъщение.⁸

Към 1894 г. общественото мнение е готово за ново сътрудничество с Германия. Последваха пет години, през които двете правителства са в тясно сътрудничество, както между 1881 и 1886 г. Новият външен министър, Габриел Аното, подкрепя политиката на колониална експанзия, провеждана от Фери десет години по-рано, която включва примирие с Германия и като неизбежно следствие, конфликт с интересите на Великобритания.

Германия също се интересува от придобиването на колонии. Нейните интереси също противоречат на тези на Великобритания. Следователно отношенията на Франция и Германия се обръщат срещу техния съперник в Африка и Азия.

Дейността на Роудс и Джеймисън в Трансваал вдъхновяват Холщайн, този мистериозен фактор в германското външно министерство, с идеята да поиска от всички европейски сили да се обединят срещу Англия. Според неговия план обаче, никой жизненоважен британски интерес, като Египет или Ориента, не трябва да бъде засегнат. Тогава, смята той, Англия ще почувства необходимостта да се сближи с Тройния съюз.⁹

Франция която се преструва, че нейният интерес е в Египет, не вижда предимство в подобно партньорство, отказва да обмисли предложението и се възползва от възможността да започне преговори с Великобритания за разграничение

⁵ Jules Simon as early as 1879 had advocated closer association with Germany. See Hanotaux, *Contemporary France*, IV, 158.

⁶ Tardieu, *op. cit.*, p. 151.

⁷ DGP, VII, 341.

⁸ Bourgeois et Pagès, *Le Rôle et le Rétablissement de la Grande Guerre*, p. 239.

⁹ За подробности за тази необикновена схема, вижте бележката на Холщайн от 30 декември 1895 г., публикувана в D.G.P., XI, 67-69.

по Горния Нил.¹⁰ Те се провалят и два месеца по-късно смяната на министъра, води на власт Аното.

Той веднага започна серия от опити да спечели германска помощ срещу Англия в Египет.¹¹

Германия отказва, първо, защото Франция отхвърля проекта ѝ за Трансваал, и второ, както твърди канцлерът, защото е убедена, че Франция подчинява цялата си външна политика на надеждата да си върне Елзас-Лотарингия.¹²

Всъщност това е така, защото Германия се надява на възможността за съюз с Великобритания. Докато преговорите за такъв съюз са в ход от 1898 до 1901 г., Чембърлейн е информиран за сърдечните отношения между бившите врагове, но Германия е позволява на Франция да поеме инициативата при всеки опит за обща политика. През тези години почти винаги Франция, действа самостоятелно или с помощта на Русия или Испания, и се обръща към Германия с предложение за съвместни действия.¹³ Отказвайки, Германия никога не затваря напълно вратата, защото Великобритания не е привлечена към Тройния съюз и все още има нужда от Франция.

И все пак, поне в два случая, когато преговорите между Чембърлейн и Бюлов не протичат гладко, Германия поема инициативата да обсъди възможността за сключване на съглашение с членове на френското посолство в Берлин.¹⁴

След инцидента при Фашода, дори германофобът Делкасе обмисля подобно споразумение, докато британците се отказват от опити постигнат съюз с Германия и се обръщат към Франция.¹⁵

Тогава Делкасе използва предимството си, Съглашение с Великобритания е за предпочитане пред такова с Германия. С уреждането на африканския спор Франция ще получи добро поле за разширяване и премахва страха от британския флот, който я безпокои от Фашода насам. В допълнение Англия няма да поставя неудобни условия, които да включват признаването на Франкфуртския договор, а възможността за възстановяване на загубените провинции ще остане отворена.¹⁶

След размяната на посещения между крал Едуард VII и президента на републиката започват разговори за уреждане на англо-френските различия. До края на следващата година те постигат споразумение по всички основни въпроси, по които интересите им се противопоставят. Чрез затвърждаването на приятелството между Англия и Франция, Съглашението премахва всяка необходимост Франция да търси подкрепа от Германия.

¹⁰ *Bourgeois et Pagès, op. cit., p. 257.*

¹¹ *DGP., XI, 320-330.*

¹² *DGP XI, 83, Hohenlohe to Radolin, German Ambassador to Russia, May 20, 1896.*

¹³ За руските опити вижте *D.G.P., XIII, 265*, за предложението за Турския Ориент; *XV, 500*, за намесата в Бурската война, 3 март 1900 г.; *XVII, 157-179*, за протеста срещу англо-японския договор. За испанския опит вижте *XV, 113-119* и *XVII, част 9, 773-780.*

¹⁴ За германските предложения вижте *Millet, Notre Politique Extérieure, стр. 6-7* за предложение за Мозамбик; *Bourgeois et Pagès, op. cit., стр. 279* за общо предложение по времето, когато преговорите на Самоа с Англия се провалят, също *стр. 278* за военноморските планове на кайзера.

¹⁵ *D.G.P., XIII, 247-54.*

¹⁶ Последователно от 1898 г. насам Германия поставя взаимната гаранция за европейските територии като условие, при което ще се съгласи на съглашение с Франция.

Политиката на Фери и Аното, която се основава на враждебността на Великобритания, вече може да бъде изоставена с пълна безопасност.

Франция и Германия по-късно постигат споразумения по отделни въпроси и кайзерът работи за сближаване от момента, в който усилията му да умилюва вуйчо си (Едуард VII) се провалят, след отхвърлянето на споразумението от Бюркьо с Русия, жизненоважната нужда от съглашение приключва.

Така кривата на приятелските отношения непрекъснато се покачва от 1875 до 1885 г., за да се спусне рязко надолу от 1886 до 1890 г., и да се издигне отново от 1891 г., докато Съглашението и Първата мароканска криза не я снижават отново. Тя е начупена и назъбена от много инциденти, когато войната изглежда неизбежна.

Гамбета казва: „Ние сме постоянно изложени на опасността от някой инцидент. Какво ще се случи след като не сме се научили да ги избягваме, или ако бъдем въввлечени, както попаднахме в капана на депешата от Емс?“¹⁷

Тя криволичи и от обезсърчителния опит на двете страни да експлоатират националните страхове, за да наложат вътрешно законодателство. Искане ли някое от правителствата да бъде приет закон за армията? Неговите говорители обсъждат надълго и нашироко опасността, заплашваща отвъд Рейн. Блайхсрюдер, довереникът на Бисмарк, уверява френския посланик през 1880 г., „че всичко това ще спре, когато законът бъде гласуван“.¹⁸

Сен-Валие заявява, че когато канцлерът получава от Райхстага желаните от него гласове, „няма и дума за военствения проект, които ни се приписват“. Обвиненията внезапно са заменени от най-задоволителните уверения.¹⁹

Линията на кривата е прекъсната на трето място от страха на френските политици, че откритият и откровен разговор за добри отношения с Германия ще даде възможност на националистическата партия да свали правителството.

В моменти на политическа криза те не се колебаят да осъдят Германия, за да се спасят. И накрая, добрите отношения са постоянно заплашвани от любопитното убеждение на Бисмарк, че може да уплаши Франция и да я накара да се държи приятелски, като ѝ покаже колко опасно ще бъде за нея, ако не е приятелски настроена. Голяма част от неговите самохвалства и много от заплахите му нямат друга цел. Нито Бисмарк, нито Холщайн осъзнават глупостта да се общува с горд, чувствителен народ чрез тактика на дрънкане на мечове и размахване на юмруци. Често, когато едната ръка се вдигаше за удар, другата се протягаше в знак на добронамереност.²⁰

Очевидно е, че подробно описание на тези променящи се отношения не може да бъде подробно представено в обема на това изследване. Необходимо е да се избере за обсъждане един от двата периода, когато връзките между двете страни са най-силни. От тези два периода, периодът между 1875 и 1885 г. е по-малко известен. През тези години правителствата работят сравнително тясно за-

¹⁷ Paul Deschanel, *Gambetta*, p. 216. Quotation from an unpublished letter to Rane, dated March 3, 1876.

¹⁸ Ernest Daudet, *La France et L'Allemagne après le Congrès de Berlin*, I, 196.

¹⁹ Daudet, *op. cit.*, I, 330.

²⁰ От германските държавници, принц фон Бюлов изглежда най-добре е разбрал френския характер. Сравнете неговото тълкуване, дадено в *Imperial Germany*, стр. 84-86

едно. Интересите им не се противопоставят. Има по-малко резерви към обсъждането на сближаването. В същото време това е показателно за силите, мотивиращи политиката. С удивителна откровеност Бисмарк обяснява причините си за подкрепа на френската колониална дейност. Докато Фери е малко по-сдържан в изявленията си, той не оставя съмнение относно мотивите си да се обърне към традиционния си враг.

Това изследване ще се ограничи до годините 1875-1885 г. и ще бъде поставен специален акцент върху три официални опита за сближаване, които стават през този период.

II. СЛЕДВОЕННИЯТ ШОВИНИЗЪМ

Дните може да минават и годините да се добавят към тях, но никога, докато не удари часът за освобождението на нашите братя, сега предадени на прусациите, раната, която получих днес, няма да заздравее.“²¹

Много патриоти, повтарят мисълта за „Великата френска държава“, когато Националното събрание официално ратифицира Франкфуртския договор. На протестите на 25-те депутати от Елзас-Лотарингия те могат само да отговорят, че Франция няма да ги забрави. В сбогуването си с тях Грожан изразява скръбта за загубата им и надежда за тяхното връщане: „Винаги ще ценим със синовна обич Франция, отсъстваща от нашите огнища, до деня, в който тя се завърне на мястото си там.“²²

С тези прости думи той прочита нотата, която ще отеква из Франция до 1918 г. Да поддържат жива надеждата за възстановяване на изгубените провинции става задача на френските националисти. Те работят с безгранична енергия и всеотдайност, за да разпалят духа на реваншизма. Франция започва да вярва, че някой ден несправедливостта от 1871 г. ще бъде поправена.²³

Има хора, които се надяват че по дипломатически път, ще се върнат Елзас-Лотарингия. Други говорят открито за война и реванш. Мнозинството обаче осъзнава, че първата задача е да се изплатят репарациите и да се освободи френската земя от присъствието на нашественика. Историята на това удивително постижение не се нуждае от преразказване.²⁴

След като е постигнато и френската индустрия възстановява стария си просперитет, тогава умовете на най-далновидните френски държавници търсят практически планове за възстановяване позициите в Европа, загубени от поражението. Франция трябва да излезе от изолацията, с която Бисмарк я е обградил.

Необходими са съюзници. В Париж внимателно обмислят възможността да спечелят на своя страна Австрия, Великобритания или Русия.

²¹ Juliette Adam, *Souvenir*, V – Mes Angoisses et nos Luttres 1871-1873, p. 44.

²² Henri Galli, *Gambetta and Alsace Lorraine, Annex II*.

²³ „Съюзът на патриотите“, съгласно член II от нейния устав, има за цел преразглеждане на Франкфуртския договор и възстановяване на Елзас-Лотарингия. Организацията не е официално призната до 1882 г. Организация, наречена „Елзаски съюз в Париж“, за която Бисмарк протестира през 1871 г., е разпусната по заповед на френското правителство. „Documents Diplomatiques Français“, Ser. I, том I, № 40.

²⁴ Става дума, че до изплащането на репарациите, германски окупационни войски остават на френска територия. (б. пр.)

От трите, Русия изглежда в този момент най-приятелски настроена. Русия се възползва от възможността, предлагана от войната, за да си спечели отстъпки, но Жул Фавр, който е външен министър през 1871 г., заявява, че Франция никога не е смятала неутралитета на Черно море за трайно споразумение и ако не беше обсадата на Париж, която да пречи на комуникацията, френското правителство доброволно щеше да предложи отстъпката.

Министерството на външните работи получава „ценно доказателство за съчувствието на император Александър, когато беше сключен окончателният Франкфуртски договор“.²⁵

Гамбета също обмисля сериозно такъв съюз. „Искам да видя как нашите врагове — пише той на Рейн — стават врагове и на Русия. Ясно е, че Бисмарк се стреми към съюз с Австрия. Мисля, че скоро Англия и Русия ще бъдат на наша страна, ако само възприемем подходяща политика у дома... Нашият знак е да работим ръка за ръка с Русия, да се присъединим към нейните схеми и да ги променяме, когато възникне необходимост.“

Докато тези идеи намират израз в личните му писма, Гамбета пътува от провинция в провинция, пропагандирайки реваншистките идеи.

Тиер, изправен пред практическия проблем с преговорите за плащане на обезщетението, смята че за конкретния момент, Гамбета е „*fou furieux*“ – пречка по пътя към мира с Германия. Там речите му създават неблагоприятно впечатление и правят задачата на възрастния френски президент още по-трудна.

Именно в този критичен момент Гамбета заявява пред делегация от Елзас, че ако Франция някога се спусне до такава дълбочина на падението, че да заличи образа на кървящия и осакатен Елзас от съзнанието си, тогава и само тогава елзасците трябва да се отдадат на отчаянието. Когато новината за това изявление достигна до Тиер, той възкликна нетърпеливо: „Сега не е моментът за подобно изявление. Трябва да изчакаме.“²⁶

Може да предположим, че мъдрият стар президент е обмислял и възможността да намери съюзник в лицето на Русия. След като научава за срещата в Гащайн между императорите на Германия и Австрия, Тиер предполага, че Русия може да се обърне към Франция. С тази мисъл той инструктира посланика в Петербург, генерал Льо Фло да уведоми царя инкогнито, без да събужда никакви подозрения за собствените си намерения, че съюзът между Франция и Русия ще установи европейско равновесие и ще бъде полезен за всички държави, застрашени от пруските амбиции.

Русия не показва особена благосклонност, но „ако вратата се отвори, ще е необходимо да се влезе“.

Тиер предполага, че Полският въпрос е ключът към тази врата и че от всички французи той самият е най-способен да я използва, защото винаги се е противопоставял да се насърчава възстановяването на Полша: „Ще е добре да покажем това на Русия, за да бъде спокойна.“²⁷

²⁵ Documenté Diplomatique Français, Ser. I, vol. I, no. 21. Hereafter this work will be indicated by the abbreviation DDF.

²⁶ Juliette Adam, Souvenirs, V, 185.

²⁷ DDF., Ser. I, vol. I, no. 54 r.

По време на тези дискусии за реванша и съюзите, отношението на френското правителство е абсолютно правилно. На германския посланик е дадено официално уверение за мирни намерения, а първият шарже д'афер в Германия е инструктиран да работи за лоялното изпълнение на договора.²⁸

На 5 януари 1872 г. новоназначеният посланик в Берлин, г-н Ели дьо Гонто-Бирон, каза на Бисмарк: „Г-н Тиер изрично ми възложи да заявя, че непоколебимото намерение на правителството е да поддържа мира и да изпълнява условията на договора. Като член на парламента мога да добавя, че целия парламент споделя тези възгледи и никой не мисли за военни намерения.“²⁹

Въпреки че твърдението едва ли може да бъде вярно за всички депутати в парламента, то е вярно за официалната политика. Всяка мисъл за „Реванш ще бъде естествена спонтанна злоупотреба с властта... То живее като свещен идеал в душата на нацията, но никога не може да бъде програмата на правителството.“ Всеки друг план ще бъде глупост.³⁰

Жул Греви, тогавашен председател на Камарата на депутатите, казва на един елзасец, който емигрира във Франция и е избран за депутат: „Знам, че си за война. Е, казвам ти, приятелю, защото гласува против сключването на мира, Франция не трябва да мисли за война; тя трябва да приеме станалото, тя трябва да се откаже от Елзас... Не вярвай на глупациите, които ти казват обратното и които са причината за нашите нещастия, сега да ги утежнят се безнадеждна борба“.³¹

Докато част от Франция жадува за реванш, а правителството и народът се борят за оцеляване, Бисмарк е впечатлен от искреността и мирните намерения на президента Тиер, към когото проявява уважение по време на преговорите по договора.³²

Докато това умерено влияние присъства във Франция, канцлерът вярва, че Германия няма от какво да се страхува. Но в дейността на монархистите и агитацията на националистите Бисмарк вижда реална опасност. Той е убеден, че възстановяването на монархията означава война.

Ако съюз на силите, противопоставящи се на Тиер, успее да върнат Бурбоните на трона, тогава Франция ще се изкуши да потърси помощта на други монархии за реванша. И е особено опасно, ако католическата партия тук дойде на власт. В този случай Австрия може да се присъедини към Франция, предвид общата католическа религия.³³

А Русия ще превърне такъв съюз в мощна коалиция, която чрез постоянен дипломатически натиск, ще постави Германия под контрол.³⁴

²⁸ DDF., no. 49.

²⁹ Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, part 2, p. 152.

³⁰ Pinon, *France et Allemagne*, p. 25.

³¹ Scheurer-Kestner, *Souvenir de Jeunette*, p. 261. Става дума за лидерът на реваншисткото движение „Съюз за Елзас“, Огюст Шеурер-Кестнер.

³² DDF., Ser. I, vol. I, 234. Тиер заявява през 1873 г., че подписват окончателен мир.

³³ Бисмарк се опасява от подобен съюз още от 1866 г., защото в Германия има католически кръгове, които ще го приветстват. Вж. неговите „Спомени и размисли“ *Reflection.*, II, 184.

³⁴ Арним и Хекле остават с впечатлението, че Тиер не иска да отстъпи територията, защото това означава неговото падение. Забележка на Арним карала Мантойфел да попита Бисмарк дали все още има доверие в Тиер. Отговорът, даден и на френския дипломат Сен-Валие, е: „В интерес на германското

Следователно в интерес на Германия е да държи Франция слаба и вътрешно разделена, за да не може да сключва съюзи. „Считам, че е противно на интересите на Германия и на мира да насърчаваме възстановяването на монархията във Франция и ще се противопоставя на лицата, които представляват тази идея.“³⁵

Тази опозиция беше насочена срещу две лица, първият е френския посланик в Берлин, г-н Ели дьо Гонто-Бирон, член на Легитимистката католическа партия, близък приятел на съперника на Бисмарк, руския външен министър княз Горчаков, и вторият е германския посланик в Париж, който подкрепя възстановяването на монархията.³⁶

Граф фон Арним, в донесение от 12 ноември 1872 г., развива идеята си, че поддържането на временните републикански институции е опасно за Германия, особено ако радикалните републиканци под ръководството на Гамбета дойдат на власт, и че консолидацията под ръководството на Тиер не е желателна, защото той ще се обедини с папата, за да събори настоящото европейско равновесие, което е основата на германския просперитет.

Месец по-късно Бисмарк обвинява фон Арним, че поддържа възгледи, противоречащи на неговите собствени, а през юни следващата година го обвини, че парализира усилията му за запазване на Тиер и че влияе на императора срещу политиката на канцлера. „Той е в съперничество с министъра на външните работи и нарушава закона.“³⁷

Поради монархическата си дейност, фон Арним е отзован в началото на 1874 г. и заменен с принц Клодвиг Хохенлое-Шилингсфюрст.

В инструкциите си към новия посланик, Бисмарк дава окончателно изявление за германската политика спрямо Франция. „Най-много сме заинтересовани Франция да не стане достатъчно вътрешно сплотена или да не се смята за такава в чужбина, за да спечели съюзници.“ Републиката и вътрешните сътресения са по-малко опасни от монархията, която ще насърчава всякакви размирици отвън“. От негова гледна точка бонапартистите са най-предпочитани за правителство за Франция, защото ще я разделят най-много. Но ако настоящото правителство може да остане на власт, толкова по-добре. За Франция е добре да окупира Тунис, и предлага политиката, която по-късно щеше да възприеме, въпреки че германската търговия ще пострада.³⁸

Четири дни по-късно принц Хохенлое пита Бисмарк как трябва да се държи спрямо бонапартистите. „Да не правим нищо за тях или против тях“, е отговорът. Това ще бъде най-добрата монархия за Франция, защото ще създаде много вътрешни трудности.³⁹ Също казва на посланика, че „най-червеният вид република ще служил най-добре на интересите на Германия“.⁴⁰

правителство и неговата политика е да насърчава господин Тиер да продължи работата си, да го подкрепя морално и да допринася за успеха му.“ DOP, том I, № 68. DDF, серия I, том I, 226.

³⁵ Бисмарк, „Размисли“, II, 184-86.

³⁶ Бисмарк не одобрява и приятелството на императрицата (Августа) с френския посланик. Съвместното им влияние върху императора, често създава трудности за плановете на канцлера.

³⁷ Otto von Loe, *Let Antecedenti du procès d'Arnim*, pp. 31 – i6.

³⁸ Fürst Clodwig Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten*, II, 118.

³⁹ Fürst Clodwig Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten*, II, 120.

⁴⁰ Fürst Clodwig Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten*, II, 137

След публикуването на мемоарите на Хохенлое, монархистката партия във Франция се възползва от тези инструкции, за да докаже, че Френската република е творение на Бисмарк.⁴¹

В допълнение към отслабването на Франция, така че тя да не може да привлече съюзници, това е част от плана на Бисмарк да я изолира, като привлече други страни към Германия. Подобен подход, ще осигури мълчаливото съгласие на силите с Франкфуртския договор. Той не желае да повдига въпроса за мира с Франция на открита конференция, не може да предложи общи действия в случай, че радикалните републиканци или монархистите дойдат на власт.⁴²

Обстоятелствата благоприятстват сближаването с Русия и Австрия. През 1870 г. царят обявява неутралитет, но посочва, че ако Австрия се намеси в полза на Франция, Русия ще подкрепи Германия. По-късно, когато денонсира клаузата на Парижкия договор от 1856 г. за военните кораби в Черно море, именно Бисмарк предлага въпросът да бъде уреден на конференция, където, въпреки протестите на Англия и Австрия, той подкрепя руската гледна точка. През 1871 г. кайзерът казва на царя, че заслугите му за предотвратяването на неблагоприятен обрат във френско-пруската война, никога няма да бъдат забравени.

Симпатиите на Австрия по време на войната са към Франция. Преговорите за австрийската намеса, продължиха до първите френски поражения.

Бойст, австрийският министър на външните работи, подкрепя плана като възможност за отслабване на Германия. Но поради влиянието на Андраши, унгарският министър-председател, Австрия обявява своя неутралитет. Неговият колега обаче продължава да смята, че неутралитетът е наложен на страната му само от необходимостта от завършване на въоръжаването и предотвратяване на внезапно нападение. Това мнение е съобщено на Франция и Грамон го възприема погрешно като обещание за евентуална помощ. В рамките на една година Бойст пада от власт и е заменен с Андраши. Новият министър изоставя политиката на намеса в германските дела.

Така пътят е отворен за срещата на тримата императори и техните министри в Берлин през септември 1872 г. Не е сключено официално споразумение, но разговорите правят отношенията достатъчно близки, за да уверят Бисмарк, че Франция няма да може да спечели съюзник. Италия също започва да прави предложения за съюз с Германия в резултат на исканията на ултрамонтанистката партия във Франция. Крал Виктор Емануил посещава Берлин и Виена през 1873 г., а императорите планират да върнат визитата през 1875 г. Тази размяна на любезности привлича Италия в съюза. Франция е напълно изолирана.⁴³

⁴¹ Bainville, Bismarck and France.

⁴² Носят се слухове, че ще бъде свикана конференция на всички сили, за да се потвърди Франкфуртският договор. Тиер отхвърли слуха, но заявява, че Франция никога повече няма да се подложи на унижението да подпише такъв договор. Когато тримата императори се срещат през 1872 г., външните министри на всяка от силите уверяват френския посланик, че не се е случило нищо, което да обезпокои правителството му. DDF., Ser. I, vol. I, no. 182-185.

⁴³ DDF, Серия I, том I, № 247. Горчаков казва на генерал Льо Фло, че ако Франция започне война, ще бъде сама, защото Русия, Австрия и Германия са се споразумели взаимно да поддържат мира с общи усилия.

Бисмарк се превръща в арбитър на въоръжения мир. По язвителните думи на Аното, той играе ролята на „честен посредник“ пред неспокойните и недоволни амбиции на всички сили. Ако е вярно, че „изкуството на външната политика се състои в това да обещава и продава на най-богатия търговец това, което не ти струва нищо“, тогава чрез това изкуство той осигурява сигурност на Германия.

Ръка за ръка с тази политика на изолиране на Франция върви и доста последователната политика на сплашване. Франция трябва да бъде накарана да разбере, че ако замисля война, Германия е готова да нанесе превантивен удар. Бисмарк казва на френския офицер в едно от първите интервюта след възстановяването на дипломатическите отношения, че не вярва, Франция да желае да наруши съществуващото примирие; след като е платила 2 милиарда, но когато през 1874 г. е направено последното плащане, тогава той се е убедил, че Франция ще започне война. „Е ако искате да възобновите военните действия, за нас е за предпочитане това да стане по-рано, отколкото по-късно.“⁴⁴

Тази политика е провокирана от желанието на канцлера да обвърже здраво Франция с условията на Франкфуртския договор. Мирът не трябва да бъде нарушаван или дори сериозно застрашаван, защото новата Германия се нуждае от спокойствие, за да продължи собственото си развитие. От своя страна той няма намерение да напада Франция, но беше решен да пречи на привържениците на реванша и е напълно наясно с ползата от военната политика. Той я нарича „политиката на студения душ“.⁴⁵ И я прилага с изнервяща упоритост.

Вътрешните трудности във Франция често му дават възможности които използва. От пролетта на 1878 г. до лятото на 1875 г. поредицата от кризи и в двете страни обтягат отношенията между тях. Германският съюз, защитен чрез неговите умения от външна агресия, е застрашен отвътре. Лоялните католици, жадни за възстановяване на светската власт и готови да приемат новата доктрина за непогрешимостта на папата, се организират, за да оказат натиск върху канцлера в интерес на собствените си интереси.

За Бисмарк политическата дейност на църковните дейатели и техните последователи е еквивалентна на формирането на държава в държавата. Става въпрос за единството на империята. Вследствие на това той обявява своя Културкампф (Борбата за културата). Първият от законите е приет на 9 май 1873 г. Духовенството отказва да се подчини и папата обявява законите за нищожни.

Именно през този месец партията на десницата във Франция успява да свали Тиер и да избере Макмахон за президент.

Църковните влияния доминират в управляващата партия. Бисмарк подозира новия президент в ултрамонтанистки възгледи и въпреки че уверяваше Гонто-Бирон, че няма повод за промяна в политиката спрямо Франция, той иска нови акредитиви за посланика. Ситуацията е точно тази, от която най-много се страхува, допълнително утежнена от присъствието в Германия на силна опозиция, контролирана от Църквата и чувстваща се преследвана. И се опасява, че французите могат да се възползват от този момент за реванш?

⁴⁴ D.D.F., Ser. I, vol. I, no. 42. *Gabriel to Remusat, August 14, 1871.*

⁴⁵ Herzfeld, *Das Geschlagene Frankreich, 1871-1873.*

За да бъде спокоен, е необходимо френските католици да избягват всякакви прояви на съчувствие. Но те не желаят това и открито насърчават своите германски едновърци, като ги подстрекават в неподчинение на законите на империята.⁴⁶

Бисмарк се разтревожи и разгневи. Вътрешната му политика става все по-трудна за прилагане и страната става все по-неспокойна. Други правителства отказва да се намесят, за да спрат протестите на собствените си епископи.⁴⁷

Освен това в Райхстага има опозиция срещу плана му за реорганизация на армията. Неговото искане Франция да накара епископите да замълчат съвпада с усилията му да прокара законопроект за армията през законодателния орган. Гонто-Бирон пише, че тревогата от реваншистката война в Германия, е предизвикана от канцлера с надеждата да постигне изборна победа срещу ултрамонтанистите и да въведе промените във военното законодателство. Въпреки това той настоятелно призовава правителството си успокои печата и епископите и да говорят по-малко за увеличаване на въоръженията.⁴⁸

На 26 декември 1873 г. Бюлов казва на Гонто-Бирон, че ако се повторят недискретностите на френските епископи, ще доведат до сериозни усложнения. Според него това е въпрос на сигурност, защото в империята се разпалва бунт. Френският министър на вероизповеданията незабавно изпраща нота до епископите, с която настоява да променят изявленията си, които тревожат съседните правителства. Бюлов обявява, че Бисмарк е доволен, но съветва Франция да предприеме действия срещу епископа на Ним заради злоупотреба.⁴⁹ Бисмарк настоява за това в интерес на вътрешната германска политика. Ако това не бъде направено, той самият ще предприеме действия съгласно закон от 1819 г., който не е отменен и определя наказания за престъпление срещу личностите на монарсите или срещу главите на чуждестранни правителства.⁵⁰

Буржоа и Паж, които имаха достъп до архивите на министерството на външните работи, цитират част от този разговор и заплахата, която не се появява в публикуваните документи. Според техния разказ Бюлов предупреждава френския посланик да внимава, „да не се фанатизират масите в името на преследваната католическа религия, защото тогава клерикалната партия ще дойде на власт, подкрепяйки каузата на Рим и вие ще бъдете хвърлени във война срещу нас. „Няма да ви позволим да ни изненадате с атаката си. По-добре да воюваме след две или след една година, отколкото да чакаме, докато приключите с подготовката си.“⁵¹ Това е заплахата от превантивна война, произнесена не в политическа реч, целяща да спечели подкрепа за планирана политика, а в сериозен разговор с посланика на застрашената страна.⁵²

⁴⁶ DDE, Серия I, том I, стр. 276-77 и бележки под линия. Също стр. 292-83.

⁴⁷ Пак там, бр. 242. Dreux, *op. cit.*, стр. 39. Става дума за поведението на Белгия, която нарочно подкрепя антигерманските изявления на своите католически епископи. (б. пр.)

⁴⁸ Пак там, № 251, стр. 286-89.

⁴⁹ D.D.F., Ser. I, vol. I, no. 258.

⁵⁰ Също, р. 295.

⁵¹ Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, р. 161.

⁵² Така през 1870 г. Бисмарк прави следното изявление пред посланика на Вюртемберг относно надеждността на собствените си изявления в Райхстага: „Не забравяйте, че не бива да приемате речта ми в Райхстага като слово от евангелието. Считайте за искрени нещата, които ви казвам тук, където

Публикуваният разказ за този разговор завършва с молбата на Бюлов, френското правителство да разгледа въпроса без бързане и с уверението, че неуспехът да се продължи, няма да промени добрите отношения между Франция и Германия.⁵³

Приблизително по същото време официалният вестник „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ публикува изявлението, че „в момента, в който Франция се идентифицира с Ватикана, тя става наш заклет враг. Франция, подчинена на папската теокрация, е непримирима с мира в Европа.“⁵⁴

Деказ изпраща депеша до посланиците в Лондон, Санкт Петербург и Виена с копия от писмата на Гонтон-Бирон. Въпреки уверенията, че тези правителства не следват политиката на Бисмарк, има малко доказателства за желание за подкрепа на Франция.⁵⁵

Предвид разговорите за война, и глупостта да се рискува, външният министър предприема някои помирителни стъпки. Но не завежда дело срещу епископите. Това ще означава подчинението пред чуждата воля във вътрешните работи. Вместо това той преустановява издаването на „Univers“ – списанието, което е отпечатало официалното писмо на епископа на Перигьо, осъждащо „актовете на цезаризма“ в Германия.⁵⁶

Освен това Деказ заявява в реч в парламента, че Франция уважава папата във всички духовни интереси, но ще поддържа мирни и приятелски отношения с Италия.⁵⁷ Тези стъпки удовлетворяват канцлера и инцидентът е приключен.

Въздухът обаче все още е изпълнен с враждебност. Другите сили наблюдават епизода със значителна тревожност. Франция осъзнава одобрението им за нейната умереност и противопоставянето им на църковната политика на Бисмарк. Русия и Англия изразяват нетърпение.⁵⁸

Британските посланици в Париж и Берлин обсъждаха в частната си кореспонденция не само възможността за война, но дори и целесъобразността на интервенцията. Лорд Ръсел смяташе, че нищо не може да спаси Франция, ако Бисмарк е решен да воюва отново, съветът му, че намесата му само ще добави към извиненията му и че мирните уверения на Русия нямат значение, защото Бисмарк е готов да купи сътрудничеството на царя с всичко в Близкия изток (т.е. Балакните).⁵⁹ (б. пр. никой обаче не очаква, че царят ще излезе пълен глупак и няма да се възползва от шанса който се отваря пред Русия)

никой не ни чува, но там, на трибуната, не е същото и аз трябва да променям нещата горе-долу според парламентарните изисквания.“ Daudet, op. cit., II, 69.

⁵³ DDF., Ser. I, vol. I, p. 295, note of Gontaut-Biron, January 14, 1874. В бележка под линия в документите се позовава на допълнително писмо, което може би е съдържало заплахата, цитирана от авторите на „Let reipomibilité de la grande guerre“

⁵⁴ Quoted by Hanotaux, op. cit., II, 425.

⁵⁵ DDF., Ser. I, vol. I, p. 298.

⁵⁶ Също, p. 299.

⁵⁷ Annales d'Assemblée Nationale XXIX, 208; Séance du 20 janvier 1874.

⁵⁸ DDF., Ser. I, vol. I, nos. 277, 282, 283, 284, 294, 339, 343.

⁵⁹ Lord Newton, *Life of Lord Lyon*, II, 52-53. „Лорд Нютън, Животът на лорд Лайън“, II, 52-53. Ръсел вярва, че политиката на Бисмарк е насочена към отслабване на Австрия, дори анексиране на немските части, за да я направи безполезна за Русия, Франция и Италия. Неговото мнение напомня за опасенията, изразени от Бисмарк в неговите „Размисли“ по отношение на обединението на католическите сили.

Докато лорд Ръсел изразява този мрачен поглед върху ситуацията, Русия му дава различно тълкуване. През 1874 г. Гонто-Бирон посещава Санкт Петербург, където провежда дълги разговори с Горчаков и царя. Именно това посещение Бисмарк обвинява за военната тревога и исканията му към Франция няколко месеца по-късно. Той смята, че френският посланик и руският външен министър, който е негов личен враг, са направили заговор за неговото унижение.⁶⁰

Андре Дрьо, който завършва биографията на Гонто-Бирон, смята, че тези срещи предвещават френско-руския съюз.⁶¹ Не е посочена причина за посещението в този критичен момент, но докладите на посланика до херцог Деказ показват, че той е искал да разбере отношението на Русия към Бисмарк, което показва, че основната цел на пътуването му е да проучи царя и неговия външен министър. Ако може да се вярва на докладите му, Гонто-Бирон е категорично русофилски настроен и е получил топлите уверения в руското благоразположение. Горчаков му е казал „Вярвам, че Бисмарк измисли религиозната си политика с двойна цел: да си осигури изгодна позиция срещу католическа Франция, която ще му гарантира сътрудничеството на Италия, а също и да създаде в германския парламент голямо и покорно мнозинство.“⁶²

В писмо до херцог Деказ от 9 март 1874 г. Гонто-Бирон съобщава за разговора си с Горчаков, който заявява, че Бисмарк не може да обяви война, имайки моралната подкрепа на Европа срещу Франция, и няма да го направи.“ В същото писмо той разказва за разговора си с царя, който казва: „Ще е чудовищно ако ви обявяват война под такъв предлог. Знаете колко ценим мира; надявам се, че той няма да бъде нарушен. Граф Бисмарк познава положението ви толкова добре, колкото и вие, и знае отлично, че нямате намерение да предприемате нападение; но той иска да получи гласуването за военния си закон в Райхстага и целият този шум няма друга цел“.⁶³

Горчаков е правил същото твърдение в Берлин на 4 май 1874 г. Така успокоен, Гонто-Бирон може да се завърне от мисията си, убеден, че Франция вече не е без приятели. Дали от тези разговори е разбрал идеята, че Русия ще застане до Франция срещу бъдещи крайни искания и че царят дори може да бъде убеден да спре Бисмарк? Пише следното „Не искам да настоявам като следствие да се направи опит за съюз; не, Франция не е готова за това; но това ще се случи.“⁶⁴

Твърдението, че изолацията не е пълна, се поддържа от Буржоа, Дрьо, Аното и Паж, всички от които са имали достъп до френските архиви и представят документални доказателства за недоволството на силите от „претенциите на Бисмарк“. Буржоа потвърждава, а публикуваните документи подкрепят твърдението му, че след 1871 г. царят и Горчаков не пропускат нито една възможност да покажат на Тиер и останалата част от официална Франция, че ще я поддържат като необходима противотежест на воинствената империя, намираща се на запад на руската граница.⁶⁵

⁶⁰ Bismarck, *Man and Statesman*, II, 188-95.

⁶¹ Dreux, *op. cit.*, p. 47.

⁶² Тези писма не фигурират в „*Documents Diplomatiques Français*“, но бележките под линия, Ser. I, том I, стр. 296, 302, потвърждават съдържанието им. Dreux, *op. cit.*, p. 39.

⁶³ Dreux, *op. cit.*, p. 49. Gontaut-Biron to Duc Decazes, March 9, 1874.

⁶⁴ Emile Bourgeois, *Politique Etrangère*, III, 775.

⁶⁵ Също, III, 775.

През 1872 г. царят казва на генерал Льо Фло, френския посланик в Санкт Петербург, че отдава голямо значение на необходимостта Франция, да остане силна.⁶⁶

Същата година, по време на посещение в Берлин, Горчаков казва на Гонто-Бирон: „Не сме безразлични към вашата армия, към вашата реорганизация. По този въпрос Германия няма право да прави никакви забележки. Казах ви и с удоволствие го повтарям, силна Франция ни е необходима.“⁶⁷ По същия повод царят моли да бъдат предадени на Тиер уверенията му, че няма от какво да се страхува от случващото се по време на престоя му в Берлин.⁶⁸ 46

Великобритания също проявяваше нетърпение. Ханото цитира непубликувано писмо от историка Тейн, датирано от Оксфорд, 23 май 1870 г. „Одо Ръсел твърди, че във Берлин, посланиците на другите сили бяха третирани като малки момчета. Прусия, осъзнавайки силата си, се държи като Наполеон. Може да ѝ се противопостави само коалиция, а тази коалиция не съществува дори в зародиш.“⁶⁹

Когато Германия отказва да преговаря през 1872 г. за евакуацията на френската територия, британският посланик в Берлин предлага да „даде съвет“.⁷⁰ Благоразумието изисква предложението да бъде отказано, но Гонто-Бирон се радва на това, което той смята за „белег на мира“.

Няколко месеца по-късно Великобритания подновява търговските си договори с Франция. През 1874 г., по време на спора за епископите, кралица Виктория призовава императора да бъде по-мирно и приятелски настроен към Франция.⁷¹

Следователно политиката за изолиране на Франция не е напълно успешна. Въпреки че Бисмарк няма от какво да се страхува от това приятелско отношение на великите сили към стария си враг, той ще е сляп, ако не предвиди, че свободата му на действие ще бъде ограничена. Много автори предполагат, с че мотивът му да предизвика военната паника от 1875 г. е просто да изпробва силата си.

III. РОЛЯТА НА БИСМАРК В КРИЗАТА ОТ 1875 Г.

В главите си за „*L'Hegemonie Allemagne*“ Паж твърди, че канцлерът на Германия всъщност е планирал превантивна война през април 1875 г. и че умишлено е укрил част от плана си от императора, докато войната не стане свършен факт.⁷² Това е типичната френска гледна точка, с която американският учен д-р Фюлер донякъде също е съгласен.⁷³

⁶⁶ Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, p. 158.

⁶⁷ DDF, *Serie I*, том I, № 156.

⁶⁸ Пак там, № 152.

⁶⁹ Hanotaux, *op. cit.*, II, 392.

⁷⁰ Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, pp. 158-59.

⁷¹ DDF., *Serie I*, vol I, no. 294. Но френският шерже д'афер в Санкт Петербург се различава в мнението си от своя началник. Той смята, че доверието в добрата воля на Русия не е оправдано и че всяка надежда за нейна подкрепа е илюзия. Пак там, no. 312.

⁷² Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, pp. 171-72.

⁷³ J. V. Fuller, "The War Scare of 1875," *American Historical Review*, 1919, pp. 196-226.

Паж заявява, че в най-добрия случай инцидентът е трябвало да послужи като изпитание на силата. Той смята, че причината е в провала на Културкампа на Бисмарк у дома, той няма задоволителни успехи във външната си политика и Франция има стабилно правителство и се радва на симпатии в Европа. Положението е толкова несигурно, и френският историк смята, че Бисмарк, обсебен от страха от коалиции, няма да е себе си, ако не се опита да разсее несигурността, като направи изпитани на силата. Съответно, френският военен закон, дава повод и възможност.⁷⁴

Обяснението изглежда твърде лесно. Ако Бисмарк е бил в някаква степен наясно с окуражаването, което Русия е давала на Франция, или с нетърпението на другите сили, изглежда невероятно, че държавник с неговия гений би си направил умишлено унижение. Освен това подобно обяснение не отчита влиянието на вътрешните работи върху външната политика. В края на краищата Бисмарк не е бил единственият съветник на императора. Фон Молтке е имал последната дума по военните въпроси.

Добре известно е, че в края на Френско-пруската война Бисмарк е принуден да се съобрази с народния ентузиазъм и военната партия. Молтке е разтревожен. Престолонаследникът казва на сър Робърт Морие, който тогава е британски представител в Мюнхен, че най-лошото в ситуацията е, че неговият скъп добър приятел Молтке, когото смята за най-висш военен гений, е напълно лишен от политически идеи и след като е решил, че Франция не е достатъчно победена и се възстановява по-бързо, отколкото може да се очаква, той не е престанал да настоява за необходимостта от нова война.

Отново след като инцидентът приключва, престолонаследникът казва на Морие, че императорът, изумен от военната тревога, пита Бисмарк какво означава това, канцлерът се оправдава с Молтке, и неговата фикс-идея за превантивна война.⁷⁵ Предвид умението на Бисмарк да намери изкупителна жертва, очевидно заплашителния език по време на епизода е бил на Молтке. Възможно е той да подготвя пътя за собственото си искане за кредитите за въоръжаване.

Министерството на външните работи е длъжно да протестира, въпреки че Бисмарк не очаква възможност да спечели дипломатическа победа.

От друга страна, невъзможно е да се съгласим с г-н дьо Бловиц, че Бисмарк е напълно невинен и е наредил на Радовиц да разкрие военните планове, за да може Франция да знае какво се случва в Германия.⁷⁶

Вероятно той е отправил исканията към Франция, да заглуши военната партия и желае да приключи инцидента възможно най-бързо. В същото време

⁷⁴ Френският шерже д'афер в Мюнхен пише на 14 април 1875 г., че ситуацията е резултат от неуспешната политика на Бисмарк. DDF, Серия I, том I, № 387. След публикуването на френските документи повечето автори смятат, че Бисмарк не е желал война и че инцидентът е използван от Деказ, за да си осигури дипломатическа победа. Виж WL Langer, *European Alliances and Alliments, 1871-1890*, стр. 53.

⁷⁵ Wemyss, *Memoir» and Letten of the Right Honorable Sir Robert Morier, Q.C.B., 1826-1876. vol. 2, p. 343. DDF., Ser. I, vol. I, no. 433.*

⁷⁶ M. de Blowitz, *Memoirs*, p. 114. Бловиц е кореспондент на лондонския вестник „Таймс“ в Париж. Той е в тясна връзка с германското посолство и участва в обмислянето на френско-германските отношения. Преценките му не са надеждни, защото надценява собствения си принос към историята и е много поласкан от вниманието на Бисмарк.

той използва възможността да предупреди тази партия във Франция, че Германия вижда опасност в амбициите им. Възможно е, както се изразява Ханс Херцфелд, това е „*eine Politik das halten Wasserstrahls, nicht inszeniert von Bismarck, aber als zur guten Gelegenheit kommend geduldet*“ (Една политика на „студения душ“ която не е иницирана от Бисмарк, но той се възползва от нея).⁷⁷

Ситуацията обаче излиза извън контрол поради неблагоприятното на германския печат и на съветника на външното министерство фон Радовиц, което дава възможност на Деказ да отвори отново въпроса и да привлече Русия публично на страната на Франция.⁷⁸

Инцидентът започва със забраната за износ на коне от Германия за Франция, с мотива, че такъв износ улеснява подготовката за война срещу Германия. Бисмарк инструктира Хохенлое на 26 февруари 1875 г., „Въпреки че не вярвам, да има война следващата година, ще трябва да забавим френските приготовления, ако не можем да направим нищо повече.“⁷⁹

Френското външно министерство отрича, че е купувало и един кон от Германия и твърди, че отказва офертите от германските търговци.⁸⁰

Херцог Деказ, винаги нащрек за дипломатическа победа, която да възстанови престижа, незабавно се обръща към британския посланик. Според Аното, френският външен министър е описан като един от най-проницателните и способни френски държавници: „Там, в Народното събрание, той блестеше дискретно с изисканите си маниери, сериозния си вид, умерен и проницателен, с правилните си черти с вече побелелите мустаци и рошави вежди, с пронизителния си тревожен поглед и неописуемата си бързина, разкриваща живото му разбиране и остроумие, но също и стабилността и избягването на рисковете.“ Бисмарк го смята за непредсказуем враг, според забележката му: „Деказ е като топка – ако го убодат, отскача, но не поддава.“

Такъв е външният министър, който трябва да преведе Франция през кризата до първата ѝ дипломатическа победа от 1870 г. През март той заявява пред лорд Лайънс, че ситуацията е заплашителна и изразява надежда, че британското влияние ще бъде използвано за предотвратяване на войната. В същия ден Хохенлое каза на лорд Лайънс, че германските земеделци са разтревожени от изкупуването на коне от други страни, но той няма причина да предполага, че това е за военни цели.⁸¹

Промените във военният закон е в основата на проблема, преминава третото си четене в Камарата на депутатите на 13 март 1875 г. Той е промяна в принципа на задължителната военна служба, който предвижда увеличаването на мирновременния състав до 412 000 души, които да бъдат удвоени по време на война. Тъй като общата армия на Германия наброява 2 800 000, увеличението на войниците във Франция не представлява заплаха. Законопроектът обаче съдържа мярка, която прави плана възможен за неопределено разширяване. Той предвижда изграждането на четвърти батальон към всеки полк, с четири вместо

⁷⁷ Herzfeld, *Die Deutsch-französische Kriegsgefahr von 1875*, p. 33.

⁷⁸ Hanotaux, *op. cit.*, III, 216-18 with *Rachfal*, pp. 58-60 and Radowitz, pp. 309-16.

⁷⁹ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 141. Also DDF., Ser. I, vol. I, nos. 358, 359..

⁸⁰ DDF, Ser. I, vol. I, no. 372.

⁸¹ Newton, *op. cit.*, II, 69.

шест роти и двама капитани към всеки батальон.⁸² Целта на промяната е да се запазят в армията около 1200 офицери, преминали през войната от 1870 г.⁸³ Фон Молтке възразява срещу плана като агресивна стъпка. Неговите изявления разтревожават германския печат и карат Деказ да се страхува от искане за намаляване на френското въоръжение. Тъй като във Франкфуртския договор няма клауза за разоръжаване, подобно искане засяга националния суверенитет.

Междувременно слухове за война се разпространяват из Германия. Хохенлое, който бърза да отиде в Берлин за инструкции, научава, че императорът не се съмнява, че французите се готвят за война. Тревогата се засилва от писмо във вестник „Кьолнише Цайтунг“, изпратено от Виена, под заглавие „Нови съюзи“.⁸⁴

Промяната във военния закон във Франция, естествено увеличава данъчната тежест върху населението, и не позволява друго тълкуване освен „намерението да се създаде нападателна армия възможно най-скоро“. Няма съмнение, че всеки французин смята реваншистката войната за желателна. Ако Франция възнамерява да започне война, било в несигурното бъдеще или възможно най-скоро, тя знае, че е неспособна да се изправи сама; и ще търси съюзи. Вече дълго време тя гледа към Русия... но тежестта на руския меч е за мир. „*Voce della Verita*“ (Гласът на истината), орган на Ватикана, говори за солидарността на католическите сили срещу Прусия, Австро-Унгария, Франция и Италия, но душата на съюза е Италия. Бъдете сигурни, че докато Андраши е на кормилото, дотогава Великият католически съюз ще си остане химера. Но в Австрия има гласове, които ще работят за неговото падение и ще се обърнат към Франция и Рим. В общественото мнение, този слух е свързан и внезапното отменяне на плановете на императора да посети краля на Италия. Беше направено съобщение, че лекарят му го е посъветвал да не се пътува и че престолонаследникът ще отиде вместо това. Австрийският император беше в Италия през седмицата на 5 април“.

„*Kölnische Zeitung*“ изразява мнението, че до публикуването на писмото от Виена целта на пътуването е да се привлече Италия към Съюза на тримата императори. Ефектът е силен. Вълнението се засилва от статия, публикувана в „*Berlin Post*“ на 9 април под заглавие „Наближава ли войната?“. В нея се прави преглед на писмото от Виена и се заявява, че условията са по-сериозни, отколкото се предполага. „Ако ни зададат въпроса „Наближава ли войната?“, ще трябва да кажем, че войната наистина е на хоризонта; това, което не е сигурно, е, че облаците ще се разсеят.“⁸⁵

Вестниците в Германия започват остри престрелки помежду си. „Нойе Фрайе Пресе“ определя писмото за „халюцинация на болен ум“. „Кройцайтунг“ приема ситуацията за сериозна, но негодува срещу експлоатацията на пресата за разпалване на военен дух. „Восише Цайтунг“ беше възмутен и заедно с „Национал Цайтунг“ протестира остро срещу разтревожването на обществеността по начин, който създава впечатление за официален, но всъщност не е отговорен. „Пост“ и „Кьолнише Цайтунг“ потвърждават доверието си в статията, която идва от „добре осведомен източник“. Те се надяват облаците да се разсеят, но не

⁸² *Annual Regitter*, 1875

⁸³ *Hanotaux, op. cit.*, III, 215. D.D.F., Ser. I, vol. I, no. 392.

⁸⁴ *Kölnische Zeitung*, April 5, 1875.

⁸⁵ *Herzfeld, Die Deutsch-Französische Kriegsgefahr von 1875*, DPG., I, footnote p. 253. *Kölnische Zeitung*, April 10, 1875.

можгат да гледат на ситуацията оптимистично. Според „Норддойче Алгемайне Цайтунг“, органът, който се смята за официален, твърденията за Австрия и Италия са безпочвени, но характерът на френските въоръжения е причина за истинско безпокойство.⁸⁶

Бисмарк твърди, че е изненадан от статиите. Императорът изразява опасения от официална недискретност. Бюлов отрича. Според него вестниците са реагирали от увеличениния бюджет на френската армия, и от многократните доклади в папските органи за съюза на Франц Йосиф и краля на Италия предвид общите католически интереси и за по-голяма благосклонност към Франция.⁸⁷

Противниците на Бисмарк в Германия, са също толкова готови, колкото и французите, да обвинят канцлера и да свържат инцидента с Културкампа и белгийските епископи. Разпространява се слух, че Бисмарк планира да раздели Белгия.⁸⁸ Д-р Гефкен пише до сър Робърт Морие от Страсбург, настоявайки за британска намеса. Канцлерът, казва той, е решен да се измъкне от църковните усложнения у дома чрез външни действия; ще има голям обрат и Белгия е обектът, който той е решил да унищожи, защото вярва, че тя е центъра на католическата политика и сърцето на коалиционните конспирации.

Той ще предложи разделянето на тази страна между Холандия и Франция и за да компенсира Франция да приеме загубата на Елзас и Лотарингия. Той говори презрително за Англия, защото тя не могла да окаже ефективна военна помощ на Белгия... Не се страхува от нищо от Австрия; всичките му усилия са съсредоточени върху Русия, което е целта на мисията на Радовиц. Той ще направи всичко възможно, за да спечели Горчаков и император Александър по време на посещението им. Ще им каже, че сега е моментът за техните източни планове и Англия, погълната от белгийската афера, няма да може да се противопостави на ефективна съпротива. Изпълнението на този план започва с нотата до Белгия и последвалата статия във в-к „Пост“.

Писмото завършваше с молба кралицата да пише на императора и да му разкаже ясно плановете на Бисмарк.⁸⁹

Сър Робърт Морие не се доверява на Бисмарк и приема този слух за истина. Той съобщава съдържанието на писмото на британското външно министерство и настоява престолонаследника да прояви известна съдържаност към канцлера⁹⁰. Сър Робърт Хардинг смята, че планът е осуетен от намесата на кралицата и усилията на Морие.⁹¹

⁸⁶ *Kölnische Zeitung*, Berlin letter, April 5th to 11th, 1875.

⁸⁷ DGP., I, no. 255. Bismarck to Hohenlohe, April 11, 1875. The Emperor to Biilow, April 11, 1875. no. 254, Biilow to the Emperor.

⁸⁸ Hans Plehn, *Bismarck's Auswärtige Politik nach Reichsgründung*, p. 10.

⁸⁹ Wemyss, p. 333. Д-р Гефкен е противник на църковната политика на Бисмарк и автор на много книги по политика и международно право.

⁹⁰ Sir Robert Hardinge, *A Diplomatist in Europe*, p. 46.

⁹¹ През февруари 1875 г. Германия изпраща нота до Белгия, с протест, че действията на епископите и статиите в пресата са вредни за германското правителство и засилват трудностите във вътрешната политика. Ако белгийското правителство няма достатъчно правомощия да прекрати тези атаки, то нека промени законодателството си по тези въпроси. Белгийският външен министър отговаря, че е невъзможно да се променят съществуващите закони или да се поставят ограничения върху обществената свобода; ако Германия не е удовлетворена, той предлага въпросът да бъде отнесен до арбитража на петте сили, подписали договора за неутралитет. Англия одобрява съпротивата на Белгия, но

Великобритания обаче следи събитията с най-голямо внимание и едва ли има нужда от предупреждението на Морие. Лорд Ръсел, британският посланик в Берлин, пише на лорд Дерби на 10 април: „Бисмарк отново се захваща със старите си трикове, като тревожи Германия чрез официалните вестници и намеква, че французите ще нападнат, а Австрия и Италия заговорничат в полза на папата.“⁹²

Лорд Лайънс също съобщава от Париж, че Деказ полага всички усилия, за да си осигури британска подкрепа. Френският външен министър казва на британския посланик, че ако войната избухне през август, както се опасява, ще посъветва Макмахон да оттегли армията си зад Лоара, без да стреля, и да изчака, докато справедливостта на Европа се произнесе в полза на Франция.⁹³

Лорд Дерби повдига въпроса пред германския посланик в Лондон, казвайки, че според него мотивът на Франция е да реорганизира армията си, за да си възвърне позициите на уважение в Европа. Британското външно министерство, е получило сведения, че френската армия е в лошо състояние както по отношение на дисциплината, така и по отношение качеството на личния състав. Министерството е дълбоко впечатлено от миролюбивия характер на френските намерения. Лорд Лайънс също казва на граф Мюнстер, че според него войната ще бъде невъзможна за Франция през следващите десет години. Принцът на Уелс (бъдещият Едуард VII) също изразява вяра във Франция.⁹⁴

Британското външно министерство е разтревожено, както е видно от писмо на лорд Дерби до лорд Ръсел в началото на май. Той пише: „Няма ли надежда за руска намеса за поддържане на мира? ... Бисмарк едва ли ще се реши да воюва срещу Русия и Франция едновременно. Не виждам почти никаква друга перспектива за предотвратяване на бедите. Английската общественост не се интересува от чуждестранните проблеми, но смята, че удрянето на човек, след като е паднал на земята, не е честна игра, и мисля, че в останалата част от Европа, страхът и завистта към доминиращата сила ще дадат на Франция много поддръжници. Правя каквото мога, за да посоча това по тих, приятелски начин, но не съм оптимист“.⁹⁵

Връщайки се към преговорите между Франция и Германия, виждаме маршал Макмахон да уверява Хохенлое на 12 април, че военните мерки са само за възстановяване на дезорганизираната армия, а не за война. Несправедливо е, според Макмахон, статията в „Пост“ да го обвинява в желанието да води настъпателна война. Деказ, казва, че война на Франция срещу Германия ще е най-голямата лудост. Целта на министерството на външните работи е да консолидира Франция, и да не се спекулира с разпадането на настоящите добри отношения между силите, а да им отговори със справедливото искане за приемане в тяхната общност. Но такова искане Франция не може да направи, когато вътрешното ѝ

призовава за предпазливост. Русия предупреждава Франция да не показва тревогата си твърде открито. По-късно Бюлов обяснява на френския посланик, че нотата не е опит за ограничаване на свободата на печата в Белгия, а предложение за мерки, които е желателно да бъдат приети във всички държави по въпроса за международните отношения. DDF, Серия I, том I, № 355, 373, 389.

⁹² Newton, *op. cit.*, II, 72, Letter from Russell to Derby.

⁹³ Също, p. 73, Lyons to Derby.

⁹⁴ DGP, I, no. 165, Münster to Bismarck.

⁹⁵ Newton, *op. cit.*, II, 75, Derby to Russell.

състояние не е стабилно. Развитието през последните седмици породи надеждата, че консолидацията ще бъде възможна при сегашната форма на управление.⁹⁶

Личното убеждение на германския посланик в Париж е, че настроението в правителствените кръгове е отбранително, отколкото нападателно. Тиер му казва, че кабинетът е разтревожен от проявите отвъд Рейн.⁹⁷

През това време германският военен аташе проучва възможните резултати от увеличаването на въоръженията и докладва, че мерките изобщо не са тревожни и просто са съобразени с нуждите на отбраната.⁹⁸

Следователно, при завръщането си в Берлин от Париж на 14 април, Гонто-Бирон установява, че ситуацията е по-малко напрегната. В дълъг разговор с германския външен министър френският посланик отново обяснява, че закупуването на коне е за селскостопански цели, а четвърти батальон е предназначен да задържи офицери на служба. „Ще е лудост“, възкликва той, „Франция да влезе във война“.⁹⁹

Бюлов отговоря, че е доволен от обяснението и на двата въпроса и съжелява за войнствения тон на германските вестници. Той уверява Гонто-Бирон, че след аферата с епископите поведението на френското правителство никога не е било по-правилно или по-удовлетворяващо; невъзможно е да го упрекнем за каквото и да било. „Нека мирът царува между нас над сто години, това е моето желание.“ На следващия ден императорът каза на френския военен аташе: "*On a voulu nous brouïler. Tout est fin maintenant. Je tiens à vous le dire.*" (Опитаха се да ни раздели. Сега всичко приключи. Искam да ви го кажа)¹⁰⁰

Инцидентът очевидно е приключен. Тонът на германския печат веднага се променя. „Берлинер Тагеблат“ заявява, че императорът желае да запази мира, но пред себе си има войствена партия, не в същия смисъл като френския шовинизъм, а разтревожена за отбраната. „Някои много висши военни са убедени, че войната е неизбежна; за предпочитане е да се премине в настъпление, отколкото да бъдем атакувани.“¹⁰¹

Междувременно контактите между Париж и Санкт Петербург стават все по-оживени. Генерал Льо Фло съобщава подробности за инцидента на княз Горчаков. Споменът за руските уверения по време на аферата с епископите е все още пресен в съзнанието му. Той също е обнадежден от очевидния провал на мисията на Радовиц в Русия.

Значителна мистерия витае около целта на този пратеник. Самият Радовиц настоява, че не е имал тайни инструкции; той е просто изпратен в отсъствието на посланика, принц Ройс, за да уреди дребен въпрос, произтичащ от личен конфликт между руския и германския консули в Белград. Въпреки че царският

⁹⁶ DGP, I, no. 164, *Hohenlohe to Bismarck*.

⁹⁷ Също, I, 268

⁹⁸ Също, I, 360.

⁹⁹ Също, I, 361. *Note of Bülow in the Foreign Office, April 14*

¹⁰⁰ DDF., Ser. I, vol. I, nos. 389, 392; also *Hanotaux*, III, 216 and *Dreux*, pp. 85-86.

¹⁰¹ DDF., Ser. I, vol. I, pp. 410-12. Австрийският посланик в Берлин смята, че Бисмарк насочва недоволството си поради случая с епископите срещу Франция, за да ѝ покаже, че ако тя иска война, не тя ще определи кога да започне тя. Гонто-Бирон остава с впечатлението, че Европа и дори жителите на Берлин са се уморили от опитите на Бисмарк да дава уроци на други държави.

прием е приятелски, Горчаков споменава три пъти по време на първата среща за нервната раздразнителност на Бисмарк. От това Радовиц заключава, че отношенията между двете страни са помрачени от личната завист и „злоба“ на Горчаков, който по-късно посочва на Ройс, че не вижда защо е било необходимо да се изпраща Радовиц.¹⁰²

Слухът се разпространява от някакъв неизвестен дипломатически източник, че целта на мисията е да се осигури неутралитетът на Русия в случай на германска война срещу Франция, в замяна на германската подкрепа за Русия на Изток.¹⁰³ Но Русия отказва предложението.¹⁰⁴

Официалните документи на двете страни декларираат, че мисията е доказателство за ценността, която се отдава на близките отношения, съществуващи тогава между двете правителства.

Херцфелд, не потвърждава слуха, и предлага правдоподобното обяснение, че целта е била да се опита да се приближи Русия отново до Германия и да се прекъсне нарастващото приобщаване между Санкт Петербург и Париж.¹⁰⁵ „Какъвто и да е бил истинският мотив, генерал Льо Фло повярва на слуха и го съобщил на Ке д'Орсе. Тъй като Горчаков му показва липсата на симпатия, с която е посрещнат Радовиц, той стига до логичното заключение, че Русия може да окаже ценна подкрепа на Франция срещу Германия, когато възникне такава необходимост.“¹⁰⁶

Радовиц обвинява френския посланик, че е използвал слуха, за да създаде военна заплаха, замисъл, който, според него, е л подпомогнат от суетата и завистта на Горчаков. Според него слухът е въведение към „голямата комедия, която Горчаков постави на сцената по време на посещението на царя“.¹⁰⁷

Разчитайки на прояви на руско приятелство, генерал Льо Фло внушава на Горчаков страха на правителството си, че Германия ще нападне Франция. Царят му отговаря успокоително. Той съветва генерал Льо Фло да не се тревожи и да успокои правителството си. „Интересите на двете страни са общи и ако, което не вярвам, някога бъдете заплашен, скоро ще го разберете. Ще го разберете първо чрез мен.“ По-късно, на 20 април, той му казва: „Бъдете уверени, че искам мир толкова, колкото и вие, и няма да пренебрегна нищо, за да предотвратя неговото нарушаване... Ако Германия възнамерява да започне кампания без мотив или с измислен претекст, тя ще се постави в същото положение като Бонапарт през 1810 г. и това ще е на неин собствен риск и опасност“.

Горчаков добави уверенията си, че всички усилия на Русия ще бъдат използвани за обуздаване на нетърпението на Бисмарк и ще наложи идеите за мир и

¹⁰² Joseph Maria von Radowitz, *Aufzeichnungen und Erinnerung an das Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz*, I, 296-305. Мисията му е от януари до март 1875 г.

¹⁰³ Това наистина е така, това е истинската цел на мисията – двустранен и тесен военен съюз, на принципа на реципрочността, пълна свобода и подкрепа за Германия на Запад, за такава на Русия на Изток. Глупостта и късогледството на Александър II и Горчаков, лишават Русия от възможността да стане наравно с Германия, решаващата велика сила в Европа. (б. пр.)

¹⁰⁴ DDF., Ser. I, vol. I, nos. 373, 394.

¹⁰⁵ Herzfeld, *op. cit.*, p. 17.

¹⁰⁶ DDF, Ser. I, vol. I, 373. Разказът на генерал Льо Фло е публикуван за първи път в приложението към вестник „Фигаро“ на 21 май 1887 г. Той е препечатан в *Staatsarchiv*, vol. 47, no. 9480.

¹⁰⁷ Radowitz, *op. cit.*, p. 309.

умереност в Берлин.¹⁰⁸ Той намекна, че те отиват в Берлин, за да се обърнат в този смисъл към канцлера и императора, с обещание за дипломатическа подкрепа в случай на сериозна заплаха за мира. Такова поне е тълкуването, което им е дадено от генерал Льо Фло. След като чува тези уверения, френският външен министър замисля идеята да убеди царя публично да изрази това отношение, за да може Бисмарк да разбере, „че Русия е готова да се сближи с Франция“.¹⁰⁹

Да се привлече Русия в този момент означава да се отвори отново целият въпрос. Това крие риск, но ако успее, е голяма дипломатическа победа, която постига с един удар признанието на руското приятелство и унижението на Бисмарк. Херцог Деказ е човек, който поема рискове.

И обстоятелствата му помагат. На вечеря в британското посолство в Берлин на 21 април – денят след изразеното от царя намерение да се обърне към Бисмарк, Гонто-Бирон се среща с човека, чиято неуспешна мисия в Русия толкова окуражава генерал Льо Фло. Разговорът им е приятелска дискусия за неотдавнашното напрежение, което сега е толкова щастливо отминало.

Съветникът във министерството на външните работи (Радовиц) казва, че никой в Германия не иска война и че съжалева за ексцесиите на германските вестници. Гонто-Бирон отговаря, че всичко, което Радовиц е казал, само засилване на успокояващото впечатление, което е получил. Тогава Радовиц допуска недискретност, дали умишлено или случайно, е невъзможно да се определи. Той отрича да е направил нещо повече от опит да обясни тревогата на германските вестници.¹¹⁰ Но ето думите, които му приписва Гонто-Бирон: „Може би сте уверени за настоящето, но какво ще кажете за бъдещето, отговаряте ли за това? Бихте ли могли да дадете уверение и за това? Можете ли да дадете уверение, че Франция, възвърнала предишния си просперитет, след като е реорганизирала силите си, няма да намери съюзиниците, които ѝ липсват днес, и че онези чувства, които тя не може да не насърчава, които естествено запазва за двете провинции, неминуемо ще я принудят да обяви война на Германия? И ако оставим Франция да се възстанови и да стане силна, няма ли ние от какво да се страхуваме? Но ако реваншът е съкровената мисъл на Франция, и тя не може да е друга, защо да чакаме нападението, докато тя си възвърне силите и сключи съюзи? Не сте ли съгласни, че политически, философски и дори от християнска гледна точка тези заключения са установени и че подобни мисли да обземат Германия?“¹¹¹

Радовиц, който смята Гонто-Бирон за „kein heller Kopf“ (не особено умен)¹¹², казва, че френският посланик сигурно е бил по-объркан и глупав от обикновено

¹⁰⁸ DDF., Ser. I, vol. I, no. 388. Писмото на генерал Льо Фло, препечатано в „Staatsarchiv“, том 47, № 9480, стр. 52–53, съдържа изявленията на царя от 15 и 20 април представено като доклад за единствена среща. Интересен пример за ласкателството, към което генералът прибегва, е забележката му към царя, че „е голяма чест за Русия да победи мирно и без нито един изстрел, само благодарение на прозорливостта и характера на своя император, превъзходство, което все още слабо може да бъде оспорено от Берлин, но което има тежест и в което Франция, заедно с други правителства, възлага най-голямо доверие.“

¹⁰⁹ Hanotaux, op. cit., III, 218

¹¹⁰ Radowitz, op. cit., I, 330

¹¹¹ Dreux, op. cit., p. 92. Това е докладът, изпратен от Деказ на френските министри във всяка страна на 29 април 1875 г. DDF., Ser. I, vol. I, no. 395.

¹¹² Felix Rachfal, Deutschland und Die Weltpolitik, p. 57.

или е под влияние на интригите на Горчаков и нарочна се спира на него, човека, за когото се говори, че е търсил руска подкрепа срещу Франция, като най-правдоподобния служител, на когото да припише тази измислица.¹¹³

Според Радовиц, Гонто-Бирон се е опитал да намери в целия разговор, улики за тревога и умишлено се е опитал да извлече от него изрази срещу Франция. Той отрича да е казал нещо недискретно. Пет години по-късно обаче Бисмарк казва на Хохенлое, че неприятностите са причинени от неблагоприятните изказвания на Радовиц пред Гонто-Бирон, който въпреки това, трябва да знае, че съветникът във външно министерство не е канцлерът, и е дал на Деказ чрез доклада си улики за интригата.¹¹⁴ Очевидно е, че канцлерът не вярва на отричането на Радовиц.

В доклада си за разговора, Гонто-Бирон предлага да се държат в течение главните европейски кабинети. Това е възможността, която Деказ търси. Той внимателно изготвя планове си да направи заплахата от превантивна война реална за другите правителства, чрез своите посланици и за народите чрез вестниците.

Изпратено е копие от депешата на Гонто-Бирон, в която се разказва за заплашителните думи на германския дипломат, до всички френски посланици с инструкции да информират правителствата, към които са акредитирани.¹¹⁵

Инструкциите които изпраща на генерал Льо Фло обаче съдържа указание да настоява пред царят да покаже на Германия, симпатиите на Русия към Франция. „Берлин знае, казва Деказ, че Русия ще протестира срещу нечестните планове, но някой ден Берлин може да постави Русия пред свършен факт (т.е. да нападне Франция изненадващо). Страхът на Франция ще изчезне, ако царят заяви, че няма да допусне, подобно беззаконие някога да се случи. Често съм казвал, че в моите очи руският император е арбитър на мира в света. Той може да го поддържа и днес за дълго време с езика, който използва в Берлин, и с енергията, с която утвърждава волята си, той не може да бъде смутен. С това слово за мир светът ще бъде спасен и императорът е достоен да го произнесе“.

Генерал Льо Фло е смутен от инструкциите. Силно развълнуван, с инструкциите в ръце, той отива при Горчаков. По време на разговора, той му прочита на глас откъси от документа. Виждайки, че генералът пропуска част, руският канцлер го моли да го прочете изцяло. След като изслушва текста, Горчаков иска да му бъде позволено да покаже писмото на царя. То е върнато с уверението, че царят потвърждава всяко уверение, което някога е давал.¹¹⁶ Горчаков му го връща с думите „Знаете какво казах. Няма да го забравя. Ще се придържам към него.“¹¹⁷

Тъй като руският император ще посети Берлин в началото на май, Деказ може само да чака дотогава. Междувременно германските вестници подновяват

¹¹³ Radowitz, *op. cit.*, pp. 318-30.

¹¹⁴ Hohenlohe, London Edition, supervised by G. W. Chrystal, II, 164. В своите мемоари Хохенлое споменава съвсем малко за военната тревога от 1875 г. В запис от 8 септември, споменава, че се е опитал да обсъди този разговор във Варзин, но Бисмарк избягва да навлиза в подробности по въпроса.

¹¹⁵ DDF., Ser. I, vol. I, no. 399.

¹¹⁶ *Memoirs of General Flo*, Staatsarchiv, vol. 47, p. 57. Посланикът смята, че тази гаранция е залог за голяма сигурност, като дава увереност в енергична намеса и създава близост между Франция и Русия, която представлява ценна връзка.

¹¹⁷ DDF, Ser. I, vol. I, no. 404.

военната тема. „Кьолнише Цайтунг“ отново поема водещата роля. Възползвайки се от приемането на втората германска нота от Белгия, прави преглед на белгийско-германските отношения и припомня, че Франция многократно се е опитвала да завземе Белгия. Никъде нейният неутралитет и независимост нямат по-силен защитник от Германия. Англия е твърде слаба, за да защити Белгия срещу силните армии, които Франция подготвя. Германия няма желание да се разширява отвъд езиковите си граници, защото това означавало да отслабва, а не да се укрепва. Ако Белгия продължава да флиртува с Франция, тогава очевидно тя поставя ултрамонтанистките си интереси над своята независимост.

Пет дни по-късно, 27 април, същият вестник преразказва историята на френските нашествия в Белгия след Луи XIV, омаловажавайки Франция и призовавайки за приятелство с Германия. „Пост“ смята тези статии за заплашителни, но се присъединява към другите вестници в изрази на съчувствие към Белгия.¹¹⁸ Бисмарк не само позволява кампанията да продължи, но е готов да използва френската армейска програма, за да печели позицията си пред Белгия. На 25 април канцлерът казва на белгийския посланик Нортамб, увеличаването на френската армия е толкова голямо, не може да се поддържа дълго и ще трябва да избира между незабавен удар или намаляване на военните си сили. Молтке също продължава да осъжда френския военен кадрови закон. На белгийския посланик казва следното на 30 април: „Виждам само един факт и твърдя, че създаването на четвърти батальон за всеки полк, увеличаващ френската армия със 144 000 души, е факт, който безапелационно представлява подготовка за война. Затова не бива да чакаме, докато Франция е готова, наш дълг е да я изпреварим“.¹¹⁹

Лорд Ръсел информирал британското външно министерство, че Молтке е казал на Нортамб, че не вижда как войната може да бъде избегната догодина, освен ако силите не се обединят, за да убедят Франция да намали въоръженията си до разумен мирен режим. Бюлов казва на Нортамб да предупреди краля си да подготви армията си за отбрана, тъй като Белгия може да бъде нападната от Франция по-рано от очакваното.¹²⁰

Тази новина, достига външните министерства, и подготвя пътя за втората част от програмата на Десаз, да направи заплахата от война, реална за общественото мнение чрез печата. Общоприето е, че той е вдъхновил статията, появила се в лондонския „Таймс“ на 6 май, въпреки че според Аното, е твърдял в лични писма до приятели от които не е имал тайни, че Хохенлое, разтревожен от политиката на Бисмарк, е предложил статията в опит да предизвика такъв протест, че неговият началник да се вслуша.¹²¹

Това се опровергава, от следния запис в личния дневник на Хохенлое, че на 1 май Бловиц му е казал, че възнамерява да напише статия за съществуващото тревожно състояние. Той е убеден, че едно открито изявление ще допринесе за мира. Но германският посланик е заблуден и се оказва че, въпросната статия, е нетактичност от страна на Бловиц в интерес на Франция.¹²² Според автора на

¹¹⁸ *Kölnische Zeitung*, April 22 to 27.

¹¹⁹ *Bourgeois et Pagès*, *op. cit.*, p. 167.

¹²⁰ *Newton*, *op. cit.*, II, 74.

¹²¹ *Hanotaux*, *op. cit.*, III, 239-40.

¹²² *Hohenlohe*, *London Edition*, II, 147.

статията, Деказ му е казал на 2 април, че Германия очевидно планира някакъв обрат и ще скрие внимателно тези планове от царя по време на посещението му в Берлин. Единственият начин да се попречи на царя да мълчи, докато е в Германия, е някой авторитетен вестник като „Таймс“ да разкрие цялата ситуация. „И това ви моля да направите!“

След това, принуждавайки Бловиц да обещае да ще пази пълна тайна, докато е жив, Деказ му дава да прочете писмото от Гонто-Бирон.¹²³ Повечето автори са съгласни с Плен, че „Мемоарите“ на Бловиц са такъв „*Hintertreppenroman*“ (задкулисен роман), че и малко вероятно да е видял писмото.¹²⁴

Както посочва Дрьо, в драматичния си разказ Бловиц представя такива подробности за военните планове така, сякаш са разкрити от Радовиц на Гонто-Бирон.¹²⁵

Всъщност в депешата няма нито дума за тях. Сравнението на статията и писмото от Гонто-Бирон не разкрива никакви доказателства, че Бловиц е имал допълнителни доказателства за превантивната война, отколкото е събрал от слуховете или вестниците. На подробностите от разказа не може да се вярва, но има такива, като необходимостта на Деказ, за да държи инцидента в полезрението на обществеността, за да подкрепи с аргументи молбата си към царя, са достатъчно основание да се смята, че статията е написана по предложение на френския външен министър. Нещо повече, настояването в статията царят да се обяви за мир по време на посещението си в Берлин съвпада с указанията на Деказ към генерал Льо Фло в Санкт Петербург и вероятно произлиза от същия източник.

Статията е датирана от Париж на 6 май и в нея се казва следното: „политиците, идващи от чужбина, както и тези у дома, които твърдят, че са добре информирани, твърдят, че мирът или войната ще зависят от разговора между руския и германския император... Казва се и никой не може или не отрича това, че в Германия съществува мощна партия, обхващаща армията, която смята, че Германия е сключила лош договор; че изплатените репарации от 5 милиарда, които дори в очите на самия Бисмарк, са тежко бремe за Франция, вече са се върнали в хазната ѝ, че Белфор е трън в петата на Германия; че Франция реорганизира армията... че Германия не е по-богата от преди; че тя не може с риск от изтощение да се заеме да защитава в продължение на 50 години завоеванията, които е направила за 6 месеца ... че ако, от друга страна, се разоръжи, за да избегне саморазрушението си, Франция ще се превърне със заплашителна бързина... Те добавят също, че от тяхна гледна точка, за Отечеството е невъзможно да се постави под въпрос или отрече, че никога не е имало по-благоприятен момент от настоящия за осигуряване на дългосрочен просперитет на Германия, дългосрочен мир. Нека приключим с Франция. Да приключим с Франция е дълг към света... необходимо е да нахлуем във Франция, да влезем в Париж,... да принудим Франция да подпише нов договор, лишавайки я от Белфор, ограничавайки активната ѝ армия и налагайки репарация от 10 милиарда, със срок на изплащане 20 години, с лихва от 5%.

¹²³ Blowitz, *op. cit.*, pp. 99-114.

¹²⁴ Plehn, *op. cit.*, p. 36.

¹²⁵ Dreux, *op. cit.*, p. 132.

В статията се казва още, че отговорът на неотдавнашната нота до Белгия, която е съобщена на силите, показва, че Германия е свободна да прави каквото си поиска. Англия няма да позволи Белгия да бъде засегната. Белгия няма да бъде засегната, така че Англия ще бъде спокойна. Италия и Австрия не представляват пречка.

Както показва провалът на мисията на Радовиц, само Русия трябва да бъде убедена в необходимостта да сложи край за дълго време, ако не и завинаги, на периодичното безпокойство, което смущава света. Ако руският император се покаже безразличен към начинанията на Германия срещу Франция, император Вилхелм скоро ще бъде убеден да престане да се съпротивлява като джентълмен от непреодолимите държавни съображения.

Само Германия е агресивна... На Германия е дължимото да успокои света с ясна декларация, която да не накърни нейната гордост или лоялност и която веднъж завинаги да наложила мълчание на хроничната паника, която безпокои както Франция, така и целия свят.

Редакционният коментар от същия ден заключава, че дори Франция да се въоръжава по-бързо, отколкото е необходимо за икономическото ѝ възстановяване, е възможно да го прави за престиж, а не за реванш.

„Таймс“ смята, че е невъзможно да се помисли, че такъв джентълмен като Вилхелм I и такъв държавник като Бисмарк ще наруша подписите си да започнат превантивна война.¹²⁶

Във Франция вестник „Монитор“ заявява, че уместността на писмото на „Таймс“ може да се постави под въпрос, но е „разчувстващо“. Вестник отрича обвинението, че писмото е вдъхновено от Деказ, защото правителството е в трудно положение, но то не споделя тревогите на кореспондента. „Журнал дьо Пари“ заявява, че някои германски държавници и военни лидери искат война, но ще трябва да се съобразят с Русия, а Русия вече няма същия интерес, както през 1870 г., от победа за Прусия и поражение за Франция.

„Ла Франс“ заявява, че нищо не може да бъде изразено по-добре, но няма да се разоръжат поради това.

В Германия статията е осъдена като недостойна за доверие. „Кьолнише Цайтунг“ признава, че подобни цинични мисли може са лекомислено изказани в разговорите на офицерите, но „не е възможно планът за нападение над съсед, породен от страх, от възможно нападение, може да бъде обмислена от държавник като Бисмарк... подобно нещо е достойно за варварски завоевател, а не за цивилизована държава.“

„Пост“ не даде доверие на статията, що се отнася до германската политика. Общоприето беше, че всеки може да възприеме статията като маневра на френското правителство. Официалното виенско „Монтагсревю“ осъжда статията като опит на Франция да алармира общественото мнение, дори отрича съществуването на военна партия в Германия и заявява, че ако Франция заплашва, моралната сила на съюза на тримата императори“ ще бъде използвана за запазване на мира.

¹²⁶ *London Times*, May 6, 1875.

„Норддойче Алгемайне Цайтунг“ на 9 май заявява, че тревожните съобщения относно военните планове не намират доверие в Русия и че царят не идва да гаси голям пожар.

Германия е очевидно обезпокоена. На други места ефектът е точно такъв, какъвто очаква Деказ. Уверенията за съчувствие достигат до френското външно министерство. Лорд Дерби казва на френския посланик в Лондон: „Подобна агресия ще предизвика общото възмущение на Европа; можете да разчитате на моето правителство, че няма да се провали в изпълнението на дълга си. Давам по този въпрос всяка гаранция, която може да бъде дадена от министър на конституционен монарх.“¹²⁷

Последват дипломатически действия. В същия ден, в който статията се появява в „Таймс“, граф Шувалов, руският посланик в Англия, спира в Берлин на път от Санкт Петербург и информира Бисмарк, че царят ще настоява за поддържане на мира. Канцлерът е подготвен за това от доклада на принц Ройс (2 май), че царят е обезпокоен от вълненията в Берлин и че Горчаков е отговорен за отнoшението на царя.“¹²⁸

Радовиц смята, че Горчаков използва планове на Деказ, защото вижда възможност да унижи Бисмарк. След това Англия предприема действия. На 8 май лорд Дерби инструктира лорд Ръсел да използва цялата си власт, за да сложи край на недоразумението между Франция и Германия. В същото време британският кабинетът призова Виена и Рим да оказат натиск върху Берлин.“¹²⁹

Но Австрия се въздържа от протест, защото това ще раздразни Бисмарк. Царят пристига в Берлин на 10 май и същия ден „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ обявява, че кампания за военната тревога, е неоправдана, заявявайки, че абсолютно нищо не се е случило, което да наруши отношенията между френското и германското правителство. Същият вестник на следващия ден заявява: „Упълномощени сме да заявим, че официалните ни отношения с френското правителство никога не са били по-мирни или приятелски настроени от 1870 г. насам, отколкото са били през току-що изминалите седмици и дни.“

Горчаков посещава Гонто-Бирон и му казва: „Бяхте разтревожен; можете да бъдете спокоен. Царят желае да ви види, и ще ви успокои по-подробно. Бисмарк изразява най-мирни намерения; той заявява, че отношенията с Франция никога не са били по-добри.“¹³⁰

Тогава Горчаков изпраща телеграмата, която разгневява Бисмарк. Тя е изпратена нешифрована, до всички руски посланици в Европа. „Сега мирът е осигурен.“¹³¹

Твърдението, че той е спасил Европа от военна катастрофа, се опровергава от фактите, че инцидентът е преустановен на 14 април и е отворен отново от Деказ, за да спечели публично Русия на страната на Франция, и Горчаков който е недоволен от германската политика използва възможността да постигне победа над противника си, и накрая, че Молтке, а не Бисмарк, е отговорен за тревогите на германските вестници.

¹²⁷ Hanotaux, *op. cit.*, III, 241. DDF, Ser. I, vol. I, no. 403.

¹²⁸ Plehn, *op. cit.*, p. 41.

¹²⁹ Newton, *op. cit.*, II, 74. Also DDF., Ser. I, vol. I, nos. 410, 417, 436, 428.

¹³⁰ DDF, Ser. I, vol. I, nos. 416, 419.

¹³¹ Bismarck, *Reflection*, II, 190-195.

През последните няколко седмици от инцидента, докато плановите на френския министър са в процес на подготовка, между двете канцеларии се провеждаше поредица от извънредни преговори. Тези разговори, проведени на фона на военните призови, имат историческото значение, като първият опит за насърчаване на по-сърдечни отношения между Франция и Германия чрез търсене на основи за обща политика. Деказ е първият, който предлага, че е най-добре двете страни да сложат край на споровете си.

Докладът на Хохенлое до Бисмарк от 5 април съобщава за разговор в Ке д'Орсе, в който херцог Деказ се оплаква от слуховете за превантивна война в Берлин и липсата на военна подготовка във Франция.

Общественото безпокойство няма да утихне, заявява френският министър, докато навиците на неподчинение, които общественото мнение е придобило, не бъдат заменени от доверие. Той повтаря своите мирни уверения и добавя, че ще се радва да действа съвместно с Германия и да положи основите на трайно разбирателство. Но не може да се очаква, че той ще участва в борбата с папата. Не може, дори и да иска го направи. Дори Гамбета, ако беше в правителството, няма да рискува конфликт с клерикалната партия; защото това означавам гражданска война.

След това, връщайки се към идеята за съвместни действия, той възкликва: „Само да знаех какво можем да направим заедно!“¹³²

Отново в деня преди да изпрати инструкциите си до генерал Льо Фло да пледира за дипломатическа подкрепа на Русия, Деказ говори за необходимостта от изглаждане на различията между двете сили. Франция не заплашва никоя държава с военните си мерки. Франция не е подготвена за война; армията не е организирана и няма доверие в своите водачи и в себе си. Ако Германия нахлуе във Франция, френската армия няма да се бие. Тя тихо ще се оттегли към Лоара и дори ще позволи Париж да бъде превзет. „Правете каквото искате. Вземете Белгия, Люксембург, Холандия – на нас ни е все едно. Ние няма да воюваме с вас.“

След това Деказ продължава да обсъжда увеличаването на военния бюджет, и въздействието му върху националната икономика. Германия и Франция ще се съсипват взаимно от това. „Няма ли да е по-добре взаимно да се разоръжим и да се откажем от настоящото недоверие?“

Германският посланик казва в доклада за този разговор, „Той признава, че това засега е утопична идея и завърши със забележителното изявление: От нас, враговете и победените от вчера, трябва да създадем утре приятели, тогава мирът ще бъде осигурен и нашите народи ще бъде освободени от бремето на данъците, които ги потискат, и на въоръженията, които ги деморализират.“¹³³

Това е благородно чувство, изпълнено с обещание за мир, но колко искрено е желанието за сътрудничество?

Няма съмнение за мирните намерения на Деказ. Дори Хохенлое е убеден, че както маршалът (Макмахон), така и външният министър осъзнават, че Франция не може сега да понесе още една война.

¹³² DDF, I, no. 164. В бележка под линия в DDF, серия I, том I, № 423 се посочва, че нито една бележка в архивите на френското външно министерство не потвърждава този разговор. Dreux, op. cit., 100-103.

¹³³ Също, no. 169.

Има обаче реални основания да смятаме, че предложението за разбирателство в този момент е просто игра на време. Вярно е, че Деказ търси съюзник, но вече прави своя избор. Сцената е внимателно подготвена за Русия, за да се изправи в подкрепа на Франция. Трябва да се направи нещо, за да се държи Германия тиха и нищо неподозираща, докато царят не си каже думата.

Ако изчакването се запълни с абстрактни разговори за утопична идея, няма какво да се губи, а ако Русия не успее да изиграе умело своята роля, тези дискусии ще бъдат видимото доказателство за добрата воля на Франция.

По-късно Деказ каза: „Бисмарк иска да повярваме, че той иска война, по-вече, отколкото всъщност желае.“¹³⁴

Именно въз основа на това предположение, според Аното, той се опитва да извлече максимална полза от ситуацията. Със сигурност няма по-голяма полза от привличането на Русия на страната на Франция и той умишлено подготвя как да го направи. Какъв възможен мотив може да има тогава за неговото предложение за съгласие с Германия, освен да държи връзката между Берлин и Париж отворена, докато планът му не доведе до задоволителен край?

В своята *Pro Memora*, цитирана от Дрьо, той е бил изненадан, че на предложението е било отговорено. „Принцът (Хохенлое) спомена дума, която му казах в един от последните ни разговори, за общественото безпокойство“, така непринудено той коментира своята забележка.

Бисмарк приема предложението сериозно. В указания до принц Хохенлое, от 30 април, но изпратени едва на 3 май, канцлерът отговоря на предложението на френския външен министър. „Аз също вярвам, че споразумение на някаква основа между Франция и Германия, ще е средство за успокояване на страховете от война. Трудността е да се намери къде и как да бъдат възстановени пътищата на политическо разбирателство, прекъснати в продължение на години. Ако в Африка и Леванта има сблъсъците между Франция и Германия, те ще са по-сериозни, отколкото ако се основаваха на взаимни политически и търговски интереси.“

След това Бисмарк преглежда политическата ситуация в Европа, за да открие поле за общи действия. В Италия техните политики не са непременно в конфликт. Ако там, повече отколкото другаде, е съществувала борба за влияние, и двете страни не отчита позицията на домакина, защото „Не е в традицията на италианската политика да се съюзява с държава, която се нуждае от помощ в момент на криза.“

По същия начин в Испания те имат общ интерес да не допуснат Карлистката реставрация.

Що се отнася до Белгия, народът на Франция трябва да знае, че Германия няма никакво желание за владение на Белгия. „Искаме да укрепим нейното законно управление, за да може тя да предотврати нарушаването на вътрешния мир на приятелски и съседни страни.“

Накрая, разбирателството относно позицията на главата на Католическата църква, е желателно и не трябва да е трудно постижимо, когато се избере папа, който е склонен към *modus vivendi* (начин на живот) с останалия свят.

¹³⁴ Hanotaux, *op. cit.*, II, 225.

Споразумението за позицията и влиянието на папата също е толкова полезно, колкото е невъзможно да се постигне, стига папата да не е подвластен на йезуитите. „С миролюбив папа можем лесно да се разберем.“ Писмото завършва с инструкции да не се пропуска никаква възможност да се поставят тези съображения пред херцог Деказ. „Ще очаквам с интерес съобщението ви по тях.“¹³⁵

Тази нота е представена на Деказес от Хохенлое на 5 май, денят преди публикуването на писмото в „Таймс“, а също и денят преди Шувалов да пристигне в Берлин с новината, че царят ще настоява за мир.

По време на този разговор с Деказ, Хохенлое получава и нота от Бюлов, в която се посочва, че никакви лични уверения от който и да е държавник не могат да го заблудят, да повярва, че Франция не е гласувала закона (промените с въвеждането на допълнителния батальон) с намерението да го приложи и да отиде още по-далеч, и въпреки мнението на канцлера е, че няма непосредствена опасност, той обаче е убеден, че целта на френските усилия е възможно най-бързата подготовка на армията за война срещу Германия. „Трябва да помним, че от години Франция се подготвя, и винаги да бъдем нащрек срещу такъв враг.“¹³⁶

Защо в един и същи ден, до посланика са изпратени двете ноти, едната заплашителна, а другата приятелска, ще е учудващо, ако не знаехме особената черта на германската политика да налага приятелство, със заплахи. Нотата на Бюлов е просто напомняне на Франция за постоянната опасност от война и необходимостта да се действа внимателно. Хохенлое, връчва втората нота, с думите, че няма указания да я покаже на Деказ, но смята, че трябва да го държи в течение на действителното положение.

В своята „Pro Memora“, описвайки разговора с германския посланик, Деказ казва: „От нашите разговори стигам до заключението, че принц Хохенлое е получил заповед да не ме тревожи за намеренията на Германия. Писмото на принц Бисмарк цели да опровергае впечатлението, оставено от нотата на Бюлов.“ Това заключение може да е правилно, но то игнорира факта, че писмото на Бисмарк е директен отговор на въпроса, отправен от самия херцог Деказ. В цялата си версия на разговора с германския посланик Деказ сякаш омаловажава собствения си дял в дискусията и твърди, че не разбира мотивите на Бисмарк. Неговата съдържаност подсказва, че френският външен министър предпочита да потули инцидента. Той не споменава въпроса пред Гонто-Бирон, тъй като посланикът пише, че Бюлов му е разказал за разговора за френско-германското сътрудничество. В публикуваните документи в бележка под линия се появява меморандум, който е подобен на изявлението в „Pro Memora“. Този пасаж е задраскан от оригиналната бележка и според редакторите е написан с почерка на Деказ: „Няма нужда тази част да бъде разгледана.“ Пак там, стр. 267. От Бюлов до Хохенлое. „При представянето на втората нота Хохенлое каза, че не му е било наредено да я покаже на Деказес, но че трябва да го държи в течение за реалната ситуация.“ Очевидно френският външен министър не е искал неговата част от проекта да бъде разкрита.¹³⁷

¹³⁵ DGP, I, 262-64, no. 168.

¹³⁶ Също, р. 267. Bülow to Hohenlohe.

¹³⁷ DDF, Ser. I, vol. I, no. 402, gives Decazes' version of the interview. See also Hanotaux, *op. cit.*, III, 237.

На 5 май принц Хохенлое докладва на канцлера, че френският държавник е заявил съгласието си с предложенията на Бисмарк. Той е особено заинтересован от мнението за Италия, а оживеното му поведение издава, че няма голямо доверие в евентуален съюз с Италия. Той смята, че Франция не бива да се намесва в испанските дела, и е съгласен с Германия в нейната концепция за испанския конфликт. Изявленията за Белгия го зарадват още повече, защото чул слух, че Бисмарк е постигнал споразумение с генерала на йезуитите за наследника на Пий IX. Но не може да каже нищо за папата. Смята, че споразумението за папата е полезно, но избягва да се изразява по-определено. „За останалото“, завършва докладът, „той ще разгледа и въпроса къде и как да намери основа, чрез която общите действия на Франция и Германия ще донесат спокойствие сред великите сили на Европа.“

Очевидно е, че херцог Деказ не е готов да се ангажира с каквито и да е окончателни решения. В собствения си меморандум по това време той казва, че „няма друго заключение от писмото на канцлера“.¹³⁸ Неговото изявление очевидно означава, че Бисмарк не е направил конкретно или специфично предложение за съвместни действия, пренебрегвайки факта, че канцлерът е отговорил на желанието, изразено от Деказ към Хохенлое: „Ако само знаех какво можем да направим заедно!“

Френският министър трябва да предприеме следващата стъпка. Бисмарк е засегнал всеки възможен план. Вместо да приеме една от предложените области и да каже: „Нека работим заедно тук“, той е изразил намерение да потърси повече основания за общи действия. Освен това, той не споменава тези разговори на другия най-заинтересован служител, френския посланик в Берлин. Ясно е, че Деказ не бърза да продължи проекта.

За военната паника от 1875 г. Ханс Херцфелд предполага, че по-нататъшните съобщения от Хохенлое за помирението са потулени от германското външно министерство, защото Бисмарк знае, че Деказ няма да се откаже от резултатите на първата си дипломатическа победа от 1870 г. насам.

Този аргумент обяснява добре нежеланието на Деказ да продължи дискусията. От френски източници е известно, че Бисмарк е инструктирал Бюлов да обсъди въпроса с Гонто-Бирон.

Очевидно канцлерът е бил по-готов и склонен от френския министър да приеме нова политика. На 7 май германският външен министър казва на френския посланик, че има реална възможност за разбирателство. Гонто-Бирон, без инструкции и без да знае за разговорите, не е подготвен да отговори на въпроса. Докладвайки за разговора си в Ке д'Орсе, той казва: „Бюлов говори за разговор, който Хохенлое е провел с министъра на външните работи, но с толкова неясен и необичаен израз, че не ми стана ясно какво е обмислял кабинетът на Берлин. Изглеждаше като предложение или възможност за евентуален съюз между нашите две страни по определени въпроси, които по това време са второстепенни, като например политиката на Изток. Повтарям, г-н Бюлов се е изрази толкова неясно, че не разбрах дали разговорът с принц Хохенлое, е имал дългосрочни резултати, или не“.¹³⁹

¹³⁸ Dreux, *op. cit.*, p. 111.

¹³⁹ DDF, Ser. I, vol. I, no. 406, p. 443. See also Hanotaux, *op. cit.*, III, 237.

Рахфал смята, че Гонто-Бирон е последният човек, подходящ да се занимава с толкова деликатен въпрос. Интересът му към по-нататъшното съюзничество с Русия ще го накара да не сключва споразумение с Германия. Той се опасява, че подобно споразумение ще създаде конфликт на интереси в Близкия изток и ще попречи на Русия и Франция да се сблизят.¹⁴⁰ Така че по-вероятно е за предпочитане, да не бъде намесен във въпроса.

Шувалов е в Берлин предния ден с уверението, че Русия ще се застъпи за Франция. Царят ще пристигне на 10-ти. От негова гледна точка е глупост да се разбира. Следователно от проекта не се е получава нищо. Той оставя като първият опит за сближаване. Целта на френския дипломат е ясна: той печели време, докато Русия може да заеме позиция подкрепяща Франция. Но какво е кара канцлера да отговори с мъдри думи на лекомисленото предложение на херцог Дезказ? Рахфал, с непоколебима вяра смята, че това е реално доказателство за искреното желание на Бисмарк за мир. Това очевидно е вярно. Той иска да приключи инцидента и да успокои наранените чувства. Тъй като обаче никой не знае по-добре от него, че Франция няма да е готова за война в продължение на много години, това не отговаря напълно на въпроса.

Аното се чуди дали това е първата стъпка в подготовката на Европа за Берлинския конгрес, първият ход за настройване на Европа срещу Русия. Основата за такова обяснение е споменаването на Близкия изток като поле за общи действия. Предполага, че канцлерът е проучил обстойно европейската ситуация, сякаш търси няколко основания за обща политика.

Колкото и умел дипломат да е, дори той поставя по-голям акцент върху Близкия изток, ако единствената му цел е да подготви Франция за 1878 г.

Друго разумно обяснение, с което германските историци Адалберт Вал и Ханс Херцфелд са съгласни е, че знаейки за желанието на френските лидери за съюз с Русия, се опитва да предложи на Франция заместител на германското сътрудничество. Той знае за посещението на Гонто-Бирон в Санкт Петербург. Спомня си хладния прием, оказан на Радович. Наясно е с личната неприязън с Горчаков. Осъзнава опасността, че поставена между двама съюзници, Германия ще е принудена да води война на два фронта едновременно.

Неговата заявена политика е да попречи на Франция да си намери съюзник. До 7 май, когато Бюлов по негово нареждане окончателно повдига въпроса за Изтока пред френския посланик, той знае, че царят ще застане на страната на Франция по въпроса с инцидента с въоръжаването. Ако това се случи, с френската изолация е приключено. Ако преди това, той успее да убеди Франция в желанието си да постигне споразумение с нея, това ще отстрани необходимостта от съглашение с Русия и може би ще постави пречка за постигането му. Има доказателства, че той е проявил малко благоразумие, като се е похвалил с някои изненадващи признания в официално изявление, което показва, че е отдавал известно значение на предварителните преговори.

От друга страна, шеговито писмо, написано от Херберт Бисмарк месец след аферата, омаловажава тази възможността. Той цитира предложението на баща си, да се появи вдъхновена статия в печата, в която да се изложи план за френско-германско съглашение. Това трябва да е реакция на слуховете по онова време за

¹⁴⁰ *Rachfal, op. cit., p. 61.*

англо-руското сближаване. „Реални материални основи могат да бъдат намерени по-лесно за сътрудничество между Германия и Франция, отколкото между Русия и Англия... Целият план със сигурност ще е абсурден, но идеята за англо-руско сближение е също толкова абсурдна.“

Трябва да знаем обаче, както д-р Лангер убедително посочва, че това писмо не изразява никакво отхвърляне на идеята за споразумение с Франция.¹⁴¹ Съвсем вероятно то е просто прикриващ смях на провалените му планове.

Знае се със сигурност, че в момент на криза той сериозно обмисля възможността за сътрудничество с Франция. С оглед на всички обстоятелства, най-разумното обяснение за действието му е желанието да смекчи заплахата от война, за която не е изцяло отговорен, и да предотврати френско-руско сближаване (доп. пр. или поне да го забави във времето).

Бисмарк естествено работи за предотвратяване на френско-руското споразумение, и със сигурност, Деказ работи за него. Няколко дни след инцидента Гонто-Бирон получава писмо от своя началник, в което се казва, че царят е пристигнал в Берлин добре подготвен. Той е помолил Англия да подкрепи неговата миролюбива политика и да получи подкрепата на Италия и Австрия. „Виждате ли, той беше искрен, когато ни говореше за нашите интереси... Всичко това е хубаво. Увереност и благоразумие...“¹⁴²

IV. РАЗВЕДРЯВАНЕТО НА НАПРЕЖЕНИЕТО

Умелата дипломация на херцог Деказ по време на военната тревога от 1875 г. предизвиква демонстрация на европейските кабинети в полза на Франция.

Заплашителното поведение на Бисмарк получава сериозно порицание, а действията на Русия показват, че изолацията на Франция не е пълна. Това е унижително преживяване за канцлера. Гневът му е съсредоточен върху Горчаков и Гонто-Бирон, дори си въобразява, че Радовиц и Бюлов са им предоставили неволно улики за дипломатическата им победа.¹⁴³

От този момент нататък той упорито настоява за отзоваването на френския посланик.¹⁴⁴ Въпреки това Бисмарк си взема поука от инцидента, че промяна на отношението е препоръчителна. И отпуска напрежението, след което отношенията постепенно се подобряват, докато не се стига до отчетливо разведряване.¹⁴⁵

¹⁴¹ W. L. Langer, *European Alliance and Alignment*, 1871-1890, p. 54.

¹⁴² DDF, Ser. I, vol. I, no. 426. Френските документи обаче ясно показват, че действията на Англия са били предприети независимо от Русия.

¹⁴³ Rachfal, *op. cit.*, p. 59. Цитира се Бисмарк, който казва, че Радовиц не е действал тактично и военната тревога е причинена от непредпазливите му изрази. Също казва, че Бюлов се е оставил да бъде „подведен“ от Радовиц. „Бъдете сигурни, че двамата заедно, ако не бях предпазен клапан, щяха да доведат ситуацията до война за четири седмици.“

¹⁴⁴ Jacques Bainville, *op. cit.*, p. 51. Also Hohenlohe, *op. cit.*, II, 172.

¹⁴⁵ Bourgeois et Pagès, p. 174. „Френското правителство не отказва да подкрепи определени инициативи на кабинета в Берлин. Това е период на ограничено сътрудничество, което е от полза за Франция, и политиката на сближаване, с резерви, както ще покажем, има в Берлин убедени и способни защитници, в лицето на двама последователни посланици, граф Сен-Валие и барон Курсел.“

Промяната е ускорена от наличието на няколко сили, които сближават двете правителства. Това са: първо, влиянието на Тиер; второ, неприемането и от двете правителства политиката на Русия в Близкия изток; и накрая, общият антиклерикализъм на Бисмарк и Републиканската партия във Франция.

Може би най-слабият сред тези фактори е отношението на великия френски държавник. Каквато и озлобленост да изпитва към Германия, той отстъпва пред трезвата преценка за предимството, което страната му може да спечели чрез заменяне на враждебността със разбирателството. Въпреки че вече не е на власт, той насочва влиянието си към насърчаване на по-добри отношения между двете страни. Тази линия на поведение е в съответствие с мисълта, която му приписва бившият посланик, граф фон Арним. В хода на съдебния процес, заведен срещу графа от Бисмарк, са представени публично писма, които показват, че Тиер често е изразявал пред Арним идеята за мирно решение на проблемите, пред които са изправени техните правителства. В разговор през май 1872 г. той потвърждава желанието си за мир и след това добавя: „След много години, когато Франция възвърне силата си, нейната доминираща тенденция непременно ще бъде да търси компенсация за загубите си; и ако един ден Германия се забърка в неудобство с други сили, ще е дошъл моментът за оправяняване на сметките, но това не означава, че Франция ще нападне Германия. Напълно вероятно е да предположим, че тогава Германия ще е съгласна да купи съюза с Франция чрез компенсация, която ще направи войната безполезна.“¹⁴⁶ Година по-късно в писмо, адресирано до императора, Арним повтаря уверенията на Тиер за желанието му за мир. „От тази отправна точка“, твърди посланикът, „той започва да се запознава с идеята, че възстановяването на френската слава не е непременно свързано с борбата на Рейн или Мозел, а може да е резултат от съглашение, основано на общи интереси.“¹⁴⁷

Все още пазейки тази мисъл, Тиер търси приятелството на наследника на Арним, принц Хохенлое, когато той пристига в Париж през 1874 г. Той е чест посетител в посолството и разговорите му, както ги предава принцът в неговите „*Denkwürdigkeiten*“ (Спомени), обхващат всички насоки на политиката.¹⁴⁸ Тиер говорил с удивителна откровеност за вътрешната ситуация, за целите на републиканците и амбициите на монархистите.

Не правен никакъв опит да крие близостта си с Хохенлое. На 18 декември 1874 г. г-н и г-жа Тиер, вече частни граждани, присъстват на официалния прием в германското посолство.¹⁴⁹

Две години по-късно, когато принц Хохенлое пита дали може да го посети в Диеп, Тиер отговаря: „Разбира се, защото тогава страната ще види доказателство в това посещение, че Републиканската партия поддържа с Германия и другите сили по-добри отношения от сегашното правителство.“

¹⁴⁶ Pion, *Le Procès d'Arnim*, p. 42.

¹⁴⁷ Quoted by Henri Galli, *Gambetta et L'Alsace-Lorraine*, p. 29.

¹⁴⁸ Hohenlohe, *op. cit.*, p. 193. Понякога между посещенията му минаваха само 2-3 дни. Следното изявление е доказателство за забележителната откровеност, с която говореше бившият президент на Френската република. На 16 декември 1874 г. той споделя с германския посланик, че през 1870 г. цялата бонапартистка партия е искала война и императрицата е заявила: „Синът ми никога няма да се възкачи на трона, ако престижът не бъде възстановен чрез победоносна война.“

¹⁴⁹ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 131.

В тези мемоари често се споменават изрази на добра воля към Бисмарк. Тиер твърди, че изпитва приятелство и благодарност към канцлера, който е променил условията на мира, доколкото е възможно, и добавя, „въпреки че не казвам това на моите сънародници.“¹⁵⁰

Разговорите естествено се насочи към отношенията между Франция и Германия. Тиер открито изразява желанието си те да се подобрят. Хохенлое е по-скептичен, но съвсем точно и вярно докладва съдържанието на тези разговори на своя началник. Германското външно министерство ги приема с резерва. Не е сигурно доколко Тиер изразява личното си мнение и доколко изказванията му отразяват гледните точки на неговата партия.

Значителното внимание, което им е отделено, е видно от писмо на Бюлов до Хоенлое от 28 декември 1875 г. Според него Бисмарк вярва, че Тиер се надява да си върне Елзас-Лотарингия, като плати голяма сума пари. „Той греша, ако мисли така. Притежаването на Страсбург и Мец е за Германия национална необходимост, а не въпрос на *amour propre*. Всеки просветен германец знае, че ситуация, в която френската армия е съсредоточена във Вайсенбург, срещу Штутгарт, е неблагоприятна за Германия от всички страни и връщането на отношенията към предишното им тъжно състояние остава невъзможно за всяко национално правителство днес или в бъдеще.“¹⁵¹

Въпреки този обезкуражаващ отговор, Тиер продължава да обмисля уреждането на различията им. На 2 април 1876 г. той отбелязва, че тъй като съюзът на тримата императори не може да продължава вечно, е препоръчително да се поддържат добри отношения между Франция и Германия.¹⁵²

Месец по-рано, М. Едмон Симон казва на Хоенлое, че Тиер и Гамбета таят надеждата да осигурят неутрализацията на Франция за четири години. Принцът коментира, че подобен план може да се реализира само чрез общо съгласие на великите сили да гарантират френския неутралитет, но Германия няма да се съгласи с подобна схема, резултатът ще е съюз на всички сили срещу Германия. Тиер виждайки отново, че нищо обнадеждаващо не е казано за идеята му за неутрализация, критикува френския посланик в Берлин като негоден да представлява Френската република, защото се е държал доста неприятно по време на последните избори.¹⁵³ Предвид добре познатата неприязън на Бисмарк към Гонто-Бирон, подобно изявление е майсторски удар. То посочва възможността за отзоваване на посланика, когато републиканците си възвърнат властта.

Няколко седмици по-късно Тиер започва да обсъжда германския канцлер с Хоенлое. „Принцът е по-свободният в политиката си“, казва той. „Досега Франция и Германия бяха като две хрътки, вързани на една каишка и дърпащи се в противоположни посоки. Нещата сега се промениха. Постепенно вървим по един и същи път и можем да постигнем разбирателство.“

Посланикът отговоря, че това е вярно, стига и докато с Франция се противопоставят на едни и същи врагове. Преразказвайки този разговор в дневника

¹⁵⁰ Също, р. 202.

¹⁵¹ DGP., III, 308.

¹⁵² Hohenlohe, op. cit., II, 172.

¹⁵³ Също, р. 171.

си, принц Хохенлое прави следния коментар: „В дъното на душата си Тиер преследва любимата си стара тема, сближаване с Германия, или поне се държи така, сякаш това е неговото желание. Аз обаче помня думите на Орлов (руския посланик в Париж), че Тиер обича да се люлее и да търси приятелски отношения с всички подред.“¹⁵⁴

В началото на следващата година условията в Близкия изток (т.е. Балканите, началото на Източната криза) пораждат разговори за война. Отново се заговарва за увеличаването на френската армия. Тиер разговаря с Хохенлое и изразява надеждата си, че Германия няма да воюва срещу Франция. Не вижда какво ще спечелят германците. Те имаха достатъчно френски земи и получаването на още милиарди репарации ще струва твърде скъпо. Тогава Хохенлое повдига въпроса, за реваншистките желания на Франция да си върне изгубените провинции, а Тиер го пита нетърпеливо: „Къде виждате военна партия? Тук няма никой, който да иска война с Германия. Маршалът, който сега стои начело, не принадлежи към такава партия, не мисли за война, а само да запази позицията си. Гамбета се готви да стане президент. А аз винаги съм бил за мир.“

След това добави, че Франция иска голяма армия само за да заеме достойно мястото си в Европа, а не за да води реваншистка война.¹⁵⁵

На това Бюлов отговаря на 6 февруари, че Наполеон, също е отрекъл наличието на военна партия през 1870 г. Партиите във Франция бързо се разрастват. От своя минал опит, Германия не може да разчита на тях.¹⁵⁶

Резервираността, с която външният министър посреща тези уверения на лидера на Републиканската партия, е в рязък контраст със сърдечното отношение на германското правителство през предходната година. Непосредствената причина за по-тесните отношения е Близкоизточният въпрос.

Бежанци от турското потисничество в Босна емигрират в Австрия, където представляваха заплаха. Между Виена и Санкт Петербург се водят преговори, които тревожат Бисмарк.¹⁵⁷

Той вижда възможността двете сили да се обединят и да привлекат Франция в своето съглашение. Да се позволи на царя да разшири влиянието си допълнително на Балканите, увеличава стария германски страх от славянското господство в Европа.¹⁵⁸ От друга страна, да се позволи на Австрия да увеличи властта си там без компенсация за Русия, означава да отблъсне царя и да го тласне към Франция. В този случай Германия е застрашена и на двата фронта. Неговото решение на проблема е да се присъедини към Австрия и Русия при изготвянето на нота до силите, препоръчваща определени реформи на турското правителство и за спечелване на Франция, Англия и Италия в подкрепа на тази политика.

Деказ, се опасява, че руските интриги ще въвлекат Великобритания в конфликт, който може да доведе до всеобща война, е готов да работи с трите сили за

¹⁵⁴ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 174.

¹⁵⁵ DGP, III, 311. Hohenlohe to Bismarck, 27 януари 1877 г., съдържа същия разказ като този, цитиран от дневника за 23 януари 1877 г. в Hohenlohe, *op. cit.*, II, p. 193.

¹⁵⁶ DGP, III, 312.

¹⁵⁷ Още през 1874 г. по време на посещение в Санкт Петербург, Франц Йосиф, обсъжда с царя евентуалната военна окупация на Босна от Австрия. Вижте Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, стр. 176.

¹⁵⁸ Напълно неверен извод, точно това цели Бисмарк, да привлече Русия, за сметка на Балканите. (б. пр.)

запазване на мира. Той служи като посредник между Австрия и Русия, от една страна, и Великобритания, от друга.¹⁵⁹

Когато реформите най-накрая получават одобрението на Великобритания и са приети от Турция, бежанците отказват да се върнат на милостта на турците, докато силите не дадат някаква допълнителна гаранция.

Конфликти избухнаха отново, този път и срещу чужденците. На 6 май германският и френският консул са нападнати от тълпа в Солун и жестоко убити. Правителствата им предприемат съгласувани действия, за да наложат удовлетворение.¹⁶⁰ По тяхно предложение всички сили с изключение на Великобритания изпращат военни кораби до Солун. Външните министри на Германия, Русия и Австрия се срещат в Берлин и изготвят меморандум, в който се декларира, че трябва да бъде наложено примирие от два месеца и че ако Турция не даде съгласието си за провеждане на реформите, те трябва да използват ефективни средства за оказване на дипломатичен натиск. След това посланиците от Великобритания, Франция и Италия са повикани от Бисмарк, за да чуют меморандума и са помолени да се обърнат към своите правителства с молба да го подкрепят. Франция и Италия дават веднага съгласието си. Великобритания отказва.¹⁶¹

През целия този период Франция последователно е на страната на Германия, Русия и Австрия. Император Вилхелм изразява своята благодарност към Гонто-Бирон. „Доволни сме от всичко, което вашето правителство е направило, от подкрепата, която е оказало. Англия се опита да ви привлече на своя страна, но вие не сте се отделили от нас.“¹⁶²

Те не се отделят и през трескавите месеци, последвали „българските зверства“. След като Русия си осигурява неутралитета на Австрия чрез Райхщадското споразумение, което ѝ обещава Босна, ако руската армия освободи България, царят уведомява Даунинг стрийт, че Русия няма желание да превземе Константинопол, но ако силите не принудят Турция да извърши реформите, той ще действа сам. Това изявление кара Англия да покани всички сили да се срещнат на конференция в Константинопол, основана на общото признаване на целостта на Османската империя и отказът на всяка сила от всякакви претенции за разширяване в своя полза. Предложението е прието от всички сили. Франция избира за свой представител граф Шодорди, който е привърженик на сближението с Германия.¹⁶³ Неговите инструкции са да се отдели само, ако силите решат да използват сила. На 12 ноември херцог Деказ казва на принц Хохенлое: „Скъпи ми принце, трябва да се обединим. Трябва да се държим заедно, за да запазим мира на конференцията.“¹⁶⁴

Силите се срещнат на предварителен съвет от 11-ти до 24-ти декември, за да вземат решение за обща политика. Реформите, които очертават, трябва да бъдат изпълнени от международна комисия, която ще разполага с 6000 жандарми от

¹⁵⁹ DDF, Ser. I, vol. 2, nos. 5, 6, 28, 32, 56, 60.

¹⁶⁰ DDF, Ser. I, vol. II, nos. 46, 47, 54, 71, 84.

¹⁶¹ Също, no. 51.

¹⁶² Също, no. 68.

¹⁶³ Hohenlohe, op. cit., II, 189. Посланикът смята, че Гамбета е назначил Шодорди поради приятелското му отношение към Германия.

¹⁶⁴ Също, p. 189.

Швейцария и Белгия (неутрални страни). На официалната конференция Турция отказва да приеме комисията с мотива, че Договорът от 1856 г. я постави наравно с останалите велики сили в Европа и следователно, това не дава право на другите сили за намеса. Всяко настояване от страна на западните представители е упорито пренебрегнато и конференцията се проваля.

По време на цялата конференция германските и френските делегати работят в пълно съгласие. Месец по-късно императорът отново изразява задоволството си от сътрудничеството, казвайки на френския посланик: „Бяхме единни и надявам се, че ще останем такива.“¹⁶⁵ Русия продължава да настоява, силите да принудят Турция да проведе реформите. Генерал Игнатиев, е изпратен на специална мисия до всички дворове на Европа, и дори успява да сключи споразумение с Великобритания, наречено Лондонски протокол, който предвижда, че ако реформите не бъдат изпълнени, силите ще считат ситуацията за несъвместима с интересите на Европа и ще решат съвместно, какви средства да използват за осигуряване на общ мир.¹⁶⁶ Той е одобрен от другите сили, но отхвърлен от Портата.

На 11 април френският външен министър казва на принц Хохенлое, че не вижда никаква полза за Русия да води война. В неин интерес, според него, е да запази отворен изхода от Черно море към Средиземно море. Войната само ще доведе до окупацията на Дарданелите от Англия. Ако избухне война, казва той, е дълг на Германия и Франция чрез общи действия и обединената сила на влиянието им да запазят мира в Европа и да локализират войната. „Всички съвети, които ми давате по този въпрос, приемам с най-голямо доверие и ще се постарая да ги спазвам.“¹⁶⁷

Войната наистина избухва в рамките на две седмици. Тогава Деказ, в желанието си да увери Германия, че Франция няма да бъде въввлечена в конфликта, прекращва границите на правомощията си. Той се възползва от посещението на императора в Рейнланд, за да изпрати поздравителна мисия. Ръководител на мисията е Гонто-Бирон, на когото е наредено да обсъди политическата ситуация и да подчертае желанието на Франция, войната на Балканите да остане локализирана. Той трябва предаде уверението от името на Макмахон и херцог Деказ, че Франция няма намерение да води агресивна война срещу Германия. Целта му, обяснява принц Хохенлое, е отговорът на императора да има успокояващ ефект в Париж.¹⁶⁸ 24 Министерството на външните работи в Берлин беше обезпокоено от мъдростта на изпращането на мисията. Бюлов телеграфира на представителя на своя отдел в свитата на императора: „Мисията ще предизвика сензация и няма да бъде погрешно изтълкувана в Германия, но лесно ще се възприеме в Лондон,

¹⁶⁵ Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, p. 180.

¹⁶⁶ Авторът пропуска, че Англия работи срещу всички, проваля Константинополското конференция и подкрепя Портата, внушавайки ѝ пълна непримиримост. Лондонския протокол, на практика обезсилва напълно, вземането на всякакви конкретни мерки и Дизраели го нарича „златен мост за отстъпленieto на Русия“. (б.пр.)

¹⁶⁷ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 197.

¹⁶⁸ DGP, I, 316, no. 205. Hohenlohe to Bülow, May 6, 1877. Личното мнение на канцлера за изявлението на маршал Макмахон, че Франция няма да започне агресивна война срещу Германия, докато той е президент, е обобщено в коментара му, в полето на депешата на Хохенлое: „Ако не намери съюзници!“

вероятно и във Виена като засилване на връзките с Париж. Имам пълни основания да смятам, че канцлерът иска да избегне подобно тълкуване и да се сведе до минимум значението на мисията.“¹⁶⁹

Дори германските вестници смекчават тона си. Съобщавайки за реч на фон Молтке в Райхстага в подкрепа на законопроекта за армията, вестниците показват, че езикът му е наистина миролюбив и настояват, че това е възможност двете правителства да обсъдят взаимно военните мерки на Франция, за да разсеят недоверието, което вреди на добрите отношения между двете страни.¹⁷⁰

По време на разговора си с императора, Гонто-Бирон заявява, че Франция няма и помисъл за агресия и че изцяло е заинтересована от опазването на мира. „Готови сме да направим публична декларация във формата, подходяща за Ваше Величество. Вярвам, че ако двете правителства направят декларация от този вид едно към друго, ефектът ще бъде отличен, ще разсее всички безпокойства и ще потвърди общия мир.“ Императорът напълно е съчувствен, и накрая отбелязва, че няма причина нито един от тях да иска война. „Точно така, Ваше Величество“, отговаря френският посланик, „не мисля, че някой от нас има причина да иска война.“¹⁷¹

Точно както се опасява германското външно министерство, започват да се разпространяват слухове за съюз. Граф Каройи споменава клюката пред Бисмарк. Канцлерът отговаря, че не вижда нищо в съюз между Франция, Русия и Германия освен провал за Германия. „Ще е недопустимо да го обсъждаме и ние трябва да стоим настрана от въпроса.“ На Бюлов са изпратени инструкции да не споменава този разговор с австрийския посланик на Хохенлое, нито да създава впечатлението, че Германия отдава някаква тежест на усилията на Гонто-Бирон.¹⁷²

Самият Деказ е отговорен за погрешното тълкуване на мисията. Той преувеличава значението ѝ в разговора си с австрийския посланик в Париж. Новината за този разговор стига до Бисмарк чрез германския посланик в Лондон, който цитира думите на Деказ, че е много доволен от резултата от мисията, и е добавил: „Императорът казал на Гонто-Бирон, че е недоволен от английския отговор и се надява, че Франция няма да се поддаде на английските интриги.“¹⁷³

По-късно австрийският посланик в Берлин пита Бюлов дали Гонто-Бирон е поискал от императора да сключи съюз между Франция, Германия и Русия срещу Австрия и Англия. Бюлов отговаря, че Деказ се опитва да създаде проблеми между Англия и Германия и че подобно съобщение до австрийския посланик показва колко много Франция иска да разбие съюза на тримата императори.¹⁷⁴

¹⁶⁹ DGP, I, 316., *вж. точка под лин.*

¹⁷⁰ DDF, Ser. I, vol. II, no. 158, и т. под лин. на стр. 162.

¹⁷¹ Също, no. 162.

¹⁷² DGP, I, № 206. Херберт Бисмарк до Бюлов. Доклад за разговора между канцлера и австрийския посланик в Берлин.

¹⁷³ Също, р. 318. Мюнстер до Бюлов, 14 май 1877 г. Описание на това посещение се съдържа в депешата на Гонто-Бирон до Деказ от 9 май 1877 г. Според този доклад императорът е проявил раздразнение от английската позиция, но изразът, че Франция няма да се съгласи с интригите на Англия, не фигурира във френския текст. DDF, Ser. I, том II, № 162.

¹⁷⁴ DGP, I, 318.

Императорът се оплаква, че е цитиран неправилно. Според неговата версия на историята, френският посланик изразява съжаление за разпадането на неотдавнашното разбирателство в Европа. На това Вилхелм отговоря, че е доволен от единомислието между Франция и Германия за конфликта. След това той говори за лошото впечатление, създадено от цитирането на определени фрази извадени от контекста в статии във вестниците, и казал: „Но по-сериозното е, че печата се възползва от реакцията, която англичаните направиха за руския циркуляр, реакцията, която останалите от нас ще избягват да направят.“

На 6 май, в отговор на обявяването на война от Русия, Великобритания заявява, че ще остане неутрална, докато става въпрос за турските интереси, но ако интересите на други бъдат застрашени, тя ще реши както ѝ повели дългът. Гонто-Бирон се съгласява, че това е сериозно и че отговорът е за съжаление. Тогава императорът казва: „Ще се наложи да помогнем на Англия да запази в строгия си неутралитет, който обяви.“¹⁷⁵

Така Германия отклонява всякакво намерение да сключва съглашение с Франция. Френският дипломат допуска сериозна грешка, като се хвали пред австрийския посланик. Бисмарк не смее да рискува да обиди силата, която е определил като бъдещ съюзник. Малко по-късно той пише на Хохенлое, че политиката му е да помири Англия и Русия и да се стреми да постигне разбирателство между тях на Изток за сметка на Турция. Намерението му е да остави Франция настрана от всички големи политически манипулации и да избегне всякакво сближаване.¹⁷⁶

При посещението в Берлин, Криспи разказва за желанието на Гамбета да постигне разбирателство, канцлерът казва, че съюзът с Франция не е от полза за Германия.¹⁷⁷

Страхът от последиците за Австрия не е единствената причина за внезапното охлаждане на канцлера. Неговата постоянна бдителност върху политическата ситуация във Франция го предупреждава, че предстоят някакви смущения. Изборите през 1876 г. връщат мнозинството от републиканците – 360 срещу 170 – в Камарата на депутатите, но монархистите запазват малко мнозинство в Сената. В отговор на исканията на „левицата“ президентът назначава републиканци на всички министерски длъжности с изключение на министерствата на войната, военноморския флот и външните работи. Той обявява, че те са извън сферата на политиката. От този момент нататък агитацията на монархистите срещу републиканците се засилва. Ситуацията се усложнява допълнително от дейността на клерикалната партия, която хвърля цялото си влияние на страната на монархистите. Това е комбинацията, от която Бисмарк се страхува от 1866 г., насам.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Пак там, стр. 320. Бележка в полето на императора, обясняваща участието му в срещата на френската граница. Тази забележка не се появява във френската версия.

¹⁷⁶ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 203.

¹⁷⁷ Crispi, *Memoirs*, I, 37.

¹⁷⁸ Bismarck, *op. cit.*, II, 184.

Това е и опасността, която Гамбета и неговите последователи са предвидили още от основаването на Република. „Клерикализмът е нашият враг“ и това е неговото ярко обобщение на гневното им негодувание срещу нахлуването на църквата в политиката.¹⁷⁹

Така либералният водач във Франция е привлечен от антиклерикализма си, към консервативния германски канцлер, който споделял страха му. Затова Бисмарк наблюдава с тревога, надявайки се, че някаква промяна в съдбата ще доведе републиканците напълно на власт. Макмахон, чиито истински симпатии са за монархистите, е убеден да предприеме драстични мерки, за да попречи на републиканците да получат контрол над Сената на есенните избори. Възможността идва от искане на духовенството. Тази група изготвя петиция с искане към президента на републиката да подкрепи папата срещу Италия, за да му бъде възстановена светската власт. Отговорът резолюция, приета от Камарата на 4 май 1877 г., осъждаща ултрамонтанистката дейност. След това президентът разпуска правителството на Симон и назначава ново правителство под ръководството на херцог дьо Броил, съставено предимно от монархисти. Това противоречи на Конституцията, както я тълкуват републиканците, и им дава мощно оръжие. Гамбета прехвърля цялата отговорност върху църквата, заявявайки, че интригите на духовенството ще доведат до война.¹⁸⁰

В другите страни печата обсъжда опасността, която триумфът на френската клерикална партия означава за Европа. На италианската граница има военни приготовления. Тревогата в Италия е отразена в статия в „Пундедо“, която пита: „Какво означава триумфа на политиката на маршал Макмахон на предстоящите избори? Ще има само един избори във външната политика и това ще бъде война! И ако Франция се поколебае, благоразумието съветва Италия и Германия да поемат инициативата в борбата, която никоя човешка сила не може да избегне.“¹⁸¹

Няколко месеца по-късно Криспи е изпратен на тайната си мисия да убеди Германия да се съюзи с Италия в случай на нападение от Австрия и Франция. Бисмарк е бил готов да се съгласи по отношение на Франция, но не и по отношение на Австрия.¹⁸² Деказ е разтревожен. Гонто-Бирон прави всичко възможно да успокои Германия, новизда, че както императорът, така и Бисмарк са съдържани и неотзивчиви.¹⁸³

Междувременно президентът и Сенатът, действайки въз основа на конституционното си право, разпускат Камарата на депутатите и свикват нови избори. По време на последвалата кампания президентът и духовенството работят открито срещу републиканците. Правителството на дьо Броил използва властта си, за да дискредитира либералната партия, като уволнява членовете ѝ от правителствените постове, заглушава вестниците ѝ и забранява митингите ѝ.

¹⁷⁹ Hanotaux, *op. ext.*, IV, 164-168.

¹⁸⁰ В Германия Радовиц изразява мнението на своето правителство: „Ако Макмахон спечели, Германия се опасява, че клерикалната партия ще доминира и ще го принуди да ни обяви война, но ако Гамбета спечели, тя няма да има власт.“ DDF., Ser. I, том II, № 198.

¹⁸¹ *Republique Française*, 1877. Виж депешата на дьо Ноай, посланик на Франция в Рим, от 39 юни 1877 г., в DDF, Серия I, том II, № 185.

¹⁸² Crispí, *op. cit.*, Chapter I.

¹⁸³ DDF, Ser. I, vol. II, nos. 186-88.

Гамбета е съдебно преследван и осъден на глоба и лишаване от свобода заради една от забележките си срещу президента.¹⁸⁴

40 официални кандидати за Камарата са издигнати от министерството и активно подкрепяни от консервативните сенатори и служители. Духовенството подкрепя официалните кандидати. Свещеници и епископи проповядват срещу либералите и настояват за специални молитви за победата на монархистите.

Пред такава опозиция всички либерални партии се обединяват. Изборите през октомври връщат мнозинството на републиканците, по-малко от преди, но достатъчно голямо, за да принуди президента да назначи министър измежду нейните членове.¹⁸⁵ Дюфор е назначен за премиер, а Вадингтон, протестант от английски произход, става външен министър.

Поражението на монархистите, а назначаването на протестант за външен министър създава благоприятно впечатление в Германия.¹⁸⁶

За да насърчи добрата воля, новото правителство отзовава Гонто-Бирон¹⁸⁷, с когото Бисмарк почти не е разговарял от 1876 г. насам.“ Тъй като настоява за това отзоваване от години, Бисмарк сега е доволен. Той приветства новия посланик, граф Сен-Валие, с увереност в бъдещите добри отношения между двете страни. Обявявайки пристигането на новия посланик, той изрази одобрението на официалните кръгове: „Г-н граф дьо Сен-Валие, който представлява новия политически режим на Франция, акредитиран към германското правителство, вече е имал възможността да окаже ценни услуги за отношенията между двете нации. В качеството си на представител на политическа партия, която поставя независимостта на нацията и съгласието със съседните сили, над волята на духовенството, граф Валие ще може да разчита на постоянното внимание на германското правителство, особено ако Франция го постави в позиция да спечели симпатии за една наистина миролюбива френска политика“.¹⁸⁸

Сен-Валие, който е изпратен от Тиер през 1871 г. с мисия за умиротворяване, подчертава в обръщението си към императора личните си чувства към Германия: „Бихте ли ми позволили Ваше Величество да добавя, по отношение на старите ми симпатии към Германия, близките отношения, които съм запазил тук, с една дума, цялото ми минало ме определя като привърженик на приятелска политика.“¹⁸⁹

¹⁸⁴ Той заявява, че след като народът е изразил волята си на изборите, Макмахон „трябва или да се подчини, или да подаде оставка“. Осъждането не попречва на работата му по време на предизборната кампания, защото избягва лишаването от свобода.

¹⁸⁵ Републиканците са 330, а консерваторите – 210. Като отказват да приемат около 50 депутата избрани с административна или правителствена подкрепа, и запълват свободните места с републиканци, те увеличават броя си до 370.

¹⁸⁶ DDF, Ser. I, vol. 2, no. 222, p.225. M. d'Aunay, Chargé d'Affaires of France in Berlin, to Waddington, Minister of Foreign Affairs.

¹⁸⁷ Има основания да се смята, че Гамбета има основна роля в отстраняването на Гонто-Бирон за да умилюсти Бисмарк. Дешанел отрича това, като казва: „Истината е, че след изборите Гонто, който винаги е кроял планове за възстановяването на монархията, вече е станал непоносим.“

¹⁸⁸ Цитирано от вестник „La France“ в броя от 29 януари 1878 г. Няколко седмици по-късно, на 5 февруари 1878 г., се добавя коментарът: „Досега става ясно, че на Френската република не и липсва официалното признание от чуждестранните правителства, а това на собствените ѝ посланици.“

¹⁸⁹ DDF., Ser. I, vol II, Annex, p.247.

Общото удовлетворение от новото назначение е очевидно. Членовете на Бундесрата, поздравявайки го за добрия прием, приветстват идването на Сен-Валие като начало на нова ера в отношенията между двете страни.¹⁹⁰

През месеците между пристигането му и свикването на Берлинския конгрес, граф Сен-Валие работи в тясно сътрудничество с канцлера. Изглежда, че е консултиран по всяка фаза на този проект.¹⁹¹

Доверието, което той вдъхва на императора и на Бисмарк, води до частичен обрат на предишна политика. Франция е заета с подготовката за универсално изложение на селскостопански продукти, промишленост и изящни изкуства, което ще се проведе в Париж от май до октомври 1878 г. Няколко години по-рано Германия е поканена от президента на републиката да участва в изложението. Бисмарк отказва, защото се опасява, че едно германско изложение може да доведе до демонстрации, които нарушавайки френското гостоприемство, ще засегнат германската национална чест и ще помрачат добрите отношения между двете правителства. Той инструктира принц Хохенлое да откаже поканата, като обясни липсата на политическия мотив и да подчертае икономическия факт, че Германия не е получила печалби от изложенията във Виена и Филаделфия, съизмерими с изразходваните пари и труд.¹⁹² Германските вестници се изказват в полза на участието, особено тези от южна Германия. Във Франция има значително недоволство заради отказа.¹⁹³

През март 1878 г. Сен-Валие предлага Германия да изпрати някои произведения на изкуството за експозицията, ако не може да направи нищо повече. Този път и императорът, и Бисмарк одобряват предложението. Канцлерът се съгласява с френския посланик, че една германска изложба ще имала добър ефект върху обществените настроения и в двете страни.¹⁹⁴

Императорът предоставя всички картини от дворците и частните си колекции на разположение на А. фон Вебер, директор на Академията за изящни изкуства, който е определен да състави изложбата. Сен-Валие е възхитен. В съобщение до външно министерство от 5 март 1878 г. Холщайн разказва за разговора си с френския посланик, който потвърдил, че това участие засилва желанието му да направи общуването между двете нации по-близко. „Не говоря за съюз, защото според мен за това е твърде рано.“ На което, Холщайн пише „замълчах.“¹⁹⁵

Няколко дни по-късно Хохенлое съобщава, че приемането на поканата от Германия е посрещнато с общо задоволство в правителствените кръгове в Париж.¹⁹⁶

Още с идването на кабинета на Дюфор и вероятно поради на приятелското отношение на канцлера се носят слухове, че двете правителства се клонят към

¹⁹⁰ Също, № 242. Сен-Валие до Вадингтон. При посрещането на новия посланик Бюлов каза: „Днес, с господи Вадингтон и Сен-Валие се чувстваме на друга почва; вече не изпитваме страх и недоверие и твърдо вярваме, че е настъпил моментът за хармонични отношения, каквито не сме имали от времето на войната, насам.“ (Там същото, № 237.)

¹⁹¹ Също, nos. 249, 250-51, 255-56, 258.

¹⁹² DGP, I, 306-308.

¹⁹³ Hohenlohe, op. cit., London Edition, II, 187-92. DDF, Ser. I, vol. II, nos. 112, 114.

¹⁹⁴ DDF, Ser. I, vol. II, no. 119. Also DGP, III, 381-83.

¹⁹⁵ DGP, III, 384.

¹⁹⁶ Също, p. 384.

някакво споразумение. На 12 ноември 1877 г. Бисмарк говори за „приятелството, което щастливо ни свързва с повечето европейски държави, дори мога да кажа с всички в този момент, защото партиите, за които това приятелство е трън в очите им, не са на власт“.¹⁹⁷ Той, разбира се, има предвид монархо-клерикалните партии във Франция. Два дни по-късно Фери в реч в Камарата осъжда политиката на консерваторите: „Накрая сме прави, като казваме и ще го кажем отново; вашата политика представлява опасност за външната сигурност на страната. След грешките и престъпленията на Империята е много необходимо да видим какво се случва в Европа. Е, два големи въпроса се раздвижват; въпросът за Ориента (доп. пр. Източната криза) и въпросът за Запада – тоест, клерикалният въпрос“.¹⁹⁸

Заседанието е бурно. Пол Касаняк е призован да се откаже от реда си, защото обвинява Фери, че е агент на чужди сили. Робер Мишел обвинява редакторите на „Републик Френфез“, списанието на Гамбета, че водят непатриотична кореспонденция с враговете на Франция. „Ла Семам Републикам“, вестник, основан, за да „се противопостави на бонапартистката пропаганда и клерикалната експлоатация“, в края на заседанието заявява, че Спулер и Гамбета дадват най-формалното и категорично отричане на тези отвратителни инсинуации не в името на онези, които са се осмелили да ги произнесат, а в името на страната и каузата, на която служат“.

Колкото и да отричат обвиненията, фактът остава, че лидерите на френското правителство виждат необходимостта Франция да си върне мястото сред великите сили на Европа и са готови да се възползват от всяка възможност, за да постигнат тази цел, дори от съюз с „враговете на Франция“.

В антиклерикализма те са виждали шанса да се сблизят с Италия и Германия. Гамбета постепенно се е съгласява с Тиер, че съглашението с Германия е най-безопасният път за Франция. Никой във Франция не е по-внимателен наблюдател на условията отвъд Рейн. Той прави дълги пътувания през страната, присъства на армейските маневри и се е възхищавал на делото на Бисмарк.¹⁹⁹

Две години по-рано, когато канцлерът посочва чрез Хохенлое, че Германия няма никакви възражения срещу френската експанзия в Африка или срещу френската политика в Ориента, стига тя да не се отъждествява с папата, Гамбета вижда възможността за споразумение. По това време неговата мисъл е, че френските колонии могат да послужат като средство за отлагане или избягване на конфликт, защото вярва, че Германия също иска колонии. В писмо до Ранк „от 8 септември 1875 г.“ той пише: „За какво трябва да мислим повече – за нашите далечени зависимости или за бъдещите ни поколения? Нека смело се изправим пред тази болезнена алтернатива: или животът на младите французи, или части от нашите владения в чужбина. Те (б.пр. германците) нямат колонии, а някои от тях искат. Ние имаме това, за което досега са копнели напразно. Със сигурност

¹⁹⁷ *Humanité*, Nov. 11, 1904. Тази реч направи дълбоко впечатление на Гамбета, както става ясно от неотредактираните бележки, публикувани след подписването на „Entente Cordiale“ от Жан Жорес, политически директор на вестник „Humanité“.

¹⁹⁸ *Annales de la Chambre des Députés*, 1877, Séance de November 14, p. 137.

¹⁹⁹ *La Semaine Républicaine*, November 1877.

това е шанс, който не бива да се пропуска, само ако знаехме как да го сграбчим.“²⁰⁰

В този момент, когато мислите му се насочват към Берлин, се правят опити да се повлияе на Гамбета да продължи политика на Деказ сближаване с Русия. Военната тревога от 1875 г., която очевидно приключва с намесата на царя, е прясна в съзнанието на френските националисти. Тяхната благодарност за тези добри услуги ги привлича съчувствени към Русия по Източния въпрос.

Сред лидерите на тази група са господин и госпожа Едуард и Жулиет Адам, в чийто салон Гамбета е чест посетител. Те са негови предани последователи и приятели. Чрез тяхно влияние княгиня Лиза Трубецкая е уредила среща с Горчаков в Лозана. Те отиват с Гамбета в Лозана, но разговорът не се е състоял, защото Горчаков не иска да приеме Гамбета, докато не бъде упълномощен от царя. Това е противно на желанието на Гамбета. Той не е искал официална среща, където „всяка дума има значение, той иска конфиденциален разговор без ангажимент от двете страни“. Когато Горчаков получава разрешението, Гамбета отказва да говори с него. Госпожа Адам го умолявала със сълзи да се срещне с руския министър „заради нашата Франция“. „Не“, отговаря той, „княз Горчаков пропусна шанса си, толкова по-зле за него.“ Няколко минути по-късно той казва, сочейки към мадам Адам: „Вашите казаци не могат да се сравняват с дипломатите на Бисмарк.“ И се връща в Париж през Берлин.²⁰¹

Скоро за приятелите му става ясно, че Гамбета променя идеите си за външна политика. Често е виждан с хора, известни с приятелските си отношения с Бисмарк. Той се хвалил конфиденциално за разговорите си с принца на Уелс. Провежда също дълъг разговор с Криспи, италианския външен министър, когато посещава Париж през 1877 г. По време на разговора се повдига въпроса за разоръжаването. Криспи казва, че духовенството и армията са врагове на демократичните правителства. Гамбета отговаря, че само Бисмарк може да наложи разоръжаване и казва на Криспи да говори за това с канцлера, когато стигне до Берлин.²⁰² На протеста на г-жа Адам, когато коментира този разговор с нея, Гамбета и казва, че разоръжаването е невъзможно, но тъй като Криспи има тази идея, нека видим какво ще направи Бисмарк с нея. „Добра опортюнистична дипломатия е необходимо да се използва за каквото ви попадне под ръка.“²⁰³

„Опортюнизмът“ се превръща в парола на френската външна политика. Въпреки че Гамбета не заема място в министерството, позицията му на лидер на партията на мнозинството дава на възгледите му влияние при определянето на политиката. Следвайки тази идея, изглежда разумно да се запознае с някой, който се ползва с доверието на Бисмарк. Такъв човек е граф фон Донерсмарк, германски финансист, член на Мирната конференция от 1871 г. и сега пребиваващ в Париж. На този човек Тиер представя Гамбета.²⁰⁴

²⁰⁰ Артур Ранк (1831 – 1908) е лидер на републиканците, един от подписалите декларацията на крайната левица срещу договора от 1870 г. и автор на статиите за вътрешната политика във вестника на Гамбета „*La République Française*“.

²⁰¹ Adam, *Souvenir*, VI, 972-975.

²⁰² Marie de Roux, *La République de Bismarck*, p. 33. Also Crispi, *op. cit.*, I, 36-57.

²⁰³ Adam, *Souvenirs*, VI, 29.

²⁰⁴ Hanotaux, *op. cit.*, IV, 252.

Къщата му е център на група, за която мадам Адам говори с презрение, не само заради германските им симпатии, но и заради общия им разпуснат характер, според нейното мнение.

В този момент в историята навлиза мистериозен елемент под формата на приятел на Адамс, който живееше в Южна Лотарингия. Този човек им дава информация за Германия, толкова полезна за Тиер и Гамбета, че те приемат анонимността, която той иска. Той им е известен само като „Талисмана“. Този човек определя фон Донерсмарк като агент на Бисмарк, натоварен със задачата да ласкае републиканците, да им помага в борбата им срещу десницата и да убеждава Гамбета, че предпочитанието на канцлера е към Републиката.

Когато г-жа Адам повтори това на своя „шеф“, както тя обича да го нарича, Гамбета отговаря: „Нека се възползваме от доброто разположение, откъдето и да идва. Републиката, която имаме в ръцете си, ще намери съюзи, толкова добри, колкото всяка монархия, каквото и да мисли Бисмарк за нея. В очакване нека се възползваме от неговото предпочитание към Републиката.“²⁰⁵

Г-жа Адам се опитва да убеди себе си, както прави Пинон в своята „Франция и Велика Британия“, че „Реваншистът“ трябва да преговаря с Бисмарк с илюзията, че може да си върне Елзас-Лотарингия. Но г-н Спулер²⁰⁶, който придружава приятеля си на вечерята с фон Донерсмарк, симулира, че те са приели жертвата на провинциите, като безвъзвратна. За него политиката се определя от техния вожд. Опортюнизмът председателства преговорите.

Гамбета иска да отнеме републиката от политическите си противници на всяка цена; а Бисмарк смята, че е в негов интерес да се закрепят републиката, защото според него, това ще доведе до разоръжаване.

„Политиката на незабавни резултати, това е всичко... Знам, че Железният канцлер отстрани Арним, защото работеше за завръщането на монархията. Бисмарк е логичен, той се обръща към антиклерикалисти, които ще изпълнят задачата, която той свърши толкова зле със своя *Kulturkampf*.“²⁰⁷

Още на 17 октомври 1877 г., преди новоизбраната Камара на депутатите да може да се събере, Хенкел фон Донерсмарк пише на Бисмарк, за да му предложи разговор с Гамбета. „Ако вярвате на думата ми, аз лично гарантирам, че ще доведе Гамбета във Варзин открито или не, както предпочитате и по ваша преценка.“ Няма доказателства, че по това време е получил съгласието на Гамбета да направи подобно предложение. Но писмото му показва задълбочено познаване на възгледите на републиканския лидер за Германия. Той настоява за среща, защото Гамбета е единственият французин, който разполага с точна и достоверна информация за случващото се отвъд Рейн, информация, придобита чрез многократни посещения, по време на които нищо важно не му е убягвало.

Следващото изявление обаче е толкова категорично предложение за сътрудничество, че поражда съмнение, Гамбета да е разкрил досега намеренията си, без да знае как ще бъдат приети. „Това е сближаване, сътрудничество с Франция,

²⁰⁵ Adam, *Nos Amitiés Politiques*, VI, 14 – 15. Разпространяват се слухове, че съпругата на фон Донерсмарк е била шпионка преди войната (1870-71) и че той посъветвал Бисмарк да поиска пет милиарда вместо три за репарации. Stevens, Juliette Adam, p. 189

²⁰⁶ Йожен Спулер (1835 - 1896) е адвокат, френски политик, приятел и секретар на Гамбета. (б. пр.)

²⁰⁷ Adam, *Après l'Abandon de la Revanche*, *Souvenirs*, VII, 73-73.

което отец Жозеф от настоящото правителство и лидерът на мнозинството ще ви предложат.“

Той твърди, че Гамбета смята, за необходимо, установяването на разбирателство за стабилни отношения в Европа и за подготовка за индустриалната и търговска криза. Целта на такова споразумение, ще реши каква позиция трябва да заемат Франция и Германия спрямо Рим (папата), възстановяването на доверието между двете страни и взаимното облекчаване на военните бюджети.²⁰⁸ 64

Спулер казал на г-жа Адам, че фон Донерсмарк се преструва, че е съгласен с идеята за разоръжаване, предложена от Криспи, и смята, че е убедил Гамбета да настоява за тази гледна точка.²⁰⁹ Очевидно е имало известна дискусия по тези теми, но доколко Гамбета е упълномощил фон Донерсмарк да представи тези идеи пред Бисмарк и доколко германският финансист е превърнал принципната дискусия в сериозно предложение за споразумение, няма как да се разбере. Но тъй като Гамбета е признат опортюнист, има основание да смятаме, че той няма да отхвърли добрите услуги на фон Донерсмарк да уреди срещата, дори само за да види „какво ще излезе от това“.

Отговорът обаче е изненада. Бисмарк отказва да се срещне с републиканския лидер, не защото не желае да се видят, а защото смята, че директното му посещение, не е нито разумно, нито полезно за самия Гамбета.

Ако някога се разчуе, казва Бисмарк, че е бил във връзка с германския канцлер, това ще навредило не само на страната като цяло, но и на собствената му партия. Републиканското правителство, такова каквото успя да се развие тихо до 16 май, е единственото, което може да направи възможни трайни мирни отношения с Германия. Единствената опасност се крие в успешен държавен преврат, който ще постави френската армия на служба на Ватикана във война срещу Германия. „Едно ултрамонтанистко правителство, наречете го както искате, няма да ни обяви война веднага, но щом йезуитите сметнат за удачно тя да се води при клерикален режим, френската армия ще се превърне във войници на папата, които ще воюват по негова заповед, когато йезуитите наредят.“ Да предотврати появата на подобна възможност винаги е била целта на неговата политика, доколкото е възможно, без да се намесва във вътрешните работи на Франция. Той вярва, че тази цел е постижима. Той изобщо не принадлежи към партията, която смята, че войната с Франция е неизбежна и трябва да се води, докато тя е слаба. „Тази партия има публика, но няма власт.“²¹⁰

По този начин канцлерът умело посочва, че той и Гамбета са единодушни в страха си от клерикализма и че Републиканската партия и нейният лидер са жизненоважни за мирните отношения между двете страни, толкова жизненоважни, че той няма да направи нищо, за да ги нарани в очите на френския електорат.

През следващите два месеца Гамбета продължава да посещава фон Донерсмарк, тъй като на 28 декември мадам Адам²¹¹ получава писмо от г-н Шпулер, в

²⁰⁸ Bismarck, Anhang ztt Oedanken und Errinerungen, Aus Bismarcks Briefwechsel, II, 402-93.

²⁰⁹ Adam, op. cit., VII, 70.

²¹⁰ Bismarck, Anhang, II, 494-96.

²¹¹ Adam, Souvenir, VII, 112. Разочарованието може да се долови от думите на г-жа Адам: „Предаността на Адам и мен на републиканската кауза, нашата себеотдаденост за каузата на отмъщението, и всичко това, трябва да бъде предадено на Бисмарк, е твърде много за нас.“

което се оплаква от бягството на техния приятел от идеята за „Реванша“. То съдържа описание на разговор, в който фон Донерсмарк изразява задоволство от назначаването на протестанта Вадингтон за министър на външните работи и добавил: „Остава вие, скъпи Гамбета, да отидете във Варзин.“ На което е „Fou Furieux“ (Бесният луд) отговорил: „Защо не?“

Хенкел продължил, казвайки, че само чрез разговор те биха могли да възстановят стабилно режима на доверие между двете страни на основата на политическо сближаване на Франция и Германия срещу папството.

Този разговор е незабавно докладван на канцлера. Гамбета му напомня, както се казва в писмото, че в средата на ноември той, фон Донерсмарк, е изразил личното си мнение, че канцлерът никога няма да повярва в искреността на Франция към Германия, докато външната политика е в ръцете на духовенството, а Гонто е посланик в Берлин, и че Гамбета е отговоря, че до края на годината вече няма да има такава пречка, а назначаването на протестант начело на външното министерство и замяната на Гонто с Сен-Валие, когото Хохенлое посочва като човек, симпатизиращ и приятелски настроен към Германия, трябва да се възприемат като проява на желанието на Франция да установи добри отношения с Германия.²¹²

От двата доклада за този разговор стават ясни три неща. Първо, очевидно е, че въпреки неуспеха си да се срещне с Бисмарк, Гамбета, той се съгласява с втори опит; второ, назначението на Сен-Валие е направено, защото е приятелски настроен към Германия; и накрая, Гамбета е вярва, че изборът на Вадингтон за външен министър е направен, за да се премахне клерикално влияние от ръководството на външната политика, като доказателство за желанието на републиканците да установят добри отношения с Германия.

Бисмарк отново отказва предложението. На 28 декември той пише от Варзен, че смяната на посланиците му е донесла изключително удовлетворение. Ако нещо е могло да насърчи доверието в мирните настроения на Франция, това е отзоваването на Гонто-Бирон: „Надявам се, че Гамбета“, казал той, „е не малко напълно успокоен относно нашите намерения. Ще е много приятно за мен да вляза в лични отношения с него. Но засега подобна среща плаши императора, тъй като Негово Величество е загубил доверие към републиканците чрез влиянието на Гонто. Освен това, в интерес на самия Гамбета е да не действа преждевременно и лекомислено, ако се компрометира с мен. Твърде високо ценя авторитета му, за да направя нещо, което ще му навреди.“²¹³

Удовлетворен от подобряването на отношенията с Германия, Гамбета се насочва към Италия. В началото на януари той е в Рим. Там е обект на голямо внимание. Видни служители го посещават и е приет от новия крал, който го уверява, че ще следва политиката на Виктор Емануил и ще се стреми към още по-тесни отношения с Франция. Той посещава и Криспи и е дълбоко доволен от резултатите на разговорите си с него, според писмото му от 18 януари, че става въпрос

²¹² *Bismarck, Anhang, II, 498. Henckel von Donnersmarck to Bismarck, December 23, 1878.*

²¹³ *Също, II, 449.*

само за внимателна политика във Франция и „тогава ще можем да вървим заедно напред към общото благо“.²¹⁴

Печата и обществеността в Париж са развълнувани от новината за посещението на Гамбета и забележителната сърдечност на приема му. Отричането му, че е отишъл да обсъди избора на нов папа, защото Пий IX е на смъртния си одър, или че мисията му има някакво официално значение, не успокои слуховете. Монархисткият орган „*Le Gaulois*“ отказа да повярва, че той е отишъл като доброволен пратеник и не е обвързал кабинета с някаква неизвестна политическа мисия.²¹⁵ Републиканският „*La France*“, отриче мисията да има някакво значение освен голяма чест оказана от краля на френския публицист.²¹⁶

Именно госпожа Адам поставя директния въпрос за мотивите на своя „шеф“. „Каква е целта ви да отидете в Рим, ако не да подкрепите политиката, водена от Криспи и Бисмарк?“

Гамбета отговаря „Трябва да избирам между две злини; това на националното обезличаване, наречено изолация, и това на участието в европейската дипломация. Избрах второто, защото то ми осигури подкрепа, чието значение не можете да предвидите, за вътрешната ми политика.“

„Досещам се. Руските ми приятели ми казват неща, които ми позволяват да си направя собствени заключения. Но, скъпи приятелю, като се разбираш с Бисмарк, ти се забъркваш в Културкампа, от който самият Бисмарк е уморен, защото той разпада всички партии...!“²¹⁷

Гамбета не може да съдържи изненадата си при споменаването на Бисмарк. „Значи ме смятате за бисмаркист, защото съм антиклерикал.“

„Някои от вашите ограничения, промяната в начина, по който говорите за изгубените провинции, ме измъчва. Веднага щом се въздържахте да симпатизирате на Русия във войната с Турция, заключих, че сте се отказали от идеята за реванша. Защото единственият начин да си върнем Елзас-Лотарингия е да спечелим сърцата на нациите, чиито интереси, подобни на нашите, ги правят врагове на Германия и Англия. Това можем да направим, като проявим съчувствие към тях в часа на изпитанието.“

Тогава Гамбета разкрива пълнотата на промяната в мисленето си от 1871 г. насам. „Скъпи приятелю, трябва да знаеш, че е така. Лудост е да се мисли за повторно завладяване на Елзас! ... Трябва да експериментираме с политика на експанзия, трябва да завладеем или чрез умел неутралитет да спечелим еквивалента на това, което сме загубили. По-късно ще видим. ... Що се отнася до моята антиклерикалност в тази страна, толкова по-добре, ако тя подпомага външната политика.

²¹⁴ Антиклерикалната политика престава да бъде свързващо звено между трите държави, когато на 30 февруари 1878 г. агресивният Пий IX е наследен от Леон XIII. Новият папа изпраща телеграма до император Вилхелм, в която изрази желанието си да се възстановят мирът и спокойствието сред германските католически поданици. На 24 март императорът изпрати на папата писмо, съподписано от Бисмарк, което бележи края на „Културкампа“. Аното, цит. съч., IV, 255.

²¹⁵ *Le Gaulois*, January 7, 1878.

²¹⁶ *La France*, January 8, 1878. Редактор на този вестник е Емил Жирардин, либерален републиканец и приятел на Гамбета. Той подкрепя сближаването с Германия и поради някои негови недискретни изказвания планът за среща между Гамбета и Бисмарк трябва да бъде изоставен.

²¹⁷ Adam, *Après l'Abandon de la Revanche*, Souvenirs, VII, 121-27.

Това ясно признание, че е изоставил мисълта за реванша, слага край на приятелството и сътрудничеството, продължили много години. В рамките на една година г-жа Адам основава месечното списание „*La Nouvelle Revue*“, за да се бори срещу политиката на Бисмарк, да насърчава съюза с Русия и да поддържа духа на реваншизма. Колкото по-сърдечни стават отношенията между Франция и Германия, толкова по-силни стават протестите ѝ, докато Бисмарк не възкликва: „Няма ли никой, който може да накара тази дяволска жена да замълчи?“²¹⁸

Когато веднъж Фери настоява да се прекрати, тя отговаря, че ще се гордее, ако я преследват заради Елзас-Лотарингия. Омразата ѝ към Бисмарк се равнява на лудост. Тя е напълно неразумна в много от преценките си. Но никога не се поколебава в предаността си към изгубените провинции.²¹⁹ Приятелите ѝ естествено преувеличават влиянието, което тя упражнява върху общественото мнение. С Дерулед и дьо Касаняк тя образува шумно трио. Но е невъзможно да се открие точно силата на групата, която създават.

Две неща обаче са сигурни, те поддържат огъня на реваншизма, а присъствието и силата им действат като контрол върху либералната политика на Гамбета и Фери.²²⁰

Слуховете за по-тясно сътрудничество с Германия продължават да пораздават спекулации в Париж и дори в Берлин. Добре дефинирани планове се обсъждат, сякаш идват от авторитетен източник. Принц Хохенлое споменава схема, за която Бловиц казва, че е била много обсъждана. Този проект трябва да компенсират Франция чрез връщане на Лотарингия и придобиване на Белгия. В замяна Германия ще запази Елзас и да получи Холандия. Схемата наподобява слуха, приет толкова сериозно от Морие през 1875 г. Изглежда, че отношението на Англия този път е подминато с мълчание. От Берлин идва изявлението, че в тази схема има елементи на опасност и политиката на съюз не се счита за възможна. „Аз също“, пише посланикът, „го смятам за измама“. Бловиц каза, че слуховете са широко разпространени, но въпреки че е „между двама души“, уверен, че

²¹⁸ Winifred Stevens, *Mme Juliet Adam*, p. 231.

²¹⁹ Няма по-лошо нещо за една страна да се управлява от тъпи патриоти и националисти, защото това са фанатици, с които всякакъв разумен диалог е изключен. (б. пр.)

²²⁰ Леон Доде отдава голяма почит на г-жа Адам. Неговата оценка за нейното влияние не е достоверна, защото той е един от група млади писатели, чиито първи есета тя публикува, и за известно време е съредактор на „*La Nouvelle Revue*“. В сърцето му, казва той, тя е вложила „ясната“ омраза към германците, която ще умре с нея. Нейната работа за „поддържане на доверието, надеждата и песненето на енергия има неизмерима тежест“. Тя е единствената пречка по пътя на Гамбета, „този таен почитател на Бисмарк“, когато той е очаквал политическо сближаване с Германия на антипапска, антиклерикална основа. Домът ѝ се превръща в център на съпротива срещу германските интриги и тя държи руснаците информирани за заговорите на Бисмарк. След смъртта на Скобелев, за когото тя смята, че е бил убит по заповед на Бисмарк (което е пълна глупост, умрял от препиване и предозиране на афродизиак, в леглото на известна московска проститутка), тя работи по-решително за руския съюз. Ще има често повод да се позоваваме на нейните статии като пример за силата на опозицията, която Фери трябва да преодолее. Тези статии се появяват на всеки две седмици от 1879 до 1900 г. и някои от тях са препечатани в два тома, „Схемата на Калтера“, 1918 г., и „Престъплението“ на Бисмарк, 1915 г. Въпреки че нейната преценка и влияние трябва да се пренебрегнат, нейната упоритост буди възхищение (доп. пр. и отващение като всеки фанатизъм). За спора с Гамбета тя не е разкрила повече от краткия разказ в „Спомените“ си. През 1929 г., на 92 години, тя все още работи върху нови мемоари, които изследователят на съвременната история ще очаква с жив интерес.

нито Вадингтон, нито Гамбета са обмисляли подобна стъпка, той вярва, че историята е разпространена от сериозни хора, които са имали някаква цел да го направят.²²¹

Има обаче доказателства, че въпросът за компенсациите е обсъждан на високо ниво. Гали, в своята „Гамбета и Елзас-Лотарингия“, дава основание на интересна статия, която е видял. Тя е адресирана от френски таен агент до генерал Буланже и се твърди, че е разказ за разговор между Криспи и Бисмарк. Канцлерът е цитиран да казва, че военните са наложили анексирането на Елзас-Лотарингия и „ако знаех за бъдеще политическите разногласия, които тези германци ни причиниха, щях да се боря с анексирането с всички сили“. Що се отнася до Белгия, Бисмарк казва, че в Германия има партия, която подхранва идеята за разделяне и дори да се предаде цялата на Франция. „Това ще грешка, с която Германия никога няма да се съгласила, стига да има дума да го каже в делата на Европа.“²²²

Тогава, ако може да се вярва на нещо, идващо от Буланже, има една група в Германия, която обсъжда план за предлагане на Франция на известна територия. Като се добави към това приятелското отношение на германския посланик и наместите на фон Донерсмарк, както и сърдечният прием и продължаващата благосклонност, на която Сен-Валие се радва в Берлин, група французи, водени от Емил Жирарден, редактор на „Ла Франс“, започват да мислят за компенсация и да настояват за споразумение. Те вярват, че публикуването на процеса срещу фон Арним две години по-рано се дължи на желанието му, за постигане на споразумение с Франция.²²³

Според тях Бисмарк е достатъчно ентузиазизиран, за да осъзнае необходимостта, не само за отклоняване на Франция от реваншизма, но и за премахване на мотива за него. „Защо да не помогнем за постигането на това, ако открием решаващо предимство?“²²⁴

Подобни разговори, разбира се, възприемат предателски от националистите и ще ги накарат да подозират всеки дипломатически ход на правителството и да следят всяко действие на който и да е от републиканските лидери, и най-вече на великия вожд.

Междувременно Гамбета размишляваше за необходимостта от укрепване на страната и развитие на нейните ресурси. Той е убеден, че за това мирът е жизненоважен. Две неща сякаш заплашват с война, която ще даде на германската военна партия повод да иска силова намеса - първо, френският клерикализъм, и второ, руските претенции в Близкия изток (Балканите).

²²¹ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 209. Често се споменават интервюта с кореспондента на „Таймс“, на които посланикът изглежда придава по-голямо значение на мненията на г-н Бловиц, отколкото съвременните изследователи ще сметнат за оправдано.

²²² Henri Galli, *Gambetta et l'Alsace-Lorraine*, pp. 161-62. Трябва да имаме предвид, че Гали иска да оневини Гамбета от обвинението, че е изоставил Елзас-Лотарингия. В доклада си за разговора с Бисмарк, Криспи не споменава нищо за такова изявление. (Б. пр. Бисмарк греша, Белгия, тази изкуствена държава и враг на Германия, много виновна за избухването на ПСВ, е можело да се даде на Франция, разделена по езиков принцип с Холандия. Естествено е че Криспи, няма да съобщи са тези идеи изказани на четири очи!)

²²³ Там също.

²²⁴ Galli, *op. cit.*, p. 163.

Той вижда също, че политиката на намеса на Бисмарк ще отвори необходимостта Германия да се сближи с Франция. Мъдростта на по-тясното сътрудничество е ясна. Това, което той иска, е възможността. И той си въобразява, че я вижда в речта на канцлера в Райхстага относно ситуацията на Балканите.

Това чувство е показано в някои нередактирани бележки на Гамбета, от 20 февруари 1878 г., прочетени от Жан Жорес в обръщение към Камарата на депутатите през 1904 г.: „Прочетох речта на „Чудовището“, пише той в своя екстравагантен стил. „Възхитен съм, очарован. Това наистина желях, очаквах, без да мога да разчитам на него. То е твърдо, чисто, директно. Русия е призована към ред, към мир, към уважение към европейското право и мира в света. Заехме под завесата на илюзията важно и забележително място; равновесието и преразпределението на европейските сили бяха показани по възхитителен начин... Всъщност това е повече, отколкото можехме да се надяваме от гениалния авантюрист, който създаде новата Германия с кръв и огън... В момента е наша задача е да се възползваме от тези обстоятелства, разпореждания и съпернически си амбиции, за да изложим стриктно нашите законни претенции и в съгласие с него да защитим новия ред. Сега съм доволен и считам за сериозен фактор за сближаването е смекчаването на езика неочаквано за доброто на света в такъв конфликт на амбиции и страхове.“²²⁵

Скоро последва по-сериозен знак за сближаване. Този път предложението идва от Варзин. Има прекъсване в публикуваната кореспонденция между Бисмарк и фон Донерсмарк от 28 декември 1877 г. до 4 април 1878 г., когато последният телеграфира без видими предварителни думи, че пратеникът няма да пристигне до осем дни. Това е последвано от писмо, в което се казва, че Гамбета е отишъл в Ница след смъртта на леля си и няма да се върне една седмица. Никой не знае къде е, дори най-близкият му приятел. Но веднага щом се върне, „ще направя необходимите приготовления и ще съобщя деня на пристигането му в Берлин“.²²⁶

Ако Гамбета е очаквал покана да отиде в Берлин или е направил някакво предложение за подобно посещение, той със сигурност е щял да уведоми фон Донерсмарк да се свърже с него по време на отсъствието му и е щял да се върне по-рано в Париж. Вместо това, той отсъства три седмици, без да каже на никого къде се намира. Ако предложението за срещата е дошло от Париж, то със сигурност е щяло да бъде включено, както и по-ранните съобщения, в писмата на Бисмарк. Изводът е, че самият канцлер е писал на своя агент в Париж, предлагайки срещата, и тъй като плановите са се провалили, е скрил тази част от кореспонденцията, за да спаси престижа си.

Той е пише на фон Донерсмарк на 14 април 1878 г.: „Благодаря ви за съобщението и ще се радвам по всяко време (jederzeit), ако нашите споразумения (Verabredungen) могат да доведат до по-нататъшни резултати.“ И добавя, че ще бъде във Фридрихсруе до 1 май. Но пътуването до Берлин е само 4 часа, той ще отиде в Берлин, когато Хенкел пожелае, и ще се върне у дома същата нощ.²²⁷

²²⁵ *Humanité*, November 11, 1904. Доклад за речта на Жан Жорес, в която той разглежда мотивите на Гамбета за сближаването с Германия.

²²⁶ *Bismarck, Anhang, II*, 501.

²²⁷ Също, *II*, 502.

Но Гамбета остава далеч. Националистическата и монархистката преса бяха също толкова разтревожени, колкото и разтревоженият германец.

Агенция „Хавас“ съобщава, че Сен-Валие се среща с него в Дюселдорф, а „Льо Голоа“ обявява, че депутатите възнамеряват да зададат въпрос на министъра на външните работи по въпроса за това посещение. По-късно се оказва, че френският посланик дори не е напуснал Берлин.

На 19 април 1878 г. същият вестник цитира „Таймс“, че Гамбета е пристигнал в Берлин и е провел среща с Бисмарк. „Бележка на „Таймс“, гласи статията, „потвърждава това, което вече знаем, че г-н Гамбета, в ролята на „важен дипломат“, е посетил италианския канцлер, след това австрийския, преди да отиде при канцлера в Берлин. Целият въпрос, за който истината и цялата истина трябва да се знае, е това, което те обсъдиха в този последен ход. Смятаме, че можем да потвърдим днес едно нещо; то е, че името на Мец е сериозно замесено във всичките им преговори.“²²⁸

Но истината е, че тези предполагаеми срещи не са се състояли. Гамбета се завръща от пътуването си на 22 април и намира писмо от Хенкел, което го чака. Той веднага отговаря, извинявайки се, че не е могъл да отговори веднага, и насрочва среща на следващия ден, „за да поговорим с вас, както желаете“²²⁹. На този ден, 23-ти, неговият собствен вестник, „*La République Française*“, публикува следното изявление: „През последните три седмици консервативните списания ни представиха най-жалкия спектакъл, който можем да си представим. Господин Гамбета, повикан от Париж заради смъртта на леля си, се възползва от парламентарната ваканция, за да си вземе няколко дни отпуск и прояви неделикатността да не съобщи това на печата. Това изглежда за някои е недопустим скандал. Вестници, които се гордеят, че държат читателите си информирани, посочват, че Гамбета е бил почти по едно и същото време в Берлин, Виена, Константинопол и Санкт Петербург, в Тирол и в Дюселдорф, където френският посланик е трябвало да се срещне с него. Агенция „Хавас“ беше принудена да съобщи, че господин дьо Сен-Валие не е бил в Дюселдорф, а „Матин“ току-що получи съобщение от своя берлински кореспондентът, че Гамбета не е бил там, че не е виждал господин Бисмарк, и не е преговарял за Лотарингия, защото не са се побояли да използват името на нашите изгубени провинции, в своите нови и неоснователни измислици“.²³⁰

Слуховете имат известно основание. Точно в момента, в който това опровержение е прочетено от стотици французи, Гамбета обсъжда подобна среща. Как новината за нея се е промъкнала, с е невъзможно да предположим, освен ако запитванията на Хенкел за отсъствието на Гамбета не са засилили подозренията на консерваторите и националистите, или ако Емил Жирарден, в ентусиазма си

²²⁸ *Le Gaulois*, April 19, 1878. На 23 април вестникът призна, че „слуховете, които циркулират относно предложенията, отправени от френския посланик към германското правителство, нямат точна основа, отколкото пътуването на Сен-Валие до Дюселдорф.“

²²⁹ *Bismarck, Anhang*, II, p. 503.

²³⁰ *La République Française*, April 23, 1878.

да подпомогне проекта на Хенкел и да осигури обезщетението, за което настоява, е изгървал някоя дума в повече, която е достигнала до слух с тези размери.²³¹⁸⁸

Резултатът от разговора е обобщен в следната телеграма, изпратена от фон Донерсмарк до Бисмарк в същия ден .

Париж, 23 април 1878 г.

Принц Бисмарк,

Фридрихсруе, Таненберг.

Търгва в неделя, пристига в Берлин в понеделник вечерта, ще бъде на ваше разположение във вторник, подробностите следват.

Хенкел

В последвалото писмо се казва, че Гамбета се надява посещението да не е твърде дълго след откриващата сесия на Националното събрание на 29 април. За да избегнат ненужно пътуване до Берлин от Фридрихсруе, те се уговорят да пристигнат в Берлин на 29-ти. На 30-ти ще бъдат на негово разположение. Очакват да намерят в Кайзерхоф известие за удобния за канцлера час.²³²

Така че планове за посещението определено са направени. След по-малко от седмица „Бесният луд“ ще е на път да се срещне с „Чудовището“. В бележките си под тази дата Гамбета пише: „Видях, приех, „Чудовището“ променя плана си, за да ме приеме.“ Но след 24 часа той променя решението си. Това е писмото, което изпрати на фон Донерсмарк.

Париж, 24 април 1878 г.

Уважаеми г-н Хенкел,

Човек предлага... парламентът разпорежда. Когато вчера приех с нетърпение, не разчитах на непредвиденото, което ни държи всички под контрол.

Въпросите, свързани с военното министерство, са придобили най-значителни размери. Чувам, че на повторното събрание на Камарите ще започне голям дебат за военното министерство.

Не мога да изоставя парламентарния си пост в такъв момент и да не присъствам на толкова важно събитие.

Намирам се принуден да отложам поне за след сесията, която ще бъде много кратка, изпълнението на проекта, за чието осъществяване оказахте такава ефикасна и състрадателна помощ. Изпитвам силно чувство на благодарност и след заседанията на камарите, ще ми позволите, ако все още има време, да се обърна към Вашата намеса.

Приемете с всичките ми съжаления уверението в моите предани чувства.

Л. Гамбета.²³³

²³¹ *Тогавга се твърди, че поради непредпазливостта на Жирарден за Гамбета не е било разумно да се срещне с Бисмарк.*

²³² *Bismarck, Anhang, II, 503.*

²³³ *Bismarck, Anhang, II, 504.*

Писмото не звучи съвсем вярно. Въпреки всички изрази на съжаление и отлагане, посочените причини звучат като специално измислени извинения. Всички автори, които изобщо обсъждат въпроса, са съгласни, че посочената причина е просто претекст. Какво го кара внезапно да се откаже от срещата, която обмисля от седем месеца?²³⁴

Има две версии за събития, случили се в периода между неговото устно обещание и писмената му отмяна на проекта са срещата. Единият от тях е разказан от мадам Адам. Отново верният Спулер ѝ донася новината. Те били разстроени. Заедно отишли да говорят с приятеля на Гамбета от Лотарингия. Той ги умолявал да спрат „човека на реваншизма, заклел се да върне изгубените провинции“ да го умоляват да не отива. Когато Гамбета чул молбите им през сълзи на очи, и видял мъката им, се отказва от намеренията си.²³⁵

Неговият биограф, Дешанел, смята, че Гамбета е отстъпил, защото не е можел да понесе мисълта да нарани дори един елзаски патриот.²³⁶

Няма причина да се съмняваме, че Гамбета е бил дълбоко развълнуван от това, което мадам Адам нарича „мъката“ на своите приятели. И тъй като е известен като „защитник на изгубените провинции“, е трудно да се устои на молбата им.

Но дори и да е бил добросърдечен и импулсивен, той едва ли ще се откаже поради тази причина от внимателно изготвен план, за който е убеден, че е крайното благоприятен на страната му. Самата мадам Адам казва, че „нямаше думи, които да е казал по-често от дипломатическото облекчение на Франция и необходимостта тя да си върне мястото като велика сила“.²³⁷

Други автори смятат, че много по-достоверно е Гамбета да се е съгласил да отиде, защото иска да обсъди въпроса за Елзас-Лотарингия и когато не е получил гаранция от Хенкел, че това ще бъде разгледано, е решил да отмени посещения-ето си.

Някъде по-късно Гамбета отбелязва, че не би отишъл за да се върне с празни ръце. Йозеф Райнах, на когото е направил това изявление, го тълкува като надеждата му, да разреши въпроса за Елзас-Лотарингия по мирен начин, но „няма да отиде да заради изгубените провинции напразно“.²³⁸

Тези автори сякаш забравят, че техният лидер, „винаги е мислил за реванш, но никога не е говорил за него“, знае също толкова добре както на 23 април, така и на 24-ти какви ограничения Хенкел може да наложил по отношение на темите за обсъждане, тъй като бележката му от 24-ти показва, че междувременно той нито е виждал, нито е чувал от германския агент. Нещо повече, те пропускат

²³⁴ Ето кратката поредност за плановете за срещата с Бисмарк: 17 октомври 1877 г. фон Доннерсмарк заяви, че ще доведе Гамбета. 28 декември 1877 г. Второ предложение. 19 февруари 1878 г., Гамбета е въодушевен от речта на Бисмарк. 4 април 1878 г., фон Доннерсмарк иска среща с Гамбета. 14 април 1878 г., Бисмарк посочи условията за срещата. 23 април 1878 г., Гамбета и фон Доннерсмарк уточняват подробностите по плановете да пристигнат в Берлин на 29 април и да се срещнат с Бисмарк на 30-и. 24 април 1878 г., Гамбета отменя срещата.

²³⁵ Adam, *Souvenirs*, VII, 165. Доста наивна сантиментална патриотарска измислица, която може да роди ума на една глупава фанатичка! (б. пр.)

²³⁶ Deschanel, *Gambetta*, p. 248. Още по-глупава патриотарицина. (б. пр.)

²³⁷ Adam, *Souvenirs*, VII, 173. Г-жа Адам приписва това мнение на влиянието на Ранк и Фери.

²³⁸ *Humanité*, November 12, 1904. Report of an interview with Reinach.

важната подробност, че Гамбета е много добре запознат с позицията на германците и техния канцлер, че обезщетението или компенсацията, което желае за Франция, трябва да има друга форма, а не просто връщане на старите граници.

„Това е въпрос, по който всички германски партии са съгласни, че присъединяването на Елзас-Лотарингия е голяма грешка“, пише Сен-Валие през 1878 г., „но също така е очевиден факт, че никое правителство, колкото и силно или популярно да е то, никога няма да се откаже, дори от малка част от тази територия, която сега е част от Германското отечество.“²³⁹ Това Гамбета знае много добре.

Очевидно е, че през тези 24 часа се е случило нещо, което е накарало Гамбета да се откаже от плана си. Ще си спомним, че уговорките с фон Донерсмарк са направени почти веднага след завръщането му в Париж и преди да успее адекватно да оцени ефекта от слуховете, породени от отсъствието му.

Връщайки се, той заварва както приятелите, така и враговете силно развълнувани от историята, че е бил в Берлин и е постигнал споразумение с Бисмарк. Напълно ясно, че Париж не разбира и вероятно не може да разбере необходимостта от преговори с Германия. Нещо повече, лидерът, който се е опитва да предприеме подобна стъпка, е в сериозна опасност да загуби влиянието си. Въпросът е дали рискът за партията му и за собствената му позиция не е твърде голям. Той трябва само да прочете пламенните отричания на слуховете от страна на републиканските списания, за да прецени отношението им към подобно посещение и споразумение.

Това мнение е частично потвърдено от друг разказ за дейността на Гамбета през този ден. Историята е разказана от М. Едмон Казе, републикански колега на Гамбета. Двамата пътуват за Боа. Изведнъж Гамбета задал на спътника си следния изненадващ въпрос: „Да предположим, че сме в Министерския съвет. Каня колегите си да обсъдят следния въпрос: някой ми предлага среща с Бисмарк. Трябва ли да я приема според вас?“ „Аз онемях за миг учуден от тази увереност“, казва М. Казе. „Гамбета също мълчеше, в очакване на отговора ми. След като дълбоко се замислил, му казах, че такава среща, ще подкопае неговото влияние над жителите на Елзас-Лотарингия и народната съвест, и изразих опасения, че ако той отиде, ще подкопае също духа на армията. Моят съвет беше да не отива. „Тако мисля и аз“, каза Гамбета, „няма да отида.“ След това се върнахме и той отива в кабинета си и в присъствието на М. Казе, написва писмото за своя отказ.“²⁴⁰

Гамбета очевидно се доверява на приятеля си и установява, че мнението му потвърждава впечатлението, което е придобил от журналистическия гняв около слуховете за планираната му среща с Бисмарк. Общественото мнение във Франция все още не е готово за толкова категорично оттегляне, от предишната му политика. Всички групи виждат в него образа на реванша. Собствената му партия му вярва, че няма да изостави загубените провинции. Дали ще го разберат? Фери ще одобри, защото е опортюнист като него. Някои от тях, като Ранк и Жирарден,

²³⁹ *Bourgeois et Pagès, op. cit., p. 184.*

²⁴⁰ „*Humanité*“, 15 ноември 1904 г. Писмото, съдържащо този разказ, е с дата 11 ноември 1904 г., но за описания разговор не е посочена дата. Ако той се е състоял в деня, в който Гамбета е отменил плана си, това е станало преди 34 години, което е твърде дълго време, за да се приеме за достоверно в детайлите, но е ценно, за да покаже, че Гамбета е искал да види какъв ефект ще има от предложеното посещение върху общественото мнение.

ще да приветстват срещата като голяма крачка към помирението. Те обаче са интернационалисти. Самият слух за срещата му с германския канцлер ще разрушил доверието на Спулер и мадам Адам. Какво би направила реалността с доверието на обикновените хора в неговото ръководство? И накрая, какъв ще е ефектът върху масата от неговите последователи от очаквания от консерваторите протест?

Че е обмислял подобни съображения, е видно от разговора с М. Казе и бързото му осъзнаване, че ще загуби „влиянieto си над народната съвест“. Дългосрочната му перспектива като държавник се помрачава. Политическият му инстинкт го предупреждава, че планираното посещение не е целесъобразно. Той се поддава на силата на общественото мнение.

Опортюнизмът все още е негов водач. Той вярва, в светлината на всичко, което е видял и чул през тези 24 часа между приемането и отмяната на плана, че моментът не е дошъл, публично да приложи на практика политиката си за осигуряване на мир и възстановяване на позицията на Франция чрез активно сътрудничество със съседите си. Той не се отказва от надеждата да се срещне с Германия на основата на равенство и сътрудничество, но се отказва от това конкретно средство за постигане на целта, защото моментът не е подходящ.²⁴¹

Бисмарк скрива огорчението си с писмо, в което заявява, че е твърде болен, за да приеме „пратеника“.²⁴²

Няколко месеца по-късно той пише до германския посланик в Париж, че ще се радва да види Гамбета, ако се появи възможност, и че по-ранната среща е възпрепятствана от болестта му.²⁴³ Така канцлерът скрива смущението и разочарованието си.

Няма доказателства, че тази временна ситуация е променила добрите отношения между френския посланик в Берлин и принц Бисмарк. Те продължават и с обсъждането на ситуацията в Близкия изток (Балакните). Канцлерът се придържа към плана си да привлече Франция на страната на Австрия и Германия. Френското правителство чака да използва всяко предимство, което разрывът между тримата императори може да им донесе.

Междувременно руснаците превземат Плевна (Плевен) след обсада и напредват през проходите на Балкана към Адрианопол. Константинопол е заплашен и султанът иска мир. На 3 март 1878 г. е подписан Санстефанският договор между Русия и Турция. Нито балканските държави, нито европейските сили са доволни. Великобритания вижда в България под влиянието на Русия заплаха за контрола си над Средиземно море. Лорд Биконсфилд заявява, че тъй като Източният въпрос интересува всички сили, той може да бъде уреден само чрез Европейска конференция. Австрия, нетърпелива да се разшири на юг, настоява за провеждане на среща във Виена. Руските възражения срещу представянето на

²⁴¹ Рене Пинон излага това в своята книга „Франция и Германия“, стр. 44. Той обаче смята, че основната цел на политиката на Гамбета е да спечели обратно провинциите, а споразумението с Германия не е отказ от реванша, а неговото отлагане. Б. пр. Пинон греши, Гамбета е от малкото трезвомислещи французи, които осъзнават че не си струват жертвите и рисковете от нова война, за една полугерманска по население територия, пред възможността за друга териториална компенсация и тя е очевидно е френската част от изкуствената държава Белгия.

²⁴² Bismarck, Anhang, II, 505.

²⁴³ DGP., III, 387, no. 654. Bismarck to Hohenlohe, August 28, 1878.

свършен факт на разглеждане от другите сили са отхвърлени и Бисмарк²⁴⁴ отправя покана до всички европейски кабинети да се срещнат в Берлин през юни. По време на предварителните преговори Сен-Валие е в тясна връзка с канцлера, но когато идва действителната покана, френското правителство се колебае.

Дори Гамбета, който приветства завоалираните помирителни препратки към Франция, не е сигурен в полезността от участието в конференцията. През февруари, след като прочита речта на канцлера в Райхстага, той казва: „Време е да се възползваме от противоречивите амбиции, за да можем открито да заявим претенциите си и в съгласие с него да положим основите на нов ред.“²⁴⁵

След като опозицията срещу Русия приема формата на обща конференция, неговата опортюнистична философия го предупреждава, че Франция рискува да се отчужди от сила, към която в бъдеще може да се обърне за съюзник. Той пише в този дух на своята приятелка и довереница (б. пр. и любовница), госпожица Леони Леон, която в внимателно обоснован отговор му показва, че има по-голяма опасност да останеш далеч, отколкото да присъстваш, защото отсъствието ще се счита „или за малодушие, или за агресия“.²⁴⁶

Имайки предвид тези идеи, той обсъжда въпроса с Вадингтон и Фрейсине. Те не са сигурни, че Франция ще заеме там позиция, достойна за ролята ѝ в миналото, и се страхуват да рискуват отчуждението на Русия. От друга страна, те вярват, че с отсъствието си Франция доброволно ще се откаже от мястото си на велика сила. Съображението, което ги убеждава в необходимостта от присъствие, обаче е, че Франция, която е подписала договорите от 1856 и 1871 г., не може да позволи те да бъдат променяни без нейно съгласие.

Когато Вадингтон представя решението да приеме поканата пред Камарата, то е одобрено без разграничение на страните „с пълна увереност и сигурност, че действията му ще бъдат упражнявани в полза на мира, на неутралитета на Франция и общите интереси на Европа“.²⁴⁷

При изпращането на официалната покана, правителството прави уговорката Конгресът да обсъжда само онези въпроси, произтичащи пряко от последната война, и да изключва всички останали, дори тези в Ориента, като Египет.²⁴⁸

Делегатите, избрани да представляват Франция на Конгреса са външният министър Вадингтон, дьо Сен-Валие, посланик в Германия и Депре, директор по политическите въпроси във външно министерство.²⁴⁹

²⁴⁴ Авторката изобщо не е наясно с въпроса. Бисмарк приема Санстефанския договор и няма никакви възражения срещу него. Той и не желае европейска конференция, неговият съвет е Русия и Австро-Унгария да се споразумеят пряко, но руската глупост, проваля всякакъв разумен компромис, затова Андраши иска конференция, а Дизраели се възползва. При малко по-умна руска политика, Англия щеше да бъде оставена пред свършен факт „с пръст в уста, или на друго място“. Сама тя не може да воюва срещу Русия. Но руската глупост и страх, поради самоизолацията ѝ в която сама се поставя, отхвърляйки всички опити на Бисмарк да предложи помощ, вкл. и военна, я вкарва в английския капан. (б. пр.)

²⁴⁵ Deschanel, Gambetta, p. 24-7.

²⁴⁶ Hanotaux, op. cit., IV, 259.

²⁴⁷ Freycinet, Memoirs, II, 31-33.

²⁴⁸ Documenta Diplomatiques, Affaires d'Orient, 54 [Livre Jaune], също DDF, Ser. I, том. 2, бр. 262, 311.

²⁴⁹ Hanotaux, op. cit., IV, 341.

Бисмарк със задоволство от приетата покана на Франция, дори поканва ръководителя на френската делегация да председателства конгреса. Поканата е отказана от Вдингтон като „опасна чест“. Той смята, че позицията не е в съответствие с политиката на незаинтересованост, която правителството му е възприело спрямо събитията в Близкия изток (Балканите). Той обаче се зарадва на уверенията, които Сен-Валие изпраща, и настоява да каже на канцлера, че „нищо не ни е толкова присърце, колкото мирът и хармонията с всички наши съседи“.²⁵⁰

Когато Конгресът се събра на 11 юни, цялото внимание е обърнато на френската делегация.²⁵¹ Те са натоварени със задачи за деликатното приспособяване на противоположните мнения и арбитража. „Той (Бисмарк) никога не пропусна възможност да подкрепи възгледите на френския представител, с когото открито се консултираше; той прояви особено внимание към граф Сен-Валие и уреди протоколите да бъде написани от г-н Депре, главен секретар на френското външно министерство и трети пълномощен представител в Конгреса.“²⁵²

На 24 юни г-н Вадингтон повдига въпроса за религиозната свобода във връзка с българския въпрос, защитавайки правото на всички религиозни култове на пълно равенство пред закона, както и правото на заемане на всички публични длъжности и свободното упражняване на вярата им. Предложението му е подкрепено от канцлера и следователно френските предложения са възпроизведени почти буквално в член V от Берлинския договор.²⁵³ Същите гаранции са приети и за Сърбия на 18-то заседание на Конгреса.²⁵⁴

По предложение на Бисмарк в протокола е вписано изявлението, че Конгресът единодушно подкрепя френското предложение.²⁵⁵ Когато гърците са представени, Хохенлое потвърждава, че поради френската намеса, на Гърция е позволено да коригира границата си в Епир и Тесалия.²⁵⁶

Франция също подкрепя претенциите на Румъния и е успява да получи частичното им ратифициране.²⁵⁷

„Никой“, твърди Аното, „не се е стремил да улесни и облагороди задачата на французите повече от принц Бисмарк.“²⁵⁸

Уважението, което канцлерът проявява към френската делегация, допринася много за затвърждаване на чувството на добра воля между двете страни. Въпреки че консервативният и радикалният печат критикуват правителството

²⁵⁰ *Bourgeois et Pagès, op. cit., p. 183.* Пажес твърди, както е типично за него, че Бисмарк вероятно не е взел предложението на сериозно. Вж. също *DDF, Ser. I, т. 2, № 273.* В бележка под линия се посочва, че писмото на Сен-Валие, с което се препраща поканата, не се намира в архивите на Министерството на външните работи. Телеграмата с отговора ясно показва, че такава покана е била получена.

²⁵¹ Също, no. 316, p. 328.

²⁵² *Blowitz, Mémoires, p. 200.* Кореспондентът на вестник „Таймс“ също получава своя дял от почестите, с които Франция е обсипана. Хохенлое го представя на вечеря при канцлера и му разказа за желанието на Бисмарк да се срещне с Гамбета.

²⁵³ *DDF, Ser. I, vol. II, no. 320.*

²⁵⁴ Също, no. 323.

²⁵⁵ *Bluntschli, Le Congrès de Berlin, Revue de Droit International, vol. IX, 1879.*

²⁵⁶ Б. пр. Заради елинофилските фантазии на Вадингтон, които са във вреда на нас българите!

²⁵⁷ Б. пр. Отново в ущърб на българите, задоволява прищевките на румънските шовинисти. Също № 327. Вадингтън гарантира, че Конгресът ще запази правата, придобити от Франция върху Светите места.

²⁵⁸ *Hanotaux, op. cit., IV, 376-77. Also Hohenlohe, op. cit., II, 213-33.*

за отношението му към Германия, Хохенлое смята, че според всички отношенията са се подобрили. След края на конгреса принц Бисмарк продължава да проявява благосклонност към френския посланик, когото кани да прекара няколко дни през декември във Фридрихсруе. Там канцлерът многократно изразява задоволството си от състоянието на отношенията между двете правителства. „Истината е — твърдеше той, — че една мъдра и умерена република, каквато вие сте в този момент, в моите очи е гаранция за мир, защото не е нужно да позлатява в тигела на победата престижа, необходим на измислени династии като последната, която имайте. Ето защо желая запазването на Републиката; готов съм да подкрепя вашите начинания, които не противоречат на интересите на Германия. Вярвам, че френският народ трябва да получи известно удовлетворение за своята *amour propre* и силно желая да го получи в Средиземноморския басейн, насока на естествено разширение. Колкото повече успех имате в тази насока, толкова по-малко ще търсите обезщетение за мъката си, чиято легитимност не оспорвам, но която не е в нашата власт да успокоим.“²⁵⁹

Едва ли е възможно канцлерът на Германия да заяви по-ясно, признавайки справедливостта на френските искания, той не може да реши, а ще се опита да намери компенсация за него. Той е достатъчно честен, за да не се преструва на рицар. Неговият мотив, подобно на този на Гамбета, е целесъобразен, откровен и без празни сантименталности. И двете страни се нуждаят от мир за вътрешно развитие. Единствената опасност за мира, според тях, се крие в грешката – или от френска гледна точка, престъплението²⁶⁰, на военните при завземането на Елзас-Лотарингия, факт, който не може да бъде поправен, без да се създаде подобна ситуация. Разумната политика тогава беше Франция да търси удовлетворение другаде, да излезе от изолацията си и да си върне почетното място в Европа. Разумната политика за Германия беше да оказва помощ и насърчение за тези цели.

Републиката, на която Бисмарк разчита толкова много, е допълнително укрепена от изборите през 1878 г., които връщат мнозинството от републиканците в Сената. Камарата влиза в конфликт с президента Макмахон, като иска пенсионирането на някои армейски офицери, на което се противопоставя либералната партия. Вместо да се откаже, Макмахон подава оставка на 80 януари 1879 г. Националното събрание избира републиканец, Жул Греви, за президент и за първи път Републиканската партия контролира както изпълнителната, така и законодателната власт. Гамбета не взема министерски пост в кабинета, а поема задълженията, които Греви дълго време изпълнява като председател на Камарата на депутатите. Вадингтон запазва поста министър на външните работи, но също така става председател на Съвета.

Сен-Валие, който е сенатор, се завръща в Париж, за да участва в изборите за нов президент. Той е решен да подаде оставка като посланик, ако Вадингтон не остане на власт.²⁶¹ Уверяват го, че няма да има промяна в политиката на добросъседство с Германия, на която е посветил всички усилия, и той се връща на поста

²⁵⁹ Ernest Daudet, *France et l'Allemagne après le Congrès de Berlin. La mission du Comte de Saint-Vallier*, I, 91-92. Доп. пр. Бисмарк наивно се заблуждава, че придобиването на колонии в Северна Африка, а той има конкретно предвид Тунис, ще компенсират Франция и ще успокоят реваншистката психоза.

²⁶⁰ Авторката забравя, че престъплението е извършено от Франция още по време на 30-годишната война, така, че Германия има пълното право, да си върне тази територия. (б. пр.)

²⁶¹ Daudet, *op. cit.*, I, 97.

си. В Берлин разбира, че императорът е обезпокоен от падането на Макмахон, но е успокоен от избора. И е много доволен от завръщането на Сен-Валие. „Вие сте двойно добре дошли“, каза той на дипломатическия прием, „както заради удоволствието да ви видя, така и защото вашето присъствие ми дава мярка за увереност и сигурност.“²⁶²

След това официалният печат публикува опровержение на предишни твърдения, че правителството не одобрява промените във Франция.

Германия има основания за удовлетворение. Мъжете, които трябва да ръководят политиката на новото правителство спрямо Германия – Греви, Вадингтон, Гамбета и Сен-Валие, са за мир и са готови за политиката на сближаване, към която канцлерът на практика е обвързан с уверенията си към френския посланик. Те обаче не са готови да поемат прекомерни рискове. Те са поканени да изпратят военна делегация, която да присъства на големите маневри на германската армия, които трябва да се проведат в Елзас през май в присъствието на императора. Когато е попитан за отговора, Сен-Валие пише: „Грижата за нашето достойнство, уважението, което изпитваме към нашите скъпи и окаяни провинции, и грижата дори за вулгарното благоразумие няма да позволи на нашите офицери да участват.“²⁶³

Отново през септември, предпазливостта им пречи да извършат акт на учтивост, за който смятат, че е необходимо обяснение. Германският император трябва да посети Мец и френското министерство обмисля целесъобразността на изпращането на поздравителна мисия, но решава, че е по-разумно да не го прави. Вадингтон казва на Хохенлое, че дори правителството да се съгласи, изпращането на специална мисия е в интерес на добрите отношения между двете сили, това може да се използвано от враговете му, особено от тези, които са за френско-руския съюз, като възможност да атакуват правителството и да разпалят националните чувства. Той смята за необходимо в интерес на Франция, да се присъедини към Англия и Германия и че ще се съпротивлява на всички искания, които се правят от Русия и руско-френския печат. Но той ще избягва да предоставя на опонентите си възможността за атака, особено защото настоящото правителство е решено да поддържа приятелски отношения с Германия.²⁶⁴ В бележка в полето на този документ Бисмарк прави коментара, че всеки френски поздрав към Негово Величество е грешка във френската политика и „Ако се бяха консултирали с мен, щях да ги посъветвам да не го правят“.

По този начин двете правителства, избягвайки по политически причини всякаква демонстрация на хармоничните си отношения, са в пълно съгласие. Когато след падането на Макмахон възниква въпросът за пълномощията на френския посланик в Берлин, Бюлов написва, че не е необходимо те да бъдат подновявани. Той се възползва от възможността да каже, че Вадингтон е убедил германското правителство чрез цялата си администрация и чрез предаността си към

²⁶² DDF, Ser. I, vol. II, no. 386.

²⁶³ Daudet, *op. cit.*, I, 103. DDF., Ser. I, vol. II, no. 425.

²⁶⁴ DGP, III, no. 659. Also DDF, Ser. I, vol. II, nos. 463-464.

мира, проявена на Берлинския конгрес, чрез преговорите за подписване на договора и чрез почтения си личен характер, че под негово ръководство Републиката ще действа в рамките на разумна и консервативна политика.²⁶⁵

Междувременно канцлерът продължава да обсъжда международното положение със Сен-Валие.²⁶⁶

Русия е обидена от ролята на Германия на конгреса. Сближавайки се с Австрия, Бисмарк прекъсва връзката между страната си и нейния източен съсед.²⁶⁷ „Има три неща, които Русия не понася“, казва той на френския посланик, „общото споразумение между вас и Англия, добрите отношения между вас и нас и близостта между нас и Австрия. ... Тази последна точка ще трябва да бъде основата на моята политика; съществуването и целостта на Австро-Унгария е основното ни условие за сигурност.“²⁶⁸

В писмо до Вадингтон, изпратено от Берлин, 27 юни 1879 г., Сен-Валие цитира Бисмарк, който казва: „Съюзът на тримата императори, за съжаление, престана да съществува. Съжалявам за това и искам да го възродя, но знам че е невъзможно. В продължение на две години полагах упорити усилия да предотвратя разрива на враждебността, която цари между Санкт Петербург и Виена. Мога ли за дълго да предотвратя борбата? Не знам. И ако имам някакво влияние върху съветите на царя днес, то е защото не съм крил, че Германия няма да приеме руската армия да обсажда Виена и да унищожи Австро-Унгария... Между нашите двама съсед и съюзници ние сме обединени с единия от родството и приятелството на двамата суверени, от дълга поредица от взаимни услуги, от добри отношения и общи цели, но с другия сме съюзници от един и същ произход, народност, език, обичаи и най-вече общи интереси“.²⁶⁹

Това е приятелско уведомяване за планирания съюз с Австрия, който по това време дори е в процес на преговори. Австро-германският договор е ратифициран на 7 октомври 1879 г. По време на посещението си във Виена, Бисмарк уверява френския посланик, с когото единствено разговаря от чуждестранните посланици, освен турския, че целта му е просто да заздравя връзките с Австрия. Андраши потвърждава това, казвайки, че в договора няма нищо, което да плаши Франция.²⁷⁰

Обяснявайки значението на договора на Сен-Валие, канцлерът посочва като причина за контакта с Австрия, заплахата от Русия, изразена във вестниците, списанията, официалните депешки и обвинения до германския посланик в Санкт Петербург, а също и в две писма на царя до Вилхелм I и до Франц Йосиф. Той е напълно наясно и с опитите на руския печат да ласкае Франция и да я привлече към съюз. Той знае за предложенията, направени от руски генерал (б.

²⁶⁵ DGP, p. 390.

²⁶⁶ DDF, Str. I, vol. II, nos. 406, 408, 409, 414. Also Bourgeois et Pagès, op. cit., pp. 194-197.

²⁶⁷ Авторката е неточна, Бисмарк никога не прекъсва връзките си с Русия, до последния ден от своето канцлерство. Руската глупост и нежеланието да видят собствените си грешки е причина за охладняването на тези отношения, което кара канцлера да потърси по-тесни отношения с Австро-Унгария, въпреки че съюза с Двойната монархия, категорично не може да се сравни с „невъзможния“ руско-германски съюз, невъзможен единствено поради руската глупост. (б. пр.)

²⁶⁸ DDF, no. 440.

²⁶⁹ DDF, Ser. I, vol. II, no. 476.

²⁷⁰ Също, nos. 467-68.

пр. Обручев) по време на големите маневри на френската армия. Според него студеният прием, който срещат тези предложения, пречи на руския двор да стигне до крайности. Убеден е, че всяко насърчение от Франция, ще доведе до проблеми. Договорът с Австрия е взаимна гаранция срещу Русия. Той не е нападателен и в договореностите нямаше нищо, което да безпокои Франция.²⁷¹

През двете години след Берлинския конгрес френското и германското правителство работят в съгласие, за да приведат договора в сила. Вадингтон е особено заинтересован от гръцкия въпрос и е горещо подкрепен в политиката си от германското външно министерство.

На 21 ноември 1879 г. Радовиц пише до германския посланик във Виена, заявявайки, че Германия ще подкрепи френската политика и иска Австрия да заеме подобна позиция. Изглежда желателно, се казва в писмото, „да се помогне на настоящото френско министерство да постигне задоволително постижение, което ще има влияние върху укрепване позицията на г-н Уодингтън, така желано от нас в пълно съгласие с Виена.“²⁷²

Следвайки тази политика за възстановяване влиянието и престижа на Франция, винаги основната цел е да запази на власт Републиката, която се смята от Германия и Бисмарк, за най-малко вероятно опасна, затова канцлерът настоява пред Виена да подкрепи Франция.

На 28 ноември 1878 г. той не приема предложението на Австрия, което ще затрудни френското министерство. Австрия желае да се създаде международна комисия за контрол в Египет, която да съществува редом с англо-френската комисия. Той отказва, защото смята за необходимо Европа да запази Вадингтон начело във Франция и се надява, че Австрия ще заеме същото мнение. Той искал да предостави малко удовлетворение за Франция, да отговори на желанията ѝ и да създаде условия, за да запази настоящото правителство. „Заради това можем да направим отстъпки в Египет.“ Австрия се съгласява.²⁷³

От тези съобщения става ясно, че съюзът с Австрия не трябва да промени политиката на Бисмарк за укрепване на Френската република и че върху новия съюзник трябва да се окаже натиск да следва същата политика.²⁷⁴ Всъщност, в интерес на Австрия е Франция да престане да се оплаква от неправдите, които отдавна са насочили, лидерите на френските националисти и реваншисти към съюза с Русия. По това време както в руския, така и във френския печат се водят значителни дискусии за евентуално споразумение между двете сили, дотолкова, че Вадингтон го отбеляза, като уверява Бисмарк, че политиката на неговото правителство е да бъде на страната на Англия и Германия. Монархистите под влиянието на херцог Деказ и крайните националисти под ръководството на Дерулед работят за събуждане на общественото мнение в полза на френско-руското сближаване. Затова, г-жа Адам основава „*La Nouvelle Revue*“ за да пропагандира идеите на руско-френския съюз. В Русия искането е придружено с агресивна анти-германска кампания.

²⁷¹ Също, по. 476.

²⁷² DGP, III, по. 660.

²⁷³ Също, по. 661.

²⁷⁴ Френският посланик в Константинопол пише, че германският посланик там е получил заповед да подкрепи Франция. DDF, Ser. I, том II, № 433.

Официално обаче Русия се опитва да се сближи с Германия, за да спечели подкрепа за политиката си в Близкия изток. Граф Сабуров, руският пратеник със специална мисия в Берлин, повдига въпроса за съюз пред Бисмарк през октомври 1879 г. Канцлерът отказва, заявявайки, че Русия не е готова да сключи сериозен съюз с Германия. Той не скрива информацията, която Вадингтон му е дал, че влиятелни, дори и не официални руски лица са се свързали с френското правителство предлагайки сключването на френско-руски съюз.

Бисмарк му заявява „В Русия, ме смятат за неблагодарен. Това не е справедливо. Бях готов да ви обеща военната помощ на Германия, ако бях успял да постигна разбирателство с вас относно общите ни интереси. Без това условие е невъзможно за мен да поведе отечеството си във война, която означава изгаряне на корабите ми в полза на други сили. Нашата задача е да защитим Елзас-Лотарингия; ако ни бяхте гарантирали владението на тези провинции, бях готов да ви последвам в добро и лошо и да посветя цялата сила на Германия в служба на вашите интереси на Изток.“²⁷⁵

В оригиналния доклад за този разговор Александър II е направил бележката в полето: „Не си спомням някога да ми е правил подобно предложение.“²⁷⁶ Дали Бисмарк е намеквал за неуспешната мисия на Радовиц през 1875 г. или е търсил решение.²⁷⁷

Като благоприятно извинение да не изоставя Австрия по въпроса за Близкия изток (Балканите) или на руско искане за гарантиране на германския неутралитет през 1876 г., забележката му към граф Сабуров показва, че сигурността на провинциите е от първостепенно значение в съзнанието му. От това следва, че след като Русия не може да бъде убедена и не желае да гарантира на Германия владението на Елзас-Лотарингия, канцлерът ще се стреми с всички сили и средства, да предотврати сключването на френско-руски съюз, който ще предизвика френския агресивен реваншизъм. Граф Сабуров в доклада си казва, че Бисмарк му е признал, че страда от „кошмара на коалициите“. Обсъждайки относителните предимства за Русия от съюз с Германия или с Франция, посланикът изразява мнение, че Бисмарк ще направи някаква отстъпка, „дори връщането на Елзас-Лотарингия“, за да премахне необходимостта Франция да се съюзява с Русия.²⁷⁸

²⁷⁵ "Unterredungen der russischen Botshafter, Saburov und Orloff mit Bismarck, 1879, aus dem russischen Staatsverlag; Deutsch-Russische Beziehungen." Kriegshuldfrage, September 1928, 852-853. („Разговори на руските посланици Сабуров и Орлов с Бисмарк, 1879 г., от Руското държавно издателство; Германско-руски отношения.“ Въпросът за военната вина, септември 1928 г., 852-853.)

²⁷⁶ Не си спомня, защото не му отговаря. Това се потвърждава още от граф Шувалов, и от Николай Карлович Гирс, който като зам.министър на външните работи, поради отсъствието на Горчаков през лятото на 1877 г., получава официално секретно предложение от Бисмарк, за военна помощ от 50 или 100 000 души. След като Гирс препраща запитването на Горчаков, който по това време е в Букурещ, руският канцлер е раздразнен и го отхвърля. И даже го изпраща да бъде публикувано в печата, с уязвители коментари за Бисмарк. Дали го е съобщил на царя, който е край Плевен, или не, не се знае, но и на Александър II не може да се вярва, поради подлия му, двуличен характер. (б. пр.)

²⁷⁷ Цялата тази история вече като външен министър Гирс я дава в писмен вид на Милютин, който я приписва в дневника си. (б. пр.)

²⁷⁸ Kriegshuldfrage, септември 1928 г., стр. 857. Виж също Сабуров, „Мемоари“, стр. 58-61. Този разговор постави началото на тайните преговори между Бисмарк и Сабуров, които водят до сключването на втория съюз на тримата императори, подписан през юни 1881 г. Сабуров казва (стр. 125), че

Това е преувеличение, разбира се; дори Бисмарк не се осмелява да върне провинциите; но той е още по-готов да използва всички други възможни средства, за да предотврати коалицията, от която се страхува. Както Теодор Волф казва за усилията на Вилхелм II да спечели доверието на Франция, „Че никой император не може да върне Елзас-Лотарингия е ясно... но трябва само да погледнем примера на Бисмарк, за да осъзнаем, че е имало и други начини за осъществяване на общите им интереси.“²⁷⁹ Един от начините, които канцлерът избира, е да защити интересите на партията във Франция, която е последователна с Германия по въпроса за руското влияние в Близкия изток.²⁸⁰

Така двата мотива за по-тясно сътрудничество с Франция се преплитат. В името на германската сигурност, на Франция трябва да се позволи да заеме мястото си в Европа, за да престане да мисли за реванш. В същото време тя трябва да бъде въввлечена в орбитата на австро-германската политика на Ориента, за да не търси съюз с Русия. Тези две съображения водят до втората възможност за сближаване с Франция.²⁸¹

V. ПРИЗНАВАНЕ НА ФРЕНСКИТЕ ИНТЕРЕСИ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

„Русия е склонна към сближаване, но Бисмарк ни следи. Заплахата от съюз може да го накара да ни нападне“ – предупреждава Вадингтон, когато предава поста си във външното министерство на своя наследник Фрейсине.²⁸²

Разпространяват се слухове, че Русия е направила определени предложения чрез генералите, присъствали на маневрите на френската армия. Бисмарк се възползва от тази историята, за да изплаши Райхстага и да гласува за някои кредити, които той желае. В началото на 1880 г., обяснявайки причината за увеличаването на армията, канцлерът казва на Сен Валие, че са необходими допълнителни войскови части, за защита срещу Русия, която заплашва Австрия. „Не трябва да губим от поглед опасността, много далечна, вярвам, много проблематична, може би, но все пак възможна, от руско-френски съюз или италиано-руска коалиция, или двете заедно.“

най-убедителният аргумент, който е използвал в разговора си с Бисмарк, е тревогата му, от възможността за френско-руското сближаване, и от перспективата да сложи край на този страх чрез германско сътрудничество с Русия с цел защита на германските национални интереси.

²⁷⁹ Theodor Wollf, *Das Vorspiel*, p. 110.

²⁸⁰ Паж излага теорията, че Бисмарк е бил обсебен и от страха от конфликт между тевтонците и славяните (б. пр. което е категорично невярно твърдение), което го насочва към Австрия и е увеличава страха му от френско-руско съглашение. (Бележка под линия, стр. 190.) Вилхелм II през 1899 г. посочва това като причина за желанието си за споразумение с Франция, казвайки, че когато този конфликт избухне, е уверен, че Франция ще бъде на страната на тевтонците. (б. пр. също категорично невярно твърдение, Бисмарк никога не използва такива категории, а идеята за конфликта между германци и славяни е куха панславистка пропаганда, без реални основи) Британски документи за произхода на войната, I, № 259, стр. 532.

²⁸¹ Изводът на авторката е наивен. Бисмарк много добре знае, че Франция никога няма да се откаже от реванша и цялата му политика, цели да забави този момент, осуетявайки с триковете си, формирация се руско-френски съюз, затова ще измисли и договора за презастраховка, когато Русия ще се откаже от подновяването на съюза на тримата императори. (б. пр.)

²⁸² Gooch *Franco-German Relations 1871-1914*, p. 17.

В хода на разговора Сен-Валие обвинява германските оратори в Райхстага, че са събудили френския призрак, за да получат мнозинство, както са направили през 1875 г., и тогава френския печат не може да бъде умерен.

Фон Молтке винаги е склонен в изявите си да предизвиква „реваншистката войната“ и френската опасност. Бисмарк се съгласява, че ще последва вестникарска война и ще събуди отново националната омраза, която те се опитват да успокоят от две години. Той обещава да предупреди правителствените говорители и добавя: „Що се отнася до тази *tete de bois* (дървена глава) Молтке, знаете, че никога нищо не се получава от него, но аз ще отправя настоятелен апел към неговата благоразумие и ще го помоля да се ограничи до техническата страна на въпроса, а ако смята, че трябва да засегне външната опасност, да гледа по-малко към Вогезите и да се обърне към Висла.“²⁸³

Въпреки тези уверения, германските вестници стават враждебни, повдигайки призрака на френско-руския съюз, за да раздвижат общественото мнение в полза на предложеното увеличение на армията. Бисмарк изразява съжаление, заявявайки, че кампанията ще се прекрати, когато обсъждането на закона приключи, и ще бъде последвана от приятелски статии, това е наложено от политическата необходимост на момента.²⁸⁴

Сен-Валие приема обяснението трезво. Това е четвъртата кампания от този вид, която е виждал, „винаги при едни и същи обстоятелства и с оглед на едни и същи интереси... тоест, всеки път, когато Райхстагът не желае да даде нещо.“²⁸⁵ Френският посланик не вярва във възможността или мъдростта на руския съюз. Той вярва в необходимостта за работа в съгласие с Германия. Въпреки антифренското отношение на печата, отношенията между двете правителства остават добри. По-късно, когато Хохенлое поема временно поста канцлер, отива във френското посолство, за да представи извинения и съжаления за особено злобната атака, и уверява Сен-Валие, че канцлерът няма нищо общо с вестникарските нападки и заявява, че правителството ще се намеси за да ги спре.

Политиката за насърчаване на Франция да намери нови канали за експанзионистичната си енергия, продължава. Принц Бисмарк казва на Хоенлое през февруари, че Германия ще бъде доволна, ако Франция завземе Мароко, защото тогава ще има много работа и Германия ще се съгласи да ѝ отстъпи разширяването в Африка като компенсация за Елзас-Лотарингия.²⁸⁶

Отново през април той пише на посланика в Париж²⁸⁷, че сферата на германското разбирателство с Франция се простира от Гвинея до Белгия и обхваща всяка романска страна; Франция трябва само да се откаже от претенциите си към германските придобивки, за да остане приятелка с Германия. „Колкото по-малко можем да позволим нашествие на изток, толкова по-готови сме, както всъщност показва нашата ориенталска политика през последната година, да ѝ помогнем да компенсира във всяка друга посока.“²⁸⁸

²⁸³ DDF, *ser. I, том. III, бр. 21.*

²⁸⁴ DDF, *Ser. I, vol. III, no. 31.*

²⁸⁵ Ernest Daudet, *op. cit.*, I, 230.

²⁸⁶ DDF, *Ser. I, vol. III, no. 42.*

²⁸⁷ Hohenlohe, *op. cit.*, I, 267. *London Edition.*

²⁸⁸ DGP, III, 398.

В съответствие с тази политика, Бисмарк разпитва Сен-Валие за френското виждане за защитата на чужденците в Мароко. През май в Мадрид трябва да се свика конференция по този въпрос. Канцлерът заявява пред френския посланик, че този проблем е част от обещанието му да подкрепя френската политика във всички дела, които не противоречат на германските интереси, особено в Средиземноморския басейн, който в неговите очи е естествената насока на френската експанзия. Тъй като германското правителство няма съществен интерес там, той желае да даде ново доказателство за добрата си воля. Поради тези причини той инструктира германския пратеник да подкрепя изцяло френския си колега.²⁸⁹ В резултат на това френският и германският пратеник работиха заедно през цялата конференция.²⁹⁰

Друга възможност за проява на добра воля към французите се появява в Близкия изток. Новото либерално правителство в Англия е оглавявано от човек, чиято непоносимост към Турция е добре известно. Бисмарк се опасява, че Гладстон може да предприеме опасна политика спрямо Портата, като насърчи балканските държави да въстанат или дори да се обърне към Русия за помощ. Той работи в разбирателство с лорд Биконсфилд, защото споделях мнението, че турската териториална цялост не трябва да бъде нарушавана от руска агресия.²⁹¹ Неговият план след идването на либералите беше да предотврати всяко споразумение между Лондон и Санкт Петербург.

На 7 април 1880 г. Сен-Валие пише, че основната грижа на канцлера очевидно е да предотврати споразумение, което той очаква между Англия и Русия.²⁹² Планът, който Бисмарк измисля е двоен. Първо, той ще се сближи с Русия. В изпълнение на това германския печат става по-приятелски. Двамата императори си припомнят предишното си сътрудничество в две телеграми, публикувани в полза на другите кабинети на Европа. Накрая княз Горчаков посещава Берлин. Изглежда, че двете сили са се помирили.²⁹³

Другата част от плана включва Франция. По време на кризата от 1879 г. германският кабинет запазва спокойствие. Германският печат говори в хвалебствени възгласи за новия президент, а Бюлов пише до посланиците на Пруссия, че смяната на правителството във Франция няма значение за Германия и изразява гореща увереност в умереността и мъдростта на Вадингтон.²⁹⁴

Когато френският посланик пита за необходимостта от нови пълномощия, му е казано, че те не са необходими.²⁹⁵

Бисмарк повтаря желанието си за съгласие с Франция, изразява съгласие с политиката на Вадингтон и ползата, от задържането му на власт.²⁹⁶

Именно по този повод на завръщането си в Берлин Сен-Валие е посрещнат от императора с думите: „Два пъти сте добре дошли.“

²⁸⁹ DDF, Ser. I, vol. III, no. 95.

²⁹⁰ Също, no. 133. Also DGP, III, no. 662.

²⁹¹ Авторката отново греши много, точно Бисмарк насърчава Русия да нападне Турция в 1877 г.

²⁹² DDF, Ser. I, vol. III, no. 83.

²⁹³ Bourgeois et Pagès, op. cit., p. 201.

²⁹⁴ DGP, III, 390.

²⁹⁵ DDF, Ser. I, vol. II, no. 380.

²⁹⁶ Също, nos. 394, 398.

Когато генерал Шанзи, френският посланик в Русия, преминава през Берлин, той е поканен да се види с канцлера. В тази приятелска атмосфера се обсъжда необходимостта от по-нататъшно сътрудничество в Близкия изток, както по-рано работят заедно за изпълнение на условията на Берлинския договор. Те са в съгласие, когато Вадингтон иска подписалите го сили да се намесят между Портата и Гърция, а също Бисмарк защитава интересите на Румъния.²⁹⁷ На 25 февруари 1880 г. Радовиц, обсъждайки въпроса за гръцките граници, цитира канцлера със следните думи: „Моята политика на Изток се ръководи от една цел, на която подчинявам всички останали; да подкрепя нашия съюзник Австрия, за която делата на Балканите са от жизненоважен интерес; на второ място, да угодя на Франция, чиято безпристрастна и миролюбива политика признавам и ценя от две години, и да ѝ помагам по всички въпроси, където нейните възгледи не противоречат на никой голям интерес нито на Германия, нито на Австрия“.²⁹⁸

Малко по-рано френският посланик в Константинопол пише, че неговият германски колега там е получил инструкции да подкрепи Франция и е изразил личната си готовност да следва Франция там, където желае, и доколкото тя желае.²⁹⁹

Сега въпросът за Черна гора е пред съвета на Европа. Територията, предоставена ѝ от договора, не е влязла изцяло в нейно владение поради възражението на мюсюлманите (албанците) там. Великобритания и Австрия започват преговори, за да търсят обезщетение за Черна гора в замяна на спорните албански области. Съгласно Париж и Берлин е договорено Турция да отстъпи ивица земя между морето и езерото Скутари (Шкодра) включително пристанището Дулчино (Улцин).³⁰⁰

Турция се забавя с отговора и албанците отказват да отстъпят града. Шест седмици чакане изчерпват търпението на Гладстон и той предлага да даде на Портата още три седмици, за да евакуира територията, преди да изпрати съвместен австрийски и британски флот в Дулчино. Германия изразява готовност да се присъедини, ако другите сили го направят, и пита за намеренията на Франция, която отговаря, че подобна демонстрация трябва да включва всички сили, за да се поддържа авторитетът на Европа. Двата кабинета се присъединяват при едни и същи условия, с уговорката, че няма да предприемат никакви принудителни действия и че шестте правителства ще продължат да действат заедно за уреждане на гръцките граници.³⁰¹

Военноморската демонстрация не дава резултат. Обединеният флот се появява под командването на британски адмирал на 15 септември 1880 г.; едва на 3 октомври Портата предлага условно оттегляне и иска отлагане от два месеца за регулиране на гръцките въпроси и три месеца за провеждане на реформи в Ар-

²⁹⁷ DDF, nos. 357, 358, 361, 371, 402, 412, 413. Доп. пр. Авторката сериозно греши, Бисмарк не подкрепя Румъния, а Русия и косвено България по въпроса за шовинистичните румънски претенции в Добруджа. (б. пр.)

²⁹⁸ Също, Ser. I, vol. III, no. 30.

²⁹⁹ Също, vol. II, no. 433.

³⁰⁰ DDF, Ser. I, vol. III, no. 151; *Livre Jaune 1880, Affaires du Montenegro gives the correspondence with Turkey and an outline of events.*

³⁰¹ DDF, Ser. I, vol. III, nos. 199, 805, 321, 245, 250, 262.

мения. След това Англия предлага съюзническият флот да премине от Адриатическо море до Смирна и да заеме пристанището като материална гаранция. Нито Франция, нито Германия ще рискуват евентуална война с Турция, ако подобна демонстрация се провали.³⁰²е пак там, том II, № 433.

За тях е ясно, че Гладстон се стреми към отслабване на Портата. Англия се отказва от проекта, но на 9 октомври, преди да стане известно отношението на силите, Портата решава да предаде Дулчино незабавно и безусловно и изразява надежда, че флотът няма да бъде изпратен в Смирна. Минават обаче още шест седмици, преди турска военна част да бъде изпратена в града и да о прпеедаде официално на Черна гора.

Великобритания смята, че френските резерви насърчават забавянето на Портата, но се твърди, че Бисмарк е настоял пред английския посланик, че френското отношение е правилно. Франция желае да действа съгласувано и да предотврати действията на която и да е отделна сила или група сили.³⁰³

Бартолеми Сен-Илер, от френското външно министерство, умело се насочва към тази цел, когато Бисмарк внезапно представя предложението Франция и Германия да направят общ демарш пред султана. Целта му е, казва канцлерът, не е да замести общите действия на силите. Той иска, първо, двамата посланици в Константинопол да действат заедно срещу султана, а не срещу Портата, защото пречките за отстъпване на територията идват от самия султан; и второ, иска да установи между двамата посланици споразумение, което да може да се упражнява ефективно спрямо техните колеги, чиито „правителства не са толкова безпристрастни и незаинтересовани, колкото Франция“.³⁰⁴

Сен-Валие смята, че Бисмарк иска да се възползва от невъзможността французите „да следват разрушителната и авантюристична политика на Гладстон, за да ни привлекат и присъединят към австро-германската група“.³⁰⁵

Той пише на своя шеф, че предложената от Германия стъпка ще нарани Англия и ще сведе Франция до васалство. Въпреки това той смята, че е разумно да се даде на Бисмарк удовлетворението да се съгласи да действа „*tous et après entente*“ (по споразумение) срещу султана, вместо срещу Портата.³⁰⁶

Радовиц, в Париж, настоява за плана. „Ограничавам се“, казва той, „да покаже, че Германия има голямо желание за съглашение и съвместни действия с вас.“³⁰⁷ Сен-Илер отговоря сдържано, че подобно предложение трябва да бъде отправено към всички сили, защото общият интерес е да се запази европейското съгласие и да се представи това на Портата като „постоянен и траен факт“.³⁰⁸

Канцлерът приключи инцидента с забележката, че подобни действия трябва да се запазят и за други инциденти.

³⁰² Пак там, № 271.

³⁰³ DDF, Серия I, том III, № 279.

³⁰⁴ Пак там, № 280, 283. Това предложение е направено за първи път от Радовиц на 23 октомври 1880 г.

³⁰⁵ *Bourgeois et Pagès, op. cit.*, p. 202

³⁰⁶ DDF, Серия I, том III, № 282.

³⁰⁷ Телеграма, цитирана от Буржоа и Паж в бележка под линия, стр. 203. Не се появява в печатни документи.

³⁰⁸ DDF, Серия I, том III, бележка под линия, стр. 261.

Но идеята, въпреки учтивия отказ на френския министър, продължава да съществува. На 16 ноември Радовиц отбеляза на Сен-Валие, че му се струва препоръчително дипломатите на двете страни да координират идеите и действията си, за да работят в хармония както с османското правителство, така и със своите колеги. В същия ден Сен Илер полага меморандум в архивите на Ке Д'Орсе, в който казва, че Франция и Германия са най-незаинтересованите сили в Константинопол и от този факт сближаването е естествено и съгласението в този случай е изключително полезно, „както вече се е случвало“, но все пак е необходимо да се действа по начин, който да не събуди чувствителността на другите сили. Той нарежда на посланика си в Берлин да каже на Бисмарк, че едно твърде очевидно споразумение би наранило другите сили, без да постигне политически добри резултати. На господин Тисо в Константинопол той дава заповеди да не прави нищо, което да компрометира европейския концерт, а да се съгласява с Германия всеки път, когато ситуацията показва необходимостта, защото „вече в един или друг прецедент, следван с твърдост и такт, това е довело до добри последици“.³⁰⁹

Флотът все още е в Дулчино. Бисмарк предлага, а Франция се съгласява, корабите да се изтеглят едновременно, за да не се предизвика негодувание, което ще възникне, ако някой от тях се отдели сам. Гладстон предлага флотът да се разпръсне до близки точки, достатъчно близо една до друга, за да може да бъде събран веднага в случай на нужда. Франция смята, че идеята е рискована, защото би нарушила свободата на действие и ще позволила на Гладстон да осъществи постоянен военен и военноморски натиск върху Турция. Германия споделя това мнение и накрая е договорено, че силите трябва да решат къде да се обединят в случай на нужда, но всяка страна трябва да ръководи разпръскването на собствените си кораби преди Дулчино.³¹⁰

По този начин Сен-Илер внимателно балансира между желанието си да сътрудничи с Германия в общата им политика за удължаване на съществуването на Турската империя и страха си да не нарани чувствителността на Англия. Няколко месеца по-късно Сен-Валие обобщава гледната точка на своето правителство: „Докато сме в добри отношения с Англия, приятелството на Германия е ценно за нас; необходимо е да го търсим, да го поддържаме; в това няма нищо срамно или унижително за нас, което не можем да приемем. Но ако Англия е враждебна към нас, ако нейната враждебност насърчава тази на Италия, тогава приятелството на Германия става необходимо за нашата сигурност. Аз отстоявам това: да имаме приятелството на Германия, но не и нейната защита. Искам да бъда приятел, а не васал“.³¹¹

Колкото и полезна да е добрата воля на Германия, тя не е платена с враждебността на Англия. Този инцидент е първият от поредица случаи, в които Германия се обръща към Франция, когато е обезпокоена от някаква британска политика. Франция, от своя страна, често се обръща към Германия, когато е недоволна от някои британски действия. Отношението на Франция и Германия към Англия по-късно се оказва доста точен показател за отношенията им помежду

³⁰⁹ DDF, Серия I, том III, бележка под линия, стр. 261.

³¹⁰ Пак там, № 294, 296, 299, 301, 305.

³¹¹ *Bourgeois et Pagès*, p. 202.

си. Нито една от двете страни обаче никога не е склонна да рискува пълното отчуждение на британския си съсед и преговорите за обща политика неизменно приключват на този етап.³¹²

В този случай Русия и цялата балканска ситуация също са замесени. Франция и Германия са решени да запазят статуквото в Близкия изток, че е вероятно преговорите за съвместни действия да са имали друг резултат, ако Русия е показва някаква тенденция за сближение с Великобритания.

По това време Сабуров започваше работата си по проекта за сближаване между Германия и Русия, което не убягва на бдителния френски посланик. Успехът на дипломатията на Бисмарк във възстановяването на приятелството между двамата императори държи Русия в невидение и премахва необходимостта от активно и публично сътрудничество на Франция и Германия за „повлияване на по-малко незаинтересованите правителства“.³¹³

Има и други доказателства, че Франция споделя безпокойството на Бисмарк относно появата на Гладстон и целите му в балканската ситуация при рязката промяна в политиката ѝ спрямо Гърция. Фрейсине следва Вадингтон в подкрепата на гръцките претенции за територия, неясно определена от протокола към Договора от 1878 г. Втора конференция е проведена в Берлин през юни 1880 г. По искане на Австрия и Англия, Франция предлага гранична линия като основа за дискусия. Бисмарк обещава да подкрепи френското предложение, заявявайки, че е безразличен към всички балканци, гърци или турци, християни или мюсюлмани. „Единственият ми мотив е да бъда верен на обещанието, което дадох на Франция, и да докажа добрите си желания, да подкрепя нейните възгледи по този въпрос; френската политика определя моето мнение.“³¹⁴ Френската линия е приета единодушно и до Портата е изпратена колективна нота, също по предложение на Франция, в която се обявява, че Споразумението е окончателно.³¹⁵

Австрия и Англия предлагат съвместна военноморска демонстрация, в случай че Портата откаже да подпише договора. Русия предлага да изпрати 20 000 души, за да осигури бързото му изпълнение.³¹⁶

Нито Франция, нито Германия са склонни да прибегнат до сила. Техните посланици в Атина предупреждават Гърция да действа разумно и да избягва даването на претекст на Турция за война.³¹⁷

Гърция иска веднага да окупира отредената ѝ територия. Противно на съветите на силите, тя продължава да прави големи покупки на оръжие. Турция беше готова за война. Германският и френският кабинети настояват за умереност и от двете страни. Тисо е инструктиран да разкрие на Турция руското пред-

³¹² DDF, Ser. I, vol. III, nos. 3, 7, 83. DGP, XI, Relations with France.

³¹³ По това време Франция отказва да предаде анархиста Хартман, който е автор на опит за убийство на царя. В последвалия сериозен спор Бисмарк твърдо застава до Франция, вярвайки, че инцидентът премахва опасността от френско-руски съюз за няколко години. Доде, I, стр. 191-92. DDF, Ser. I, vol. III, no. 58. съ DDF, Ser. I, vol. III, no. 164.

³¹⁴ DDF, Ser. I, vol. III, no. 164.

³¹⁵ Също, nos. 180, 187.

³¹⁶ Също, no. 201.

³¹⁷ DGP, IV, nos. 17-20.

ложение за изпращане на въоръжени сили, а Хохенлое дава същото предупреждение на турския посланик в Париж.³¹⁸ Когато гръцкият крал преминава през града на път за Берлин, както Фрейсине, така и Хохенлое го съветват да не изпраща войски в спорната територия. Кралят им отговаря, че френското, и германското правителство трябва да окажат натиск върху пламенния гръцки премиер-министър, когото не може да контролира.

Франция е в трудно положение. Предишната ѝ подкрепа кара гърците да очакват материална помощ.³¹⁹ Говори се, че Франция наистина е обещала 30 000 войници.³²⁰ Гърците започваха да се мобилизират, а Турция остава непреклонна.

Междувременно Гамбета усложнява ситуацията, когато през август изпълзва случая да връчи знамената на флота в Шербур, за да произнесе патриотична реч, която враговете му интерпретират като възраждане на реваншизма и заплаха за война срещу Германия.

„В историята на народите има моменти, когато правдата е затъмнена, но в такива тъмни часове на народите се пада да бъдат господари на себе си, без да разчитат твърде много на който и да е друг; те трябва да приемат всякаква безкористна помощ, но не и властници... Голямо възмездие може да дойде при нас и нашите деца. Бъдещето е отворено за всички нас... Упрекват ни, че сме отдадени твърде много на изучаването на военното изкуство, което предпазва земята ни от опасност; но със сигурност не воинствен дух вдъхновява тази преданост, със сигурност е необходимо, след като сме видели страната ни да лежи толкова ниско, да я издигнем до полагащото ѝ се място сред народите.“³²¹

Викът „Гамбета, това е войната!“ се разнася из Франция и отвъд Рейн. Острият коментар на Бисмарк беше: „Гамбета на власт във Франция е толкова досадно в Европа, като биенето на барабан в болнична стая.“

Следователно, когато правителството на Фрейсине пада през септември, президентът, с риск да разстрои партията, отхвърля Гамбета и вика Фери за председател на съвета. Външните работи са поверени на Бартолеми Сен-Илер, който обвинява Гамбета, че е насърчавал гърците, и предлага на Германия въпросът за границата да бъде отнесен до арбитража на шестте сили.³²²

Бисмарк се съгласява, при условие че има предварително споразумение за санкциите, които ще бъдат използвани в случай на отказ на страните, тъй като Германия няма да участва във военна експедиция за прилагане на решението. Неговото желание е посланиците на двете страни да призоват краля и гръцкия кабинет да бъдат търпеливи, но без да ги отчайват, сякаш интересите им са изоставени. Междувременно Германия няма да поеме инициативата, нито ще се присъедини без Франция към каквито и да е английски или италиански предложения, а ще се придържа до позицията на Франция и ще участва в дипломатически действия, когато Сен Илер реши, че моментът е назрял.³²³

³¹⁸ DDF, Ser. I, vol. III, nos. 183, 201.

³¹⁹ Hanotaux, op. cit., IV, 572-574.

³²⁰ Британска „Синя книга“, публикувана през февруари, повтаря тези слухове като верни. Гамбета е атакуван в Камарата за това, че е насърчавал гърците. Той отрича да е давал обещания или съвети.

³²¹ Pinon, op. cit., p. 32.

³²² DDF, Ser. I, vol. III, no. 349.

³²³ DDF, Ser. I, vol. III, no. 294.

Френският министър предупреждава Гърция за опасността от всеобща война, ако тя продължи с мобилизацията си, и иска тя да отнесе въпроса за арбитраж. До 28 януари 1881 г. той печели подкрепата на всички сили за своето предложение и всички с изключение на Великобритания, призовават Гърция да представи официално искане за уреждане на спора. Султанът отказва да отстъпи и прави контрапредложение за конференция в Константинопол между Портата и шестте сили, подписали Берлинския договор. Това означава отсъствието на гърците. Бисмарк, нетърпелив да разреши спорния въпрос по мирен път, е готов да приеме предложението на Портата. Въпреки че избягва неподходящото френско предложение от декември, той сега се съгласява.³²⁴ Сен Илер, също толкова решен за мир, но оставайки сам, също приема турското предложение и от този момент до края на конференцията следва ръководството на Германия. Сен Илер категорично казва на френските представители да оставят германците и британците да водят преговорите.³²⁵ Споразумението е окончателно постигнато на 27 март 1881 г.³²⁶

Франция, отчитайки английската чувствителност, и отказва да действа самостоятелно с Германия в случая с Черна гора, но сега френското министерство твърдо застава до Бисмарк срещу употребата на сила в полза на страната, чиито интереси тя защитава от 1878 г., и срещу политиката на Англия. Франция се опитва да запази независимостта си от действия между двамата си съсед; да избягва политиката на единия или на другия, ако тя противоречи на собствените ѝ интереси, а да сътрудничи с единия или и с двамата за поддържане на мира в Европа. И в двата случая тя използва влиянието си и си възвръща мястото сред европейските сили. В крайна сметка това е амбицията на всички нейни либерални лидери, от Жул Греви до Гамбета.

Целта на канцлера да се придържа към гръцката политика на Франция, понякога против собствената си преценка, е обяснена най-кратко, искрено и точно, в думите му към Сен-Валие: „Убеден съм, че една велика страна като Франция трябва да намери удовлетворение във външната си политика и тъй като за съжаление не мога да ви го дам в Елзас-Лотарингия, желая да го направя някъде, където нито един германски интерес не противоречи на френските интереси. Вярвам, че ако намерите в Средиземноморието някакъв отговор на вашата естествена и законна нужда от разширяване, мислите ви ще се обърнат с по-малко горчивина към изгубените ви провинции, а мирът и добрите отношения между вас и нас ще станат сигурни и лесни; ето тайната на добрата воля, която винаги съм ви проявявал в Тунис, Мароко, Египет, Сирия или Гърция. Не търсете скрити мотиви. Предпочитам да ви кажа открито, че желая и се надявам да отклоня мислите ви от Мец и Страсбург, за да ви помогна да намерите някакво удовлетворение“.³²⁷

Новата Камара на депутатите се събира на 28 октомври. Фери обявява, че правителството ще подаде оставка. Президентът на републиката призовава Гам-

³²⁴ DDF, Ser. I, vol. III, no. 349.

³²⁵ Също, nos. 352, 400.

³²⁶ Гърция приема решенията на 12 април 1881 г., а Турция – на 2 май 1881 г.

³²⁷ DDF, Ser. I, vol III, no. 294. Reported by Saint-Vallier, November 12, 1880.

бета да сформира ново правителство. Един след друг водачите на неговата партия – Фрейсине, Фери, Леон Сей, отказват да встъпят в длъжност и той е принуден да разчита на по-малко известни, но способни хора и сформира „правителството на чиновниците“, както го наричат опонентите му, или „правителството на диктатурата“.³²⁸

Френският посланик в Берлин е обезпокоен от възхода на Гамбета на власт. На 2 ноември той обсъжда въпроса с Хохенлое. Сен-Валие поставя под въпрос дали е препоръчително да остане в Берлин, ако Гамбета бъде назначен, защото може да подкрепя само политиката на помирение. Хохенлое го уверява, че Германия ще продължи поддържа приятелски отношения.³²⁹

Аното казва, че Сен-Валие се е почувствал неловко, от някои свои писма, враждебни към Гамбета, които е изпратил до министерството на външните работи от Берлин. След сформирването на новото правителство, Сен-Валие подава доброволно оставка и г-н дьо Курсел, бившият директор по политическите въпроси във външното министерство, е назначен за посланик в Германия. Той е добре запознат с отношенията между двете страни и е готов, както Сен-Валие, да използва всяко доброжелателно предложение от принц Бисмарк.

Канцлерът е щедър в одобрението си за начинанията на Фери и е удивително откровен в обяснението на причината за своята благосклонност. Сред писмата, публикувани в *Die Grosse Politik*, има бележка, разработена от заместник-министъра Буш от чернова на Холщайн, датирана от 16 юли 1881 г. и адресирана за Хохенлое. В нея е препратена изрезка от вестник „Сейнт Джеймс Газет“, в която се обсъжда позицията на Англия по отношение на Франция и Германия по северноафриканските въпроси. Бисмарк съветва посланика да обсъди статията с Бартолеми Сен-Илер, който тогава е министър на външните работи. Той е инструктира Хохенлое да поднови уверението, че дори Германия да не е съюзник, както се предполага в статията, Франция все още може да разчита в африканската си политика „на нашето приятелско и доброжелателно съседство“. В Средиземно море има „широко поле за развитие“, където Германия е съгласна с пълната свобода на действие, и се надява, че Франция най-накрая ще стигне до мнението, че една приятелска Германия с 45 милиона жители е по-полезна и по-силен поддръжник на френската политика, отколкото 1 милион жители на Елзас-Лотарингия (доп. пр. при това, повечето то тях са етнически германци).

Бележката под линия към документа гласи, че когато Хохенлое стига до този момент в разговора си с френския министър, Бартолеми Сен-Илер само се усмихнал, без да каже нищо. Бележката завършва с изявление, което звучи по-скоро като думи на Холщайн, отколкото на канцлера. „Франция не трябва да се тревожи за Англия, защото без съюзници тя винаги ще остане изолирана и ще търпи постоянна загуба на влияние и престиж.“³³⁰

Подобни уверения и откровеното им разкриващи причината за благоразположението на Бисмарк, са известни на новия посланик. Интересно е да разберем, дали е знаел за практическата демонстрация на приятелството, която канцлерът прави през последните месеци на 1882 г.

³²⁸ Hanotaux, IV, *op. cit.*, 613-17.

³²⁹ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 291.

³³⁰ DGP, III, no. 668, p. 401.

През това време Патриотичният съюз и шовинисткият печат са в разгара на кампания за събуждане на спящия реваншистки дух. Вместо да се остави да бъде провокиран и да прави дипломатически протести, Бисмарк на три пъти, през август, през септември и ноември, инструктира принц Хохенлое да игнорира дейността на Дерутед и вестниците, казвайки, че е „по-добре да ги подмине в мълчание“.³³¹

Той научава за някои възможности да създаде трудности на Франция, но се отказва да се възползва. Двама турски дипломати пристигат в Берлин, за да поискат германско сътрудничество срещу Франция. Бисмарк им каза, че не могат да разчитат на германска подкрепа в никое начинание, което ще наруши мира в Европа или е насочено срещу Франция.

„Не знаем дали ще дойде време, когато ще бъдем нападнати от Франция; но ние сме твърдо решени от наша страна никога да не използваме никаква, дори привидно благоприятна, възможност да предприемем агресивни действия срещу нея, тъй като нямаме какво да желаем или очакваме, отвъд настоящата ситуация, освен поддържането на мира на нашата западна граница“.³³²

Подобно искане от семейството на алжирски герой, воювал срещу Франция, е също толкова твърдо и категорично отхвърлено.³³³

Преди дьо Курсел да успее да замине за Берлин, човекът, който го назначава, пада от власт. Фрейсине става премиер и идновременно министър на външните работи, и му дава своите инструкции: „Никога не губете от поглед, скъпи посланко, факта, че искаме да живеем в съгласие с германците, но въпреки това сме решени да запазим пълната си независимост. Досега поддържахме добри отношения с могъщите си съседи и горещо желаем да ги запазим. Именно това двойно желание трябва да ви вдъхновява във всички ваши действия в Берлин. Ние отдаваме същото значение на това да се въздържахме от спор с Англия. Не винаги сме били съгласни с нея по въпроса за Египет и от това се стигна до силно охлаждане на отношенията ни, донякъде по наша вина, когато по желание на Камарата отказахме да участваме с Великобритания в защитата на Суецкия провлак. Този спомен не бива да ни кара да забравим колко е в наш интерес да живеем в съгласие с нея, защото има многобройни точки, където нашите възгледи са еднакви и където можем да преследваме една и съща цел“.³³⁴

Тези инструкции показват какво очаква техния автор, отдръпване от Германия и насочване към европейска сила, която някой ден може да бъде въввлечена в по-изгодно споразумение. Фрейсине, както ще видим по-късно, винаги изпитва недоверие към Германия. Новият посланик, който трябвало да работи вярно с Фери в сътрудничество с Бисмарк, споделя тази резервираност. Неговият биограф, Ернест Доде, чиято преценка е изкривена от националистическите и про-руските му наклонности, казва, че в първите си доклади до правителството си, г-н дьо Курсел е резервиран, че „страшната машина на разрушението и експанзията, установена от Бисмарк в центъра на Европа“, може да се използва за запаз-

³³¹ Също, р. 404.

³³² DGP, III, 403

³³³ Ernest Daudet, *La Mission du Baron de Courcel*, vol. II of his work entitled *La France et l'Allemagne après le Congrès de Berlin*, p. 3.

³³⁴ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 5.

ването на мира. „Тази мисъл винаги е присъствала в ума му, дори когато я използва за доброто на страната си заинтересованата благоразположеност на канцлера, подкрепена с много свидетелства.“ Но колкото повече са тези свидетелства, които знае как да използва, заявява Доде, толкова по-подозрителен става той, „както в примера с двамата министри, Фрейсине и Фери, на които е служил“.³³⁵

Това може да е вярно за Фрейсине, но Фери надраства подобно недоверие и въпреки че дьо Курсел е предпазлив, доверието му в канцлера се е увеличава с годините на службата му в Берлин. Истински късоглед реваншист, Доде е неспособен да повярва, че от Германия може да дойде нещо добро или че някой френски патриот може да разговаря с ръководителите ѝ честно и искрено.

„Между падането на Гамбета и идването на второто министерство на Фери, истинската патриотичната дейност за възвръщането на позицията и влиянието на Франция е изоставена, в полза на политиката на изолация“, казва Аното и цитира израз на Клемансо, който обобщава отношението на ръководителите на френската политика: „Моето заключение е: Европа е пълна с войници, всички очакват. Силите запазват свободата си за бъдещето; нека направим същото за Франция.“³³⁶

Гамбета се изказа два пъти срещу тази политика, предупреждавайки Фрейсине, че англичаните ще ценят само онези съюзници, които могат да се наложат на уважение. С идването на правителството на Дюклерк в началото на август, Гамбета възвръща част от предишното си влияние. Но жизнеността, която той е изразходвал безкрайно за това, което смята за благо на страната си, се изчерпва. През декември той внезапно се разболява и в края на 1882 г. великият дух, чийто организационен гений и вдъхновяващо красноречие извадиха Франция от унижението и я поставили на пътя към възхода, напуска този свят.³³⁷

Националната скръб за героя от 1870 г. разпалва тлеещия дух на реваншизма. Той пламва през седмицата на церемониите по официалното погребение. Дори Жул Фери го осъзнава: „Това беше пробуждане на патриотизма, толкова мощно, толкова дълбоко, толкова искрено, че създава вяра в бъдещето.“³³⁸ В Германия демонстрациите на погребението са приети като обезпокоителни. По думите на един дипломат „Виждаме, че раната не е заздравяла, мислите, за които се смяташе, че ще бъдат погребани заедно с Гамбета, се появяват отново“. Императорът и дворът приемат с облекчение кончината на „отмъстителя“.

Много пъти Вилхелм I казва: „По-луда глава никога не съм виждал, да се надяваме, че новата година, ще ни ни донесе мир.“ На 1 януари на приема посветен на армията, той заявява на кавалерийските офицери: „Сега можете да разседяте конете си.“

³³⁵ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 5.

³³⁶ Hanotaux, *op. cit.*, IV, 635.

³³⁷ На 27 ноември 1882 г. Гамбета се е ранил леко в ръката, докато е упражнявал стрелба с пистолет в имението си във Вил-д'Авре, близо до Севр. Лекуван е от свой приятел хирург и бързо се възстановява напълно. Състоянието му, което е било добро, се влошава внезапно на 16 срещу 17 декември, и умира на 31 декември. В Европа се разпространяват фантастични слухове за убийство, които обвиняват германското разузнаване, масоните и дори собствената му любовница Леони Леон. Но е направена аутопсия, която ясно посочва причината за смъртта му, спукан апендикс с последвал апендицит и перитонит. Погребан е в Ница, в гробището Шато. (б. пр.)

³³⁸ *Lettres de Jules Ferry 1846-1893*, p. 330.

Само един човек в Германия съжалява за смъртта на Гамбета, и това е канцлерът. За него Гамбета е олицетворение на Републиката, ученик на неговия приятел Тиер. Под това ръководство той вярваше, че Републиката е в безопасност и че Германия е защитена от нападение. Само няколко месеца по-рано той казва на Хохенлое да игнорира атаките на Съюза на патриотите и да увери Дюклерк, че поддържането на Републиката е в интерес на властта и мира. Сега той казва: „Тази смърт означава две очи по-малко, бдящи за Републиката.“³³⁹

VI. ФРЕНСКАТА КОЛОНИАЛНА ЕКСПАНЗИЯ С ГЕРМАНСКА ПОДКРЕПА

Невъзможно е да знаем какви различни идеи се въртят в главата на всеки човек, и най-малко в главата на великият дипломат от Варзин. Един мотив обаче винаги присъства във външната политика на Бисмарк. Германската нация, създадена от неговия гений, трябва да остане незастрашена и сигурна. И това предизвиква у него трескава тревога. Това беше причината да бъде обсебен от страха на коалициите. Това обяснява променящото му се отношение към Франция – първо заплашително, после сърдечно, после доброжелателно и накрая безкомпромисно.

Услугите, които канцлерът щедро отдава на френските посланици, и насърчението, което той оказва на френското правителство в експанзионистичните му проекти, в никакъв случай не са безкористни. Приятелска Франция е по-удобен съсед. Франция, заинтересована от Африка и Азия, ще се отнася по-малко с внимание към старите си претенции и евентуални нови съюзнции. Придобиването на колониални територии е чест и престиж за Републиканската партия и ще послужи за задържането ѝ на власт. Нещо повече, това може да компенсира загубените провинции. Също необходимостта от защита на отдалечените колониални владения разпръсква силите на Франция и изтощава възможностите ѝ за реванш в Елзас-Лотарингия. Хацфелд описва политиката на Бисмарк като открита и лесно разпознаваема от самото начало: Целта ѝ е била да държи Франция заета, далеч от германските граници.³⁴⁰

За Бисмарк, необходимостта да се отклони френското внимание от „дупката зад Вогезите“ се засилва от слуховете за сближаването между Франция и Русия, която от всички коалиции е най-опасната, а по-късно и от смъртта на Гамбета, когото канцлерът смята за бастион на най-безопасния за Германия вид френско правителство. Много преди това, още по време на Берлинския конгрес, Бисмарк предлага на Вадингтон, Франция да поеме контрола над Северна Африка. Нещо повече, той използва влиянието си, за да спечели съгласието на Ан-

³³⁹ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 16-17.

³⁴⁰ DGP, IV, 25.

глия за тази стъпка. Има основания да се смята, че е постигнал такова споразумение със Солсбъри, още преди да го е съобщил на Вадингтон.³⁴¹ Френският министър, загрижен за Близкия изток, смята, че времето не е подходящо за колониални авантюри.

Когато Фери идва на власт през 1880 г., той осъзнава, че незаетите части на света бързо биват поглъщани от великите сили. Франция, според него, трябва да има своя дял и място в новата политическа ситуация. Да остане да се оплаква от загубата на провинциите си, означава да се откаже от възможността да получи своя дял от колониалното богатство и да загуби позицията на влияние, която Вадингтон с одобрението на Гамбета частично си е възвърнала. Въпреки че е родом от Лотарингия, той трезво разсъждава, че Германия никога няма да върне провинциите по собствено желание. Алтернативата е да търси компенсация другаде. Франция се нуждае от нов изход за енергията си, нови полета на честта. Откъсвайки се от континенталната политика, тя трябва да бъде застрахована срещу нападение от Рейн. По този начин той е логично подтикнат да следва пътя на сближаване с Германия.

Защитникът на френската експанзия обяснява и защитава политиката си със следните думи: „Всички индустриални страни, под необходимостта да намират пазари, се разширяват в Африка и Азия. Не е вярно, че Франция също отслабва ресурсите си. Сега тя е силна и затова може да тръгне и да заеме отново мястото си като велика сила. Без да застрашават сигурността си или да изоставят спомените или надеждите си, републиканците дадоха на Франция през последните десет години четири владения. Ако френското отечество завършва в Марсилия, както казват радикалите, в чии ръце ще бъде Тунис, Индокитай, Мадагаскар или Конго? Политиката, която жертва настоящите и необходимите придобивки в полза на бъдещите претенции, е политика на измама и непредвидимост. Подходящо е за един импулсивен народ, бързаш да разиграе своята карта, но не и за миролюбива и замислена Франция, която не е престанала да вярва в непосредствената справедливост на нещата, но която може и трябва да чака, докато не удари часът на съдбата. Известно е, че Франция няма да го ускори доброволно. А междувременно светът продължава да се променя, позициите се променят, нови групи от сили се организират и подреждат. В името на един възвишен и късоглед шовинизъм, можем ли да закараме френската политика в задънена улица и с поглед, вперен в синята линия на Вогезите, да оставим всичко на случайността, да оставим всичко да се обвърже и реши около нас, но без нас?“³⁴²

Отношенията между Франция и Германия стават все по-сърдечни. „Сигурно е“, казва германският историк Плен, „че френското правителство отново и отново е търсило съвета на Бисмарк и че по този начин той е упражнявал не малко влияние.“³⁴³

³⁴¹ William L. Langer, "The Great Powers and the Occupation of Tunis" *American Historical Review*, 1925, p. 264.

³⁴² Jules Ferry, *Tonkin et la Mère-Patrie*, pp. 48-51.

³⁴³ Hans Plehn, *Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung*, p. 163.

Като оставим настрана „йеремиядите“³⁴⁴ на г-жа Адам и омаловажаването на г-н Паж, имаме твърдения на консервативни френски автори като Албин, че по време на управлението на Фери, Франция е в по-приятелски отношения с Германия, отколкото с която и да е друга страна. Дори д-р Фюлер, който смята, че зад политиката на Бисмарк стои нещо повече от „желание да се постигне чрез ласкателства това, което самохвалството не е успяло да постигне“, е съгласен, че: „Още от кризата от 1875 г., или поне от отзоваването на френския посланик от този период, Гонто-Бирон, нова политика придобива все по-определени форми. Франция е убеждавана да забрави последните си травми. Прави се е всичко възможно, за да се помири бившият враг, тоест, всичко, освен възстановяването на загубата от поражението ѝ. Тя е третирана като равна и приятелска държава. Помага ѝ се е да придобие колониални придобивки, по-специално Тунис, като компенсация за загубите и като отклонение от размишленията върху тях. ... В Жул Фери, Бисмарк намира желаещ и способен сътрудник“.³⁴⁵

Подобни твърдения ще имат малка стойност, ако документите не ги потвърждават. Германските записи показват, че принц Бисмарк не само насърчава подобни колониални начинания, но и оказва натиск върху съюзниците си и използва влиянието си в други министерства, където се сблъска с опозиция.

В случая с Тунис той предлага на Великобритания, че е добре да се умилюва френската национална гордост; на Австрия, казва че е разумно да се даде известно удовлетворение на френското правителство; на Италия – че одобрява френските действия (доп. пр. а Италия е основен съперник, защото също има претенции за Тунис). На самата Франция, казва, да откъсне узрялата круша.

В случая с Мадагаскар той отказва помощ на Хова³⁴⁶, уверява Франция, че няма намерение да се намесва, и поставя германските граждани под нейна закрила, а не под тази на Великобритания, която оспорва френските претенции.

В случая с Китай той поддържа най-строг неутралитет, отказва да се намеси по искане на Китай, признава новото отклонение от принципа за правата на неутралните, поставя пречка за прехвърлянето на китайски лодки и по-късно, по искане на Фери, позволява на министъра на външните работи да действа като посредник и прикрива, че действа по предложение и в интерес на Франция.

Такава програма е повече от доброжелателен неутралитет. Тя е активна подкрепа. Всеки министър на външните работи, от Вадингтон до Фери, дори без Фрейсине, знае, че може да разчита на нея и се възползва максимално от нея. Мотивът на Бисмарк е ясен: да компенсира Франция, да отклони вниманието ѝ от Рейн и да разпръсне енергията ѝ на далечни места. Мотивът на републиканските министри е също толкова ясен: да възстановят мястото на Франция в европейската и световната политика, да прекратят безполезните мисли за отмъщение и реванш, за да станат по-силни и по-могъщи.

³⁴⁴ Литературен термин или израз, който означава горчиво оплакване, гневна тирада или продължително и тежко оплакване за някакви беди, неволи или упадък. Думата произлиза от името на старозаветния пророк Йеремия и се свързва с неговите библейски книги „Книга на пророк Йеремия“ и „Плачът на Йеремия“, в които той скърби за разрушаването на Йерусалим и моралния упадък на своя народ. (б. пр.)

³⁴⁵ J. V. Fuller, *Bismarck's Diplomacy at its Zenith*, pp. 10-11.

³⁴⁶ Хова или Хува е управляващата каста на местната държава в Мадагаскар. (б. пр.)

Опозицията във Франция идва от всички страни. Пол Дерулед (б. пр. краен фанатик-реваншист) обвинява Фери, че е довел двадесет домашни слуги (колониите) на Франция, която е загубила две от децата си (доп. пр. намек са Елзас-Лотарингия, само че забравя, как тези деца, са осиновени насилно от Луи IV).³⁴⁷ Когато научава, че Великобритания и Германия предлагат Тунис на Франция, Макмахон недоволно възкликва: „Те искат да настроят Италия срещу нас. Няма да допусна нищо подобно.“³⁴⁸

Херцог дьо Броил се опасява, че колониалната политика, като разпръсне силите на Франция, ще я отслаби в Европа, в присъствието на внушителна германска армия, съюзена с Австрия и Италия. За окупацията на Тунис, той е сигурен, че ще въвлече Франция в конфликт с Англия и ще я остави на милостта на британския флот.³⁴⁹

По-късно Клемансо обвинява Фери, че е предприел задоволяването на финансовите интереси, против желанията на нацията.³⁵⁰

Манифест от депутатите от Париж, начело с М. Луи Блан, заявява: „Фаталната експедиция в Тунис не само подпали Африка, но и разкъса връзките, които ни свързваха с Италия и ни представяха пред Европа като непрекъснато измъчвани от желанието за завоевания, и в това се крие тайната на изкуствения ентузиазъм, насърчаван от принц Бисмарк.“³⁵¹

Когато се появява възможността да настъпи от Алжир към Тунис, Фери предприема политика на експанзия, под приятелския поглед и със съседската помощ на Бисмарк, и я провежда и по време на двете си управления. За да се изясни ролята, изиграна от Германия и Великобритания в тунизийското начинание, ще е необходимо да проследим историята от Берлинския конгрес.

Не е сигурно коя от двете сили първа предлага на Франция да превземе Тунис. Според бележката на Вадингтон, ръководителят на френската делегация, това е направено в разговор с лорд Солсбъри. Вадингтон протестира срещу британската окупация на Кипър и му е казано: „Не можете да оставите Картаген в ръцете на варварите. Правете там каквото искате.“ Съветът е горещо подкрепен от принц Бисмарк и потвърден от лорд Биконсфилд.

През юли същата година Вадингтон иска писмено потвърждение на този разговор. Солсбъри не може да си спомни точните цитирани думи, но с готовност се съгласява. „Британското правителство“, отговоря той, „признава със задоволство успеха, който французите са постигнали в Алжир, и великото дело на цивилизацията, което са извършили, и никога не е пренебрегвало факта, че извън границите на Алжир, Франция може по своя преценка и в удобен момент, да наложи властта си в Тунис, което смятаме за неизбежно.“³⁵²

След това, действайки предпазливо, френският външен министър се подготвя да затегне връзките между страната си и Тунис. В рамките на месец след последното заседание на Берлинския конгрес той инструктира генералния кон-

³⁴⁷ Gooch, *Franco-German Relations, 1870-1914*, p. 20.

³⁴⁸ Hanotaux, *op. cit.*, IV, 384.

³⁴⁹ Pinon, *op. cit.*, p. 52.

³⁵⁰ Hanotaux, *op. cit.*, IV, 614. (доп. пр. Клемансо е същият глупав фанатичен реваншист)

³⁵¹ Също, IV, 610.

³⁵² *Archives Diplomatiques*, 1880, p. 216, Waddington to d'Harcourt, July 26, 1878.

сул г-н Рустан да представи на бея проект за договор, признаващ Тунис за протекторат на Франция, но делото е отложено поради необходимостта да се успокоят Италия с предложения за компенсация.

С тази цел френският посланик в Рим обяснява на Италия, че страната му отдавна смята Тунис, като предопределен „да гравитира в орбитата на френските интереси“ и че Франция ще се противопостави на всеки опит на друга сила да установи влияние там. Той информира Квиринала (италианското правителство), че въпросът е обсъден с другите сили и че никой не възразява срещу френските претенции, а Франция не възразява срещу разширяването на италианските колониални владения в която и да е посока, освен на юг.³⁵³

Но към Тунис има италиански амбиции, и Рим протестира. През декември, когато възниква сериозен спор между бея и френски гражданин, последван от намесата на Париж, и Италия изпраща военен кораб в тунизийските води.

Чувайки за този инцидент чрез германския консул, Бюлов правил непокосканото заявление пред Сен-Валие, че Франция е права, като зачита влиянието и авторитета си, и че нищо няма да промени това мнение, ако поведението на бея наложи Франция да окупира Тунис със сила.³⁵⁴

Междувременно Вадингтон обмисля апел към Германия, за да покаже на Италия, че тя подкрепя френските интереси в Тунис. Той се чуди дали Бисмарк ще подкрепи френската политика и дали е желателно Франция да приеме или да поиска такава услуга от бившия си враг. Канцлерът прави повече. На 3 януари 1879 г. той пита Даунинг стрийт дали Англия ще възрази срещу френската окупация. Неговата собствена надежда, е че Англия няма да се противопостави.

„Не мисля, че ще бъде лесно да се вкара Франция в руския лагер и в антианглийска политика, но ако националните чувства могат да бъдат успокоени от малко сила в Тунис, трудно е да се намери претекст, който да попречи на френското приятелство към Англия.“ Това писмо с инструкции до Бюлов съдържа изявлението, че канцлерът е казал на граф Сен-Валие, че френските искания са справедливи и германското правителство ще ги подкрепи дипломатически.³⁵⁵

Твърдението е потвърдено от доклада, който френският посланик в Берлин изпраща до Вадингтон. С живописната метафора, канцлерът му казва: „Мисля, че крушата е узряла и е време да я оберете.“³⁵⁶

По време на дългите разговори в кабинета си или докато се разхожда под любимите си дървета (доп. пр. в градината на Райхсканцеларията, отсечени от наследника му Каприви), Бисмарк обяснява на Сен-Валие желанието си да намери някакво удовлетворение за Франция.

„Желанието ми е да Ви дам своята доброжелателност и подкрепа по въпроси, които Ви засягат и където германските интереси не противоречат на Вашите; освен това е справедливо, защото оценявам усилията, които сте положили, за да успокоите страстите и да възстановите сигурността и доверието между двете страни. Ценя мира твърде много, за да не оценя и призная услугата Ви.

³⁵³ DDF, Ser. I, vol. 2, nos. 334, 337, 340, 366.

³⁵⁴ Също, no. 367.

³⁵⁵ DGP, III, no. 656, Herbert Bismarck to Biilow.

³⁵⁶ DDF, Ser. I, vol. II, no. 369. Also Bourgeois et Pagès, op. cit., Saint-Vallier to Waddington, Berlin, Jan. 5, 1879, p. 365.

Щастлив съм, че тунизийската афера ми дава възможност да заявя, че г-н Вадингтон в Министерството и Вие тук сте фактори на мира и разбирателството. Познавам Вашите вътрешни трудности и е искам да Ви помогна да дадете на общественото мнение известно удовлетворение, необходимо за един велик народ, който е страдал и който трябва да разбере, че другите страни го уважават“.

После, сякаш се страхува, че толкова много доброжелателност ще събуди подозрение, той добавя: „Интересите на моята политика го налагат, защото не само императорът желае да умре славно и спокойно, но и защото аз не искам да водя друга война. Не искам повече анексии. Вече ви казах това. Според мен имаме твърде много. Отказвам се от авантюрите и застъпвам се за спокойствие и сигурност, гарантирана от приятелски отношения с нашите съседи, особено с вас. ... Не съм чакал да говорите за това, за да се обърна към приятелски настроените правителства, чиито агенти по някакъв начин са подкрепяли бея, противно на техните задължения и инструкции. Във Виена Андраши веднага ми каза, че е порицал консула си“.³⁵⁷

Действайки въз основа на тези уверения, Сен-Валие пита канцлера дали ще окаже натиск върху Италия, „за да предотврати всякаква глупост“ от италианското правителство. Бисмарк отговоря, че ще каже на Италия, че според него в Тунис са поискани мерки от френското правителство и те са правилни.³⁵⁸

Обичайното тълкуване на действието на канцлера в полза на Франция е, че той иска да привлече Италия към австро-германския съюз, за да може, както казва Дебидур, „да заплаши както Франция, така и Русия“.³⁵⁹

Тъй като противопоставянето на Италия е неизбежно, Бисмарк може да предвиди, че тя ще се обърне за помощ към Германия. Той обаче винаги смята Италия за военно много слаба, нестабилна и ненадеждна и влиза в преговори с нея по-скоро за да успокои страха на Австрия от нападение в тила в случай на руска агресия, отколкото да укрепва съюза материално.³⁶⁰

От друга страна, имаме неговите категорични уверения към Франция и откровенията му признание, че благоприятства нейното настъпление, защото иска да отклони вниманието ѝ от Рейн. Освен това имаме неговите инструкции към германския консул в Танжер да подкрепя общите действия на Франция и Великобритания, където може, защото е в полза на Германия те да работят заедно тихо. Това са странни инструкции, ако е искал да заплаши Франция. Той очевидно мисли както обикновено, от гледна точка на германската сигурност.

³⁵⁷ Bourgeois et Pagès, *Appendix, Secret Documents*, pp. 366-67. Френският посланик във Виена телеграфира, че Андраши не е одобрил действията на австрийския консул, а лорд Ръсел казва на Сен-Валие, че Бисмарк се е оплакал от дейността на английския консул. DDF., Ser. I, vol. 2, nos. 368, 369.

³⁵⁸ DGP, III, no. 657, Herbert Bismarck to Biilow, January 5, 1879.

³⁵⁹ Debidour, *Histoire Diplomatique*, Ser. II, vol. I, 43.

³⁶⁰ Вижте историята за продължителните преговори и настояването на канцлера, че ключът към Берлин е във Виена, в Прибам, *Тайни договори*, II, Глава I. Също и неговите удивително откровени забележки към Сен-Валие, DDF, Серия I, том II. (Доп.пр. Тук авторката не е изчерпателна. Бисмарк изобщо не отхвърля възможността от френска реваншистка война, особено като наблюдава създаването на френско-руския съюз, което става паралелно, с уж добросъседските отношения с Германия. Затова той казва, че ще се радва дори ако един италиански барабанчик се качи на Алпите и удари барабана си, когато Франция реши да нападне Германия, така че има и втора причина. Относно Италия Бисмарк винаги се е отнасял с презрение, наричайки я „чакал с голям апетит, но с много лоши зъби“.

Три години по-късно, когато Турция моли Германия за помощ срещу Франция, канцлерът заяви, че няма да допусне нова френско-германска война, тъй като войната между две големи съседни сили е бедствие дори за победителя. Следователно, германското правителство ще избягва всяко възможно действие, което може да даде повод за недоверие у Франция.³⁶¹

Може ясно да се заключи, че Бисмарк, дори и да не е изключва вероятността от реваншистско френско нападение и необходимостта от съюзници срещу него, той започва да смята че сега то е все по-малко вероятно, и започва да ухажва Франция, като я подкрепя искрено е да си върне мястото сред европейските народи, и възможността за подобно нападение да стане още по-малко вероятна, или дори да я отстрани.³⁶²

Конкретният инцидент, който предизвиква тези уверения и подкрепа, е приключен от бея с приемане на условията на френския ултиматум и поднасяне на официални извинения на консула Рустан. Вадингтон последва тази дипломатическа победа с предложение към Рустан да предложи отбранителен съюз с бея. Франция ще се ангажира да защитава Тунис от всякаква опасност отвътре или отвън и да гарантира поддържането на династията. Бейт от своя страна, няма да позволи на никоя друга сила да окупира територия от Тунис и ще даде на Франция правото да окупира определени места при определени вероятности. Вадингтон инструктира Рустан, че все още не желае да направи предложението, освен ако пътят не е подготвен и успехът не е сигурен.

Консултът отговаря, че поради скорошното вълнение е неразумно да се остави предложението да бъде официално, затова той ще позволи предложението да дойде от бея. Вадингтон се съгласява с тази стратегия и изпраща проект на договор с дата 2 февруари 1879 г. Пет месеца по-късно Рустан докладва, че бейт се опитва да избегне обсъждането на такъв договор и настояването само го обезпокоява. Вадингтон продължава да настоява консула да обсъди договора за съюза, но времето не е подходящо за по-активни мерки.³⁶³

Непосредственият повод за френското настъпление е нахлуването в Алжир от тунизийски племена и смъртта на един френски войници в последвалата битка. Но действителната причина за интервенцията е, дейността във френската столица на италианския консул, подкрепян от Кайроли и от компания от италиански предприемачи. Тази група, начело с някой си Рубатино, преговаря за железопътна линия в Тунис, собственост на английска компания. Сделката е насърчена и субсидирана от италианското правителство. Но когато парите не са получени, английската компания прекратява преговорите и продава трасето на френска компания. Рубатино завежда дело в английски съд, а италианският консул иска от бея определени привилегии, на което Франция се противопоставя.

³⁶¹ DGP, III, nos. 663, 675.

³⁶² Г-жа Адам в „Nouvelle Revue“ от юни 1881 г., стр. 696, пише, че Илер е направил повече, отколкото е осъзнавал, и дори е надминал самия Бисмарк, като е вкарал Франция в конфликт с Италия. (Доп. пр. Иронията на късогледата фанатичка-патриотка е, че колониалната експанзия отклонява погледа от главната цел – реваншистката война с Германия, поради което, конфликтът с Италия е в ущърб на целта.)

³⁶³ DDF, Ser. I, vol. I, nos. 37S, 376. Проектът на договора е отпечатан като приложение на страница 435. Позоваване на по-късното обсъждане на проекта от Вадингтън се съдържа в бележка под линия на страница 534.

Фрейсине протестира пред Италия от „нахалството на нейния консул“, отрича всякакво намерение да се намесва в частните предприятия и заповядва „внушителен военен кораб“ да отиде в тунизийските води.

Английският съд анулира продажбата на железопътната линия на френската компания и отсъжда акциите да бъдат продадени на публичен търг на 7 юли 1880 г. Рубатино си осигурява трасето за 165 000 паунда, цена толкова висока, че Франция е сигурна, в помощта на италианската държава. Италианските вестници ликуват.³⁶⁴ Дипломатическите отношения стават все по-напрегнати.

Усилията да се накара Англия да предупреди Италия, че не може да очаква подкрепа, водят до заемането от външния министър лорд Гренвил, неутрална позиция по въпроса.

Но не и канцлерът. Преди произнасянето на решението той иска Радовиц да каже, че напълно одобрява „твърдата и мирна позиция на Франция в Тунис“. Римският кабинет е предупреден, че не може да очаква насърчение от мен и че действа на свой собствен риск и опасност, когато създава неудобство за Франция в областта, в която тя упражнява „своето законно право.“

По време на дипломатическото напрежение през ноември той очертава пет доказателства за своята подкрепа:

1. Той отблъсква и ще продължи да отблъсква всички опити на Рим да го вербува за своята гледна точка.

2. Той многократно казва на Кайроли, че не одобрява политиката и начинанията му в Тунис.

3. Той инструктира германския дипломатически агент там да подкрепя господин Рустан винаги, когато последният има нужда.

4. По молба на Вадингтон, той съветва Италия да насочи експанзията си към Триполи.

5. Той е готов, както винаги, да окаже добрите си услуги на Франция по този въпрос и ако Франция е принудена поради поведението на Италия да приеме по-драстична политика, тя може да разчита абсолютно на дипломатическата подкрепа на Германия, в случай че сметне за полезно.³⁶⁵

Успокоен от подобна благосклонност, Сен-Валие енергично настоява пред правителството си да се откаже от „жалката слабост“ на политиката си спрямо Тунис и да направи това, което честта и интересите на страната настоятелно изискват.³⁶⁶

Но Сен-Илер, се опитва да постигне споразумение с Италия по въпроса за железопътните линии и да попречи на бея да ѝ предостави привилегии, отговоря, че няма да пренебрегне никакви дипломатически средства, за да запази статуквото в Тунис, „но мотиви от по-висш порядък задължават правителството на републиката да не използва други средства“.³⁶⁷

Необходимостта от по-енергични мерки възниква през февруари, когато триста въоръжени крумири проникнаха в Алжир, за да отмъстят за убийството на един от техните мъже, убит при опит за кражба на коне. Франция иска беят

³⁶⁴ DDF, Ser. I, vol. III, nos. 140, 159, 184, 225. Фрейсине инструктира Рустан да започне преговори по договора през 1879 г. На 8 май 1880 г. беят отказва по религиозни причини.

³⁶⁵ Също, nos. 154, 294, 307.

³⁶⁶ Също, no. 349.

³⁶⁷ Също, no. 376

да поддържа реда на границата и си запазва правото да получи репарации. Рус-тан е толкова обезкуражен от ситуацията, че иска да подаде оставка. Ноай в Рим и Сен-Валие в Берлин настоятелно настояват правителството си да предприеме военни действия. От Лондон Шалемел-Лакур пише, че след нахлуването в Ал-жир, английският кабинет сякаш осъзнава, че въпросът не е изцяло за засилване на влиянието и няма да възрази, ако Франция прибегне до въоръжена интервенция.³⁶⁸

На 4 април Фери обявява пред Камарата, че френски сили са изпратени, за да предотвратят завръщането на нашествениците, и иска шест милиона франка за възстановяване на реда. Тези кредити са гласувани и месец по-късно френска армия от 11 000 души е пред град Тунис, а ескадрон влиза в Богата.³⁶⁹

Беят иска обяснение за посегателството срещу неговия суверенитет и интересите, които чужденците му са поверили, и особено срещу интересите на Османската империя. Той уведомява султана за присъствието на френските войски и настоява Портата за помощ. Сен Илер отказва правото на Турция на протест и на 22 април предупреждава Портата, че Франция няма да допусне намесата на султана в Тунис под никакъв претекст. Когато идва новината, че Турция възнамерява да изпрати военни кораби, френското правителство уведомява султана, че подобен акт ще се счита за враждебен и ще бъдат изпратени френски кораби, за да спрат преминаването на турския флот.³⁷⁰

Когато Бисмарк научава за въоръжената намеса от страна на султана, той тайно изпраща сина си при Сен-Валие, за да го предупреди, че е наредил на Хацфелд, германски посланик в Константинопол, да разубеди Портата.³⁷¹

Канцлерът не допуска претенцията на султана за право на намеса. През целия период на конфликта той стои лоялно до французите, изразявайки често надеждата си за техния бърз успех и пълната си увереност, че те ще защитят германските граждани в Тунис. Той не изпраща военен кораб. В дълъг разговор със Сен-Валие на 2 май 1881 г. Бисмарк повтаря уверенията си и посочва своето отношение и дипломатическа политика: „Оставам и ще остана верен на уверенията, които дадох преди три години на г-н Вадингтон, за разширяването на вашето влияние в Тунис, Мароко и африканския басейн на Средиземно море. Бъдете уверени, че ще запазим отношението на добър съсед, съчувстващ на вашата кауза и желаещ ви бърз успех. Що се отнася до границата, която очаквате да определите за експедицията си, това не ме тревожи, засяга само вас... Също така, дадох на Портата да разбере, че не приемам претенцията на султана, да смята Тунис за неразделна част от Османската империя... Що се отнася до бея, никога не съм разговарял с него и нямам намерение да разговарям... но в случай, че другите сили отговорят... ще посъветвам бея да даде бързо удовлетворение на Франция и да се опита да я умилюва чрез подчинението си... Що се отнася до Италия, е безполезно да се говори, *cela ne compte pa*» (тя е без значение).³⁷²

³⁶⁸ DDF, Серия I, том III, № 381, 382, 386, 405, 406, 418, 420.

³⁶⁹ *Documenta diplomatiques, Affaires de Tunisie [Livre Jaune]*, p. 301.

³⁷⁰ DDF, Ser. I, vol. III, nos. 506, 520, 524.

³⁷¹ Също, no. 513.

³⁷² DDF, Ser. I, vol. III, no. 495.

Италия обаче протестира енергично. Нейното правителство се проваля временно, защото не може да удовлетвори парламента заради действията на Франция.³⁷³

Сен Илер предупреди Кайроли, че ако враждебното отношение продължи, ще затвори финансовия пазар за нея. Италианският външен министър поиска от Англия да участва в съвместна военноморска демонстрация и се опитва да убеди Австрия да гарантира италианските африкански владения срещу френска агресия.³⁷⁴ Нито едно от тези начинания не успява.

Междувременно Англия е раздразнена от френската дейност. Твърди се, че Гренвил искал да призове Европейския концерт да се намеси. Бисмарк казва на Сен-Валие, че лорд Дъфърин се е опитал да го убеди да се присъедини към съглашението за посредничество. Канцлерът категорично отказал. Гренвил се отказва от намеса.³⁷⁵

Английски източници посочват, че е имало разговори за обединени действия, но идеята е изоставена.³⁷⁶

На 7 май обаче лорд Лайънс предлага услугите на своето правителство, защото „то не можело напълно да игнорира призивите на Портата или мълчаливо да се съгласи с каквито и да е аргументи противоречащи на интересите на Англия.“ Франция му отказва.³⁷⁷

Успехът наближава. На 10 май генерал Бреарт е изпратен като пълномощен представител да представи договор на бея и да посочва сериозните последици от отхвърлянето му. Франция се ангажира да подкрепи бея на Тунис срещу всяка опасност, заплашваща него, династията му или спокойствието на държавата му, и да подпише всички договори между бея и други сили, а френските агенти в чуждите държави ще защитават интересите на тунизийците.

В замяна беят се ангажира да не сключва никакви актове от международен характер, без да се консултира с френското правителство.

Бреарт дава на бея пет часа да обмисли договора, като отказва да напусне двореца, докато не бъде подписан. След два часа беят приема условията, като иска само френските войски да бъдат изтеглени. Френският генерал се съгласява и договорът от Бардо е подписан, който установи френски протекторат над Тунис.³⁷⁸

Законът, санкциониращ договора, е приет от Камарата на депутатите на 23 май и от Сената четири дни по-късно. С изключение на един несъгласен глас, гласуването в Камарата е единодушно. Несъгласният е Клемансо. Той отказва одобрението си, защото експедицията е променила дълбоко европейския ред, охлаждайки ценни приятелства, затвърдени на бойното поле и създаде „някои изведнъж развили се нови приятелства, които ни изумяват“.³⁷⁹

³⁷³ Също, nos. 436, 438.

³⁷⁴ Hanotaux, *op. cit.*, IV, 585. Also Pribam, *op. cit.*, I, 133.

³⁷⁵ DDF, Ser. I, vol. III, no. 495

³⁷⁶ Gwyn and Tuckwell, *Life of Sir Charles Düke*, I, 380.

³⁷⁷ DDF, Ser. I, vol. III, no. 515.

³⁷⁸ Също, № 523. Условията на договора са отпечатани на стр. 503–503.

³⁷⁹ *Journal Officiel*, 1881, p. 982.

Рамбо, разказвайки историята, казва, че това позоваване на „престореното“ приятелство на Германия не оказва влияние върху вота.³⁸⁰ Дори биографът на Жул Фери не се доверява на дарове отвъд Рейн.

Поглеждайки назад, френските историци може би смятат, че добрата воля на Германия е престорена. Но практичните политици и държавници, които са изправени пред отговорността за успеха на проекта, се престорват за друго. Херберт Бисмарк разказва за частно писмо от Бартолеми Сен-Илер, в което външният министър благодари на Германия за подкрепата ѝ. Той казва, че единствено поради Германия гласът на Италия не намери отзвук в Европа. Неразумната политика на Портата внезапно стана умерена, както той е сигурен, поради намеренията на германския посланик, граф Хацфелд. Сега Франция е в добри отношения с Турция по отношение на Тунис и Триполи и благодарение на благоразумието на германската политика, тя е удовлетворена и по гръцкия въпрос. Той настоява Сен-Валие да изрази благодарността и признателността си за подкрепата на германското правителство на конференциите през 1880 и 1881 г.³⁸¹

Подписването на договора от Бардо не завършва установяването на френския контрол в Тунис. Южните провинции са в смут. Необходими са 50 000 войници, за да се възстанови редът. Париж се подиграва. Когато парламентът отвори врати през октомври, Фери се изправя срещу бурна опозиция. Дебатите са ожесточени. Някои депутати искат официално обвинение срещу кабинета, а други, разследване.³⁸² Фери иска да бъде изслушан, преди да подаде оставка. С тихо достойнство и сила той защитава действията си. Накрая, когато граф дьо Мюн заявява, че правителството вече не е способно да защитава честта на нацията, Гамбета предлага вот на доверие под формата на резолюция за прилагане на Договора от 12 май 1881 г. Мярката е приета с 355 гласа „за“ срещу 68 „против“.³⁸³ Така Гамбета спасява положението. След това той пише с горда похвала на Фери: „Франция си връща мястото сред великите сили.“³⁸⁴

Както в Тунис, така и в Мадагаскар, Фери действа срещу опозицията на противника у дома, но с пълното знание за одобрението на германския канцлер. Френските претенции за острова датират от 1838 г., когато на капитана на френски кораб е наредено да проучи въпроса за военноморска база на северното крайбрежие, където някои от местните жители поискали защита от техните врагове. По-късно Франция придобива част от територията чрез договор с цел експлоатация на петролните запаси. Вождовете са толкова разгневени от направените отстъпки, че удушили краля си в двореца му. Първото действие на неговия наследник е да анулира договора и френското правителство незабавно изпраща кораб до Мадагаскар. Преговорите продължават няколко месеца и накрая, през 1868 г., новата кралица подписва договор, подобен на нарушения, а управляващото племе Хова се съгласява да платят обезщетение. Но възникват трудности по въпроса за правата на собственост, които според френската гледна точка са

³⁸⁰ *Rimbaud, op. cit., p. 294.*

³⁸¹ *DGP, III, no. 667. May 13, 1881, Бисмарк уведоми турския посланик, че няма да се съгласи на посредничество и не признава претенциите на Портата. DDF., IV, №№ 2, 37. Турция незабавно се съобрази с условията на договора. Там същото, № 32.*

³⁸² *Deschanel, op. cit., pp. 293-295.*

³⁸³ *Hanotaux, op. cit., IV, 615.*

³⁸⁴ *Deschanel, op. cit., p. 294.*

гарантирани от договора. Според частното право на Хова цялата земя трябвало да се върне на държавата. Съгласието на правителството е необходимо за легализирането на всички продажби и купувачът е задължен да се съгласи да върне имота на кралицата по нейно искане.³⁸⁵

Френският консул Боде докладва, че правителството на Хова систематично отказва да признае справедливостта на френските претенции и само присъствието на военен кораб ще има ефект. Фрейсине настоява за мирно уреждане на проблема, и предупреждава кралицата, че Франция ще използва цялата си власт, за да изпълни договора. Междувременно ховасите нахлуваха в територия в североизточната част на острова, за която Франция претендираше по силата на споразумения с местните вождове 40 години по-рано.

Боде протестира, но преговорите се провалят. Населението на областта се развълнува от слухове за френските искания. Консултът, в лична опасност, се оттегли в Таматаве, заявявайки на правителството си, че престижът на Франция ще бъде завинаги загубен в Мадагаскар, освен ако знамето на кралицата не бъде премахнато от тези области. Министърът на флота заповядва на командира на френския кораб в тези води да бъде готов да защитава националните интереси, но да не използва други средства освен мирни, за постигане на законните искания. В резултат на това са свалени два флага на кралицата, но не са предприети по-нататъшни действия.³⁸⁶ След това кралицата заявява, че ще изпрати свои пратеници да посетят Франция и други приятелски сили, а Боде беше инструктиран да преустанови операциите поради възникнали трудности, до след посещението на посолството.

Другата „приятелска страна“, която е най-пряко замесена, е Великобритания. Френските претенции в Мадагаскар също са в противоречие с правата, които британците са установили на острова. От началото на века процъфтяваща колония на Мавриций е в услуга на местното население. Британски мисионери преподават нови методи на земеделие и промишленост, дори създават местна писменост и основават училища и болници. Великобритания вярва, че Франция нарушава правата на вождовете, които години наред напредват под британско влияние. Двете държави се бяха споразумели да действат съгласувано по всички въпроси, свързани с Мадагаскар.³⁸⁷

Когато новината за предстоящото посещение на делегация от правителството на Хова достигна до Лондон, Форин Офис пита какво ще бъде отношението на Франция, тъй като иска да се ръководи по него, в собствените си разговори с пратениците.³⁸⁸

Дюклерк отговаря, че се радва, ако британският кабинет не насърчава мисията, че Англия подкрепя тяхното мнение за тълкуването на договора и ще поддържа френското мнение. Въпреки че британците очевидно отдават значение на запазването на споразумението между двете страни по въпросите, отнасящи се до Мадагаскар, техните симпатии са на страната на Хова, защото Гренвил отговаря с предупреждение към Франция за сериозната опасност за Европа в случай

³⁸⁵ *Archives Diplomatique*, 1883-1883, pp. 73-96; 186-88.

³⁸⁶ DDF, Ser. I, vol. V, 269, 362, 506.

³⁸⁷ E. Levasseur, *La France et ses colonies*, III, 175.

³⁸⁸ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 565.

на френско нападение и изразява надежда, че кабинетът в Париж ще вземе предвид тревогата на британците.³⁸⁹

Мисията на Хова пристигна в Париж в началото на декември 1882 г. и е поканена да се срещне с министрите на военноморските сили и външните работи. Французите ограничават дискусията до две точки: премахването на знамето на кралицата от точки в североизточната част и стриктното спазване на клаузите на договора от 1868 г., защитаващ правата на собственост на френските жители. Въпреки че пратениците са готови да отстъпят по първата точка, те искат ограничаване на правото на французите да придобиват собственост въз основа на 25-годишния договор, който може да бъде подновен само два пъти със санкцията на кралицата. Френските министри отказват да продължат дискусията и пратениците отиват в Лондон.³⁹⁰

Там те научават, че Англия доскоро е забранявала на чужденците да притежават собственост с абсолютно право и спечелват посредник в лицето на Гренвил. Британският посланик в Париж е инструктиран да информира Дюклерк, че има основание за мирно решение, гарантиращо свободата на договаряне. Кабинетът нито се поддава на предложението на Мадагаскар, нито подкрепя французите, но е склонен да възобнови приятелските дискусии. Дюклерк отговаря, че това е безполезно. Условиата, формулирани на срещата отбелязват границата на отстъпките.³⁹¹

С разгневената Великобритания и предстоящата война с Хова, френското правителство намира насърчение в Берлин. На 9 декември 1882 г. принц Бисмарк информира Дюклерк, че германското министерство няма намерение да се намесва в Мадагаскар и че в случай на безредици на острова, защитата на германските граждани ще бъде поверена на французите.³⁹²

Няколко месеца по-късно делегация на Хова пристигна в Берлин, за да иска помощ за кралицата си. Германия сключва договор с тях, гарантирайки им статут на най-облагодетелствана нация, но без да дава обещания за подкрепа.³⁹³ Хацфелд обяснява на Курсел, че вземат предвид френските слабости за да избегнат раздори.³⁹⁴ Като доказателство за искреността си, му казва той, делегацията е принудена да съкрати престоя си, защото е оставена на издръжка за своя сметка!³⁹⁵

Германците не изразяват протест дори когато френският ултиматум е предаден на Хова, нито когато по заповед на Шалемел-Лакур, адмирал Пиер, бомбардира и окупира Таматаве. Всъщност германският консул там уведомява френския си колега, че германски кораб, изпратен от германска компания в Хамбург, е заподозрян, че превозва пратка оръжия и боеприпаси за Мадагаскар. Фери признава това като доказателство за приятелските чувства на Германия.³⁹⁶

³⁸⁹ Също, nos. 568-569.

³⁹⁰ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 577.

³⁹¹ Archives Diplomatiques, 1881-1882, p. 208

³⁹² DDF, Ser. I, vol. IV, no. 554.

³⁹³ Т.е. нищо реално. (б. пр.)

³⁹⁴ Също, vol. V, no. 23.

³⁹⁵ Ernest Daudet, op. cit., II, 25-26.

³⁹⁶ DDF, Ser. I, vol. V, no. 154

По-късно Бисмарк нарежда на германския консул в Таматаве да се увери, че германските кораби се подчиняват на френската блокада, дори и тя да не е ефективна.³⁹⁷

Статутът на французите на острова не е уреден, когато Фери пада през 1885 г.

Камарата, също го побеждава по въпроса за Тонкин. Франция е уморена от колониални авантюри. Когато Фрейсине встъпва в длъжност, той е с платформа „да очертае полето на нашите амбиции и вследствие на това, обхвата на нашите жертви“.³⁹⁸

Но е принуден да поиска кредити за завършването на завладяването на острова. Именно Фери му ги спечелва с красноречиво обръщение, което е едновременно защита на неговата политика и извинение за очевидния провал в Тонкин. Това се случва на 28 юли 1885 г.: „Няма възможност за компенсация за нашите нещастия. Никога не съм мислил за това и е обида към моя патриотизъм да ми приписват подобни възгледи. Нация, преживяла голяма скръб, трябва да размишлява върху нея, но тя не се предава. Трябва ли тя да бъде толкова погълната от съзерцанието на раната си и да не се интересува от светът навън, в Египет, Тунис, Червено море и екваториална Африка? Това е мисълта на някои хора, които искат изключителна континентална политика...“

Сред нашите съперници около нас, които стават все по-силни, политиката на съзерцание и въздържание е политика на упадък. Една нация не може да има влияние чрез мирни послания. Живеейки по този начин, се отказала от позицията си сред първостепенните сили. Необходимо е Франция да участва в движението, което води всеки народ към колониална експанзия, ако не иска да падне до четвърто или пето място. Разбирам, че привържениците на падналото правителство упрекват Републиката, че не следва континенталната политика у дома, но републиканското правителство показва във всичко, което е предприело навътре и навътре, че има чувство за величието на Франция и за влиянието, което тя може да упражнява в света, носейки своя език, армия, и гений. Франция никога не се е отнасяла строго с онези, които страстно са желали нейното материално, морално и интелектуално величие“.³⁹⁹

Този апел към националната гордост успокоява опозицията и осигурява средства за победа над ховасите и установяване на протекторат над острова.

С условията на договора, подписан на 17 декември 1885 г., кралицата дава контрола над външните работи на французите и поставя народа си в чужбина под тяхна закрила. Въпреки че думата не е използвана, споразумението е еквивалентно на протекторат. Договорът е ратифициран и Фрейсине обявява, че споразумението не променя съществуващите договори между правителството на ховасите и други държави.

Великобритания не признава френския протекторат на Мадагаскар до 1890 г., но приема ситуацията такава, каквато е.

Що се отнася до Германия, биографът на френския посланик признава, че по време на трудностите с Мадагаскар, канцлерът постоянно е действал според

³⁹⁷ Също, по. 436.

³⁹⁸ Rambaud, *op. cit.*, p. 315.

³⁹⁹ *Annales de la Chambre des Députés, Session Ordinaire, July 28, 1885, pp. 1055-1070.*

„признатото си желание да не се отклонява от благосклонността си към кабинета на Париж или да прави нещо, което ще пречи на колониалните им начинания“. Така Франция установява протектората над Тунис и друг над Мадагаскар.

Междувременно Италия започва да се страхува, че тази нова амбиция може да вдъхнови нейния съперник в Северна Африка да се разшири на запад от Алжир до Мароко. Нейният външен министър, Манчини, се оплаква на германския посланик, че френските дейности заплашват италианските интереси. Както видяхме, Бисмарк официално заявява, няколко години преди влизането на Италия в Тройния съюз, че е доволен, ако французите превземат Мароко, и инструктира делегатите си на конференцията в Мадрид да следват френските си колеги.⁴⁰⁰

Тази първоначална позиция по не е променена от призива на неговия съюзник. Отговорът му показва убедително, че той не желае да възпрепятства разширяването на Франция в Африка, независимо от посоката, в която се развива то: „Готови сме да заемем страната на Италия, само ако Франция я нападне или дори сериозно я заплаши. Но да започнем преговори с Франция относно недействителни, а само желани италиански интереси в Мароко, Червено море, Тунис, Египет или в която и да е част на света, или да поставим пред Европа възможността за война с най-големи мащаби, е искане, което не може да срещне съчувствие поради нашия собствен или който и да е друг неиталиански интерес“.⁴⁰¹

Германският посланик отговаря, че се страхува от ефекта и на най-малката намеса а на Германия, защото е уверен, че тя ще предизвика лошото настроение на Франция. Принц Бисмарк отговаря, че ще отиде по-далеч; той е убеден, че осъзнаването, че Германия държи не само Мец и Страсбург, но и ако пречи на Франция възможността да търси компенсации в чужбина, за своята бивша територия по Рейн, ще събуди реваншизма и националната омраза срещу Германия и ще разпали нова война. „Дори и да победим, такава война ще е бедствие, за чието започване не искам да бъда отговорен, за да повярвам в мароканския призрак на Манчини.“⁴⁰²

Подобни твърдения, направени поверително на посланика, по адрес на съюзника, без да се мисли за евентуалното им публикуване, опровергават твърдението, че Германия е влязла в съюз с Италия, за да заплаши Франция, или че е таила намерение за война. От друга страна, те доказват, че Бисмарк осъзнава ужасната цена на подобен конфликт и умишлено се опитва да смекчи френската гордост и да избегне предизвикването на нейната враждебност.

Дори отказва подкрепа на съюзника си, за да не рискува възраждане на „Реваншизма“. Мотивите му са изцяло егоистични и материални; не е наша работа да спекулираме какво би направил, ако войната е в интерес на Германия. Но е факт е, че той не само не заплашва Франция, но и насърчаваше нейната добра воля.

Такова е и отношението на канцлера към френското начинание в Азия. Интересите на французите в Индокитай датират от времето на Луи XVI, който подписва договор с китайския император на 28 ноември 1787 г., с който получава два

⁴⁰⁰ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 25.

⁴⁰¹ DGP, III, no. 662, 678.

⁴⁰² DGP, III, no. 679

острова, залива и град Туран. Той обаче не ги завладява. (доп. пр. след две години избухва кървавата революция)

През 1841 г. Луи Филип осигурява откриването на още пристанища, а Наполеон III води две кампании, за да осигури контрола над четирите китайски провинции Кочин.⁴⁰³

През 1868 г. адмирал дьо ла Грандиер установява по мирен път протекторат над Камбоджа, който планира да разшири върху цял Анам (Северен Виетнам). От тази територия Тонкин е най-богатата провинция с население от 9 милиона.⁴⁰⁴

През 1878 г. французите изпращат Франсис Гарние да сключи търговски договор. Той е посрещнат зле от местните жители и в отговор завзема главните места в делтата на 19 и 20 ноември. След девет месеца преговори, на 15 март 1874 г. е подписан мирен договор, с който Републиката признава независимостта на владетеля и обещава да му окаже военна помощ за сигурността на трона му срещу вътрешна и външна агресия. Владетелят от своя страна обещава да съобрази външната си политика с тази на Франция и да не сключва договор без нейно знание.⁴⁰⁵ В резултат на това той престава да изпълнява задълженията си за войски и данъци към своя сюзерен, императора на Китай.

Шест години по-късно Китай иска чрез своя посланик в Париж информация за отношенията между Франция и Тонкин. Ке д'Орсе отговаря, че те са регулирани от Договора от 1874 г.⁴⁰⁶

През септември 1881 г. Китай отказва да признае този договор и изрази надежда, че Франция ще уреди въпроса чрез дипломатически преговори с Пекин.⁴⁰⁷

Гамбета отговаря, че е твърде късно, тъй като Китай не е възразил, когато е уведомен на 25 май 1875 г.

Междувременно Ту-Дик (тонкинският владетел) се отказва от сделката си и от френската намеса. За да се върне под защитата на Китай, той изпраща забравения данък в Пекин и предизвиква въстание. Франция незабавно нарежда на Ривиер да свали отряд 600 души в Ханой. На китайския протест, Фрейсине отговоря, че Франция няма обяснение. При потушаването на въстанието Ривиер е убит и двете Камари на парламента, жадни за отмъщение, гласуват кредити за военна намеса през май 1882 г. Година по-късно във всяка провинция на Тонкин е назначен френски съветник към местния управител.⁴⁰⁸

Китайската партия, насърчавана и подкрепяна от Пекин, продължава опозицията си. Военните части пристигат от Франция в началото на 1884 г. и китай-

⁴⁰³ Съгласно договорите от 5 юни 1862 г. и 14 април 1867 г. Кочин или Кочинчина, на китайски 交趾支那 Цзяочжи / Цзяочжичжина (Jiāozhīzhīnà) е част от съвр. Виетнам, тогава владение на Китай.

⁴⁰⁴ E. Lavasseur, *La France et ses Colonies*, III, 173.

⁴⁰⁵ По-късно е подписан търговски договор, с който са отворени три пристанища за европейска търговия.

⁴⁰⁶ DDF, Ser. I, vol. III, no. 344.

⁴⁰⁷ Пак там, том IV, № 143.

⁴⁰⁸ Lavasseur, *op. cit.*, III, 175. Also DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 561, 581, vol. V, nos. 40, 41.

ците са победени. До юни французите постигат успех навсякъде. Дипломатическите отношения с Китай не са прекъснати и през май 1884 г. преговорите за уреждане на затруднението са възобновени.⁴⁰⁹

С Договора от Тянь-Цин от 1884 г. е договорено Франция да защитава Тонкин от всякаква чуждестранна агресия, Китай да спазва договорите между Франция и Анам и да отзове войските си незабавно. Франция не иска обезщетение.⁴¹⁰

Но Китай не изтегли войските си. В знак на протест Франция изпраща сили и при Бак-Ле се състои кратък бой, при който има няколко жертви. Китай настоява, че договорът от 11 май е само предварителен и иска договаряне на окончателен договор. Заявявайки, че дискусията ще бъде безполезна, докато Китай не признае вече подписаните договори, френският генерал и адмирал изпращат ултиматум, изискващ евакуацията на Тонкин и плащането на обезщетение от 250 милиона франка. Китай обещава да евакуира Тонкин след един месец, но отказва обезщетението, като противоречащо на Договора от Тянь-Цин. След изтичането на ултиматума французите започват военни действия. Китай отправя кръгова нота до силите, осъждайки Франция като агресор при Бак-ле.⁴¹¹

Междувременно Пекин търси помощ от Германия, но на китйците е казано да се споразумеят с Франция.⁴¹²

През пролетта на 1884 г., преди подписването на договора, Бисмарк проявява загриженост за френските интереси. Два бронирани кораба се строят за Китай в германски корабостроителници. Когато единият от тях е почти завършен, китайският посланик в Берлин иска германското правителство да изпрати с конвой кораба, когато е готов. Адмиралтейството се съгласява. Бисмарк обаче отказва, заявявайки, че споразумението е невалидно, защото към момента на отплаване една европейска сила е в състояние на война с Китай. Френското правителство е уведомено чрез съобщение до Курсел, и от принц Хохенлое. През май, когато корабът е готов, адмиралтейството пита Бисмарк. Той отговоря, че се съмнява, войната в Тонкин дали ще е локализирана, и отправя въпрос към Ке д'Орсе. Министърът на външните работи Шалемел-Лакур отговоря, че последната клауза от китайско-германското споразумение е приложима и иска от Курсел да поиска прилагането ѝ. Без допълнителни въпроси Бисмарк казва на Курсел, че корабът е готов да отплава, той ще откаже конвой и ще остави на Китай труда да осигури такъв, което прави отплаването му невъзможно.⁴¹³

В средата на септември Китай иска Германия да се намеси. Бисмарк отказва: „Намираме се в твърде трудни отношения с Франция, за да направим това.“ Но се съгласява, че Курсел трябва да направи първата стъпка по въпроса за възможността за мир в разговор с китайския посланик в дома на Хацфелд.⁴¹⁴

Германският външен министър казва на китайския посланик, че може само да посъветва Китай да постигне приятелски отношения с Франция. През декември, след като френската Камара гласува в дневния ред за подкрепа на прави-

⁴⁰⁹ Също, *vol. V, nos. 46, 49, 50, 56.*

⁴¹⁰ Също, *nos. 263, 267, 287.*

⁴¹¹ *Rambaud, op. cit., pp. 325-349. Also DDE, vol. V, 329, 333.*

⁴¹² *DDE, Ser. I, vol. V, no. 373.*

⁴¹³ *DDE, Ser. I, vol. V, nos. 385, 399.*

⁴¹⁴ *DGP, III, footnote p. 443. Also DDE, Ser. I, vol. V, no. 396.*

телството в усилията му за изпълнение на Договора от Тянь-Цин, китайският посланик в Париж моли принц Хохонлоу да посредничи, защото в случай на война германските интереси ще са засегнати. Посланикът отговоря, че се е объркал, тъй като няма германски интереси, които да бъдат засегнати.⁴¹⁵

Към френския посланик канцлерът остана все така откровен и приятелски настроен, както преди да започнат проблемите с Тонкин. Той му каза: „Няма да говоря с вас за Китай; не искам да говоря с вас за това. Хората се преструват, че съм доволен, че сте замесен в проблеми в Далечния изток. Това е абсурдно. Не искам куршуми да летят в Китай, защото при летене те засягат германските интереси. Искрено желая да имате възможно най-малко трудности с Китай и да извлечете някакво предимство. Бъдете сигурни, че няма да направя нищо, което да увеличи трудностите ви. Що се отнася до посредничеството, за което говорят вестниците, не можете нито да го изисквате, нито да го приемате; това не е уместно. Китайците многократно са ме молили да се намеся, но аз винаги съм отговарял, че въпреки желанието ми да бъда съгласен с тях, запазването на добри отношения с Франция е по-важно за мен, пропорционално на разстоянията. Няма да разреша на нашите офицери да отидат на служба в Китай по време на конфликта, нито ще позволя на корабите да се отплават (китайските кораби строени в Германия), което противоречи на нашия неутралитет“.⁴¹⁶

Канцлерът последователно поддържа през следващите месеци, тази позиция на мълчаливо съгласие, когато боевете продължават с различен успех. Когато през февруари Фери издава заповед за изземването на ориза като контрабанда, протести ваят от Швеция, Англия и Италия. От Германия няма протест и тя е първата, която се присъединява към блокадата.⁴¹⁷

В Париж нараства усещането, че канцлерът тласка Фери към Тонкин, за да го приближи по-близо до Германия и да подкрепи собствената си хегемония в Европа. Както обикновено, националистическото малцинство е това, което е най-кресливо. В коментара си за външната политика в броя на *La Nouvelle Revue* от 1 януари 1885 г., г-жа Адам настоява: „Да предположим, че сме готови за помирение? Дали господин Бисмарк ни наранява, като вярва, че Тонкин ни е вдъхновил да забравим Елзас-Лотарингия?“

В „*Chronique Politique*“ от същия брой на нейния вестник се появява изявлението: „Господин Бисмарк е убедил Жул Фери, че само той може да го измъкне от затруднението му в Китай... Със сигурност председателят на Съвета е направил достатъчно отстъпки предварително в аферата с Конго и в Египет за услугата, която иска да получи от могъщия си приятел в Берлин. Той се е превърнал в негова играчка, в негов коз отвъд всяко въображение, ако се вярва, че от странното съучастие, което е приел, не ще произлезе нищо друго, освен трудности и унижение за Франция“.⁴¹⁸

⁴¹⁵ DDF, Ser. I, vol. V, no. 164.

⁴¹⁶ Daudet, op. cit., II, 75.

⁴¹⁷ Jules Ferry, *Le Tonkin et la Mère Patrie*, p. 31 *Staatsarchiv*, 1885, no. 8609 sq. and DDF, Ser. I, vol. V, nos. 556, 585, 587.

⁴¹⁸ *La Nouvelle Revue*, January 1, 1885.

Опозицията срещу войната, под ръководството на дьо Броил от една страна и Клемансо от друга, непрекъснато нараства. Всяка следваща правителствена мярка е приета с по-малко мнозинство.⁴¹⁹

Монархическият и социалистическият печат се възползват от всеки неуспех на френските войски, за да осъдят цялата политика на експанзия, която те вярват, без наличните сега сигурни знания, че е подкрепяна от германския канцлер. През март *Le Pays* прави изявление за предполагаемите загуби, понесени от Франция в Тонкин, и осъжда обявяването на ориза за контрабанда поради усложненията с неутралните страни.⁴²⁰

На 20 март отпечата писмо, очертаващо трудностите при прилагането на блокадата, в което възклика: „Що се отнася до трудностите с Германия, *Di omen avertant* (е предипредителен знак)! В какво положение ще се окаже господин Фери, ако си навлече гнева на всемогъщия си приятел, чиято благосклонност го е вдъхновила както с гордост, така и с удовлетворение.“ Дори обвинява Фери, че е укрил новината за болестта на Бисмарк, което „е тъжно за него, тъй като компрометира проектите му за съюз с Германия“.⁴²¹

На 24 март, когато слуховете за поражението започват да се разпространяват, *Le Pays* отбелязва: „Когато [правителството] завладее [колониите], то не знае какво да прави с тях; те струват много пари и не носят никакъв приход, но изглеждат добре на картата и тогава Републиката ще може да каже, че е увеличила територията на Франция. От друга страна, след като е предала Елзас-Лотарингия на прусациите, е много необходимо да се компенсираме с нещо; затова те създават колонии“.

По същото време и с почти същите думи, социалистическият вестник „*Le Cri du Peuple*“ осъжда войната и свързва имената на Фери и Бисмарк.⁴²²

На 1 януари 1885 г. той казва: „Франция не е приключила със своите жертви. Тонкин е водовъртеж, където се поглъща най-чистата кръв и пари на Франция. Кога ще свърши това? Никой не знае. Изглежда никой на Ке д'Орсе не го е грижа.“ На 21 март се твърди, че депеша от Тонкин, преди да бъде съобщена на официалните вестници, е скрита от Жул Фери. Седмица по-късно се появява значителният лозунг: „*A bas Ferry et vive la paix avec la Chine!*“ (Долу Фери, да живее мирът с Китай!) На 29-ти, под заглавие „Ръката на Бисмарк“, се обвинява германски офицер на действаща служба, че е получавал произведения в Англия патрони за Китай. Твърди се, че това е продължавало от шест месеца, през което време Бисмарк винаги настоява Фери да се бие в Тонкин.

На 30-ти в него се обобщават злините, пред които е изправена Франция, и се завършва с решение, което предполага политическия мотив в опозицията:

⁴¹⁹ Rambaud, *op. cit.*, p. 349

⁴²⁰ „*Le Pays*“ (Страната) е монархически вестник. Неговият главен редактор, Пол дьо Касаняк, е член на Камарата на депутатите. В броя от 11 март публикува редакционна статия, в която се противопоставя на войната с Китай.

⁴²¹ Също, March 20, 1885.

⁴²² „*Le Cri du Peuple*“ (Викът на народа) е социалистически вестник, издаван през 1885 г. от Жул Гесде. Поради новината за китайския успех вестникът яростно осъжда правителството и дори иска (1 април) имуществото на министрите от кабинета и на всеки депутат и сенатор, подкрепил авантюратата, да бъде конфискувано, като компенсация за направените загуби по време на китайската експедиция.

„Знаем ли какви усложнения ще ни донесе утрешният ден и срещу какви опасности трябва да се защитим? Англия и Русия се мобилизират. Армиите им са близо до границите на Афганистан, докато Италия се бори с египетското гнездо на оси. Франция, отслабена, дезорганизирана, остава сама в присъствието на Германия, монархическа, победоносна и подсилена от Австро-Унгария в съюз. Тоест, г-н о Бисмарк доминира над действителната ситуация на европейския континент, която може би той я е създал? Кой знае? ... крайно време е да се върнем към външната политика на революцията и да запазим кръвта на нашите войници и парите си за изключителната защита на територията на Републиката“

Опозицията се засилва към края на март, тъй като французите претърпяват временни неуспехи в Китай. На 25 март генерал Негриер е принуден от численото превъзходство на врага да се оттегли от Лангсон към Донданг, на 18 км разстояние. По време на сражението генералът е леко ранен. Сблъсъкът не е сериозен и отстъплението е организирано. Но телеграмата, обявяваща оттеглянето преди китайските сили, хвърля Париж в паника. Възмущението и тревогата помитат всяко чувство за мярка. Мъжете сравняваха Лангсон със Седан. Те наричат Фери престъпник.⁴²³

Гневът е още по-голям, защото Фери уверява депутатите през ноември, че в Тонкин има достатъчно сили, за да възстановят реда и да накарат Китай да преговаря.⁴²⁴ Всички са единодушни, че подкрепленията трябва да бъдат изпратени незабавно, за да спасят френските войници и да спасят остатъците от френската чест.

В бурно заседание Камарата на депутатите отхвърля предложената от левицата, система за разпределение на обвиненията. Раул-Дювал ги обвинява, че са покорно мнозинство, а Клемансо им се подиграва със заплахи за предстоящите избори и призова депутатите да си върнат свободата на действие. Същия ден телеграма от Бриер дьо л'Ил съобщава, че генерал Негриер е тежко ранен, че вражеските сили се увеличават и моли за подкрепления възможно най-скоро. Последва успокоителна телеграма, но тя не успява да успокои политическите кръгове. Както монархистите, така и социалистите са решени да използват Тонкин, за да сложат край на експанзионистичната политика и да се отърват от Фери.⁴²⁵

Положението на председателя на Съвета е по-трудно, отколкото враговете му предполагат. Той почти завършва преговорите за мирния договор. При това политическата криза, в този момент ще обезсмисли цялата му работа. Както беше посочено, Германия отхвърля всички искания на Китай за посредничество и внимателно избягва да използва каквото и да е влияние върху Франция за постигане на мир. Отново, на 27 август 1884 г., Бисмарк отговоря на молбата да за посредничество с грубото заявление, че е „лош избор за посредник“, че всяко действие от негова страна веднага ще предизвика опозиция и настоятелно призова китайския посланик да представи конкретни предложения за обсъждане на френския посланик. На Курсел канцлерът предлага, че може би е време да се срещне неофициално с Ли Фун Пао или в дома на Хацфелд, или в дома на самия

⁴²³ Вестник „Фигаро“ на 1 април нарича Фери „осъденото чудовище“. Описанията на вълнението, които вестниците съобщават са невероятни. Политическите вестници не можеха да намерят думи, достатъчно тежки и обидни срещу правителството.

⁴²⁴ Ferry, *Discours et Opinions*, V, 509.

⁴²⁵ Rambaud, *op. cit.*, p. 365. DDF, Ser. I, vol. V, nos. 637, 642.

Бисмарк. „Ще го помоля да дойде да ме види; ще ви уведомя, вие ще ми дойдете на гости, и ще ви оставя насаме, за да си поговорите на спокойствие.“

Фери отговоря на доклада на Курсел за това предложение, че уговорката за директен разговор е единствената приемлива форма на намеса. Не трябва да се правят никакви усилия за посредничество или арбитраж. Френските условия са подписване на договора от Тянь-Цин и обезщетение от 80 милиона (което е невъзможно) или еквивалентът им в търговски права и мини на о-в Формоза (Тайван, което е по-постижимо).

Хацфелд урежда среща между френския и китайския посланици в собствения си дом. Разговорът показва, че Китай не желае да отстъпва територия дори временно. Дворецът съветва Ли Фун Пао да говори директно с Фери веднага щом адмирал Курбе (един от френските командири във войната) изясни ситуацията, като изпълни военните си инструкции.⁴²⁶ 88

На четири пъти след юли 1883 г. американското правителство предлага посредничество, но Фери, чувствайки, че предложението означава опит за арбитраж, категорично отказва.⁴²⁷

Той обаче търси и използва последователно помощта на Англия през цялата борба, както преди, така и след подписването на договора от Тянь-Цин. Разговорите между Гренвил и китайския посланик в Лондон протичат успоредно с преговорите в Китай.⁴²⁸

След подписването на мира и продължаването на войната, ентусиазмът на Гренвил, за който Бисмарк предупреждава Курсел, че не е безразличен, започва да охлажда. Когато обаче през октомври 1884 г. Китай пита какви точно условия ще приеме Франция за уреждане на спора, Фери повтаря условията си с добавянето, че ще приеме посредничество по въпроса за продължителността на окупацията на Формоза и иска от британския външен министър да посредничи по този въпрос. Гренвил отговоря, че Англия ще трябва да обяви неутралитет, но ще продължи дискусиата. Китай се забавя, докато подготвя контрапредложения. Когато те са представени, Гренвил заявява, че е безполезно да се предават такива условия на Франция.

Втори проект от шест статии, са представени седмица по-късно, и той ги представя на Вадингтон, сега френски посланик. Франция отказва да ги обсъжда. Две седмици след този отказ Вадингтон отново казва на Гренвил, че посредничеството му, може да бъдат използвани за определяне на продължителността на окупацията след подписването на договора.

Ако Англия може или желаете да упражни натиск, сега е моментът да го направи. Сезонът е благоприятен за военни операции. Ако Англия може да постигне споразумение, Франция ще се радвала, ако то стане в рамките на десет дни. Гренвил се обръща към китайския посланик с това предложение и му казва, че Договорът от Тянь-Цин е унизителен и че правителството му няма да изтегли войските си, докато границите не бъдат регулирани. Франция отхвърля молбата и Гренвил прекратява опитите си за посредничество.⁴²⁹

⁴²⁶ DDF, Ser. I, vol. V, nos. 396-397.

⁴²⁷ Също, nos. 65, 72, 382, 432.

⁴²⁸ Също, no. 93, footnote p. 103, nos. 98, 100-103, 106, 107, 139, 154-158.

⁴²⁹ Също, nos. 427, 434, 449, 454, 462, 474, 476.

Междувременно, зад тази параван от предложения и контрапредложения в Лондон и Берлин, тайно в Париж и Пекин се водеха сериозни преговори. В началото на юли френският посланик в Китай тъй като дипломатическите отношения не бяха прекъснати, е посетен от сър Робърт Харт, комисаря на императорските китайски митници. Той е изпратен от отговорен китайски служител, за да каже, че случаят с Лангсон е осъдителен и да изрази както съжалението си, така и желанието си за постигане на споразумение.⁴³⁰

Едва през февруари 1885 г. Фери е информиран от Дж. Д. Кембъл, представител на китайските митнически служби в Париж, че са получени поверителни телеграми от сър Робърт Харт.

Критиците на договора в Китай, казва той, само забавиха изпълнението му, никога не са съветвали да бъде отхвърлен. Ако нападението срещу Лангсон бъде отложено, Китай щеше да уреди търговския договор. Сега, когато войната е дошла, дворът в Пекин иска мир. Затова императорът предлага:

(1) Китай ще се съгласи да ратифицира договора, ако Франция се съгласи да не отправя допълнителни искания;

(2) военните действия да прекратят и Франция да вдигне блокадата на Формоза;

(3) Франция да изпрати министър в Пекин, за да уреди търговски договор.⁴³¹

Кембъл предупреждава Фери да не проявява прибързаност или нетърпение, което би могло да нарани китайците и да създаде трудности. Преговорите трябва да се пазят в тайна от всички кабинети на Европа. След като потвърждава чрез френския посланик в Пекин твърдението на сър Робърт Харт да бъде говорител на императора, на 9 март Фери приема тези условия като основа за дискусия.⁴³²

Това става три седмици преди евакуацията на Лангсон. В Париж започват преговори между г-н Бийо от Франция и Джеймс Дънкан Кембъл от Китай. Франция се отказва от обезщетението, а Китай се придържа към условията на Договора от Тянь-Цин.⁴³³ Китай упълномощава Кембъл да подпише предварителен договор и протоколът е готов за подписване, когато Лангсон пада.

Тогава Фери, подложен на ожесточена критика, обвързан с обещание за поверителност и опасявайки се за съдбата на договора си, се обърна към Германия. Наскоро той получава подновено уверение в добрата воля на канцлера, който повторя убеждението си, че посредничеството на Германия е невъзможно, но че той щеше да го предложи отдавна, ако нещата са такива, каквито бяха преди 1870 г.⁴³⁴

Германското правителство заповядва на военноморската си дивизия да не се появява в китайски води, където действа френската ескадра.⁴³⁵ То признава ориза като контрабанда и доброволно спазва ограниченията.⁴³⁶

⁴³⁰ Също, no. 336.

⁴³¹ DDF, Ser. I, vol V, no. 607.

⁴³² Също, no. 617.

⁴³³ Rambaud, op. cit., p. 372.

⁴³⁴ DDF, Ser. I, vol. V, no. 450.

⁴³⁵ Също, no. 380.

⁴³⁶ Също, no. 630.

Бисмарк уведомява френския шерже д'афер, че Китай се опитва да вербува 40-50 германски офицери, предлагайки им 18 000 марки годишно. Той обещава да предотврати вербуването, за офицери на служба, като откаже да приеме оставките им. Тези, които са в запаса, той естествено не можел да спре.⁴³⁷

Когато френските вестници с голямо вълнение публикуват новината, че 160 германски офицери са постъпили на китайска служба, Фери иска от канцлера да накара „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ да отпечата обяснението на правителството, така че френското обществено мнение да не повярва, че вербуването е разрешено. Такава статия се появила на 4 януари 1885 г., в която се казвало, че германското правителство не може да забрани на бивши военнослужещи да се запишат, но не позволява на военнослужещи на активна служба или в резерва, да участват във франко-китайския конфликт, в който Германия е неутрална.⁴³⁸ Фери изпраща благодарността и признателността си за действието.

В края на март, когато френските сили се оттеглят от Лангсон и френското обществено мнение е нажежено, Хацфелд спомена пред Курсел, че ситуацията може да се облекчи, ако Япония изпълни заплахата си, да нахлуе в Китай и желае да узнае френското мнение. Фери пренебрегва леко възможността за още врагове за Китай и заявява: „Ако Германия даде оторизиран съвет на Китай, нашите дела бързо ще се регулират сами. При тази форма съгласието с Германия е ценно за нас и съответства на интересите и възгледите на канцлера, които са мирни както в Китай, така и в Европа“.

След това, в строга конфиденциалност, той съобщава на посланика за изпълнения протокол и опасността Китай да откаже да го подпише, тъй като е постигнал победа, и германското правителството трябва да представи предложението във възможно най-дискретна форма.⁴³⁹ Фери очевидно се опитва да окаже натиск върху Китай от друг ъгъл, за да не се оттегли от предварителния ангажимент.

Но когато Клемансо през декември прочита това съобщение, депутатите, без да знаят подробностите на преговорите, са скандализирани, защото Фери е отхвърлил предложенията на САЩ и вероятно на Великобритания и е предложил посредничеството на Германия. Шумът е толкова силен, че Фери има възможност да каже само това: „На такова любезно обръщение можех да отговоря само с любезно съобщение.“⁴⁴⁰

Германското правителство се заема с деликатната задача да предложи мир, без да се разкрива, че Франция е поискала посредничеството. На 31 март министърът на външните работи⁴⁴¹ Хацфелд изразява съжаление пред китайския посланик, че войната, която вече е толкова вредна за европейската търговия, може да приеме по-големи размери и да се продължи безкрайно. След това той пита дали китайското правителство не споделя това съжаление. Посланикът се опитва

⁴³⁷ Също, no. 436.

⁴³⁸ Също, nos. 519, 521, 522.

⁴³⁹ Също, no. 638. Also see *Documents Diplomatiques [Livre Jaune], Tonkin, 1885, vols. 68-70, no. 92, p. 107.*

⁴⁴⁰ DGP, III, 443.

⁴⁴¹ Всъщност авторката използва неправилно названието „министър на външните работи“. В Германия това е канцлера, който е и шеф на правителството, а във външното министерство има щатссекретари (*Staatssekretär*), държавни секретари, които са подчинени на канцлера. (б. пр.)

да убеди Хацфелд да посъветва за мир, но му е казано, че германските отношения с Франция не позволяват на правителството да се намеси. Той добавя небрежно, че Германия няма да помръдне, ако Франция изпрати 100 000 души към Пекин. Три дни по-късно, когато китайският посланик казва, че чака конкретни инструкции за мирните преговори, Хацфелд и Курсел се съгласяват, че ако той спомене мир, германският министър на външните работи трябва да отговори, че е добре да направи това предложение директно на френското правителство, но ако желае, Хацфелд ще предаде информацията поверително на посланика и ще свърже двамата дипломати помежду си.⁴⁴²

Може да твърди, че Германия не прави повече от това, което уе направи която и да е приятелска държава при тези обстоятелства. Трудно е да повярваме, че напълно незаинтересована неутрална държава, ще вземе предпазната мярка да скрие своите действия, има толкова голямо значение за престижа на едната воюваща страна, че да влиза в тайно споразумение с нея, за да скрие желанието си за мир от другата.

Съвсем отделно от метода или резултата от това действие, стои необикновеният факт на френската молба и германския отговор. С оглед на годините на враждебност и недоверие, удивителната част от ситуацията, всъщност от цялото сътрудничество между двете сили, не е постигнатото, а че то изобщо е съществувало.

На 30 март 1885 г. Фери се проваля. Описвайки вълнението преди сесията, „Фигаро“ пише: „Никога не сме виждали такова вълнение от 1870 г. насам. Пред Бурбонския дворец тълпата е огромна, повече от 3000 души са се събрали, очаквайки с нетърпение резултатите от парламентарния ден. В коридорите на Камарата човек се движи трудно, задръстването е толкова голямо, че дори депутатите имат затруднения да влязат във вътрешността на парламентарния дворец. Влиятелни членове на Центъра настояват Фери да подаде оставка, без да се яви пред Камарата. Той отказва. Ще се позове на парламентарното си мнозинство за право да поиска одобрението на депутатите за политиката си. Когато обаче поиска доверие и обеща пълно обяснение, Клемансо скочи на трибуната сред виковете „Кой ще им повярва?“. „Преди мен те не са министри“, извика той, „те са престъпници, обвинени в държавна измяна... ако има някаква справедливост във Франция, те ще я видят!“.

По-разумните променят осъждането си в израз на съжаление, че Камарата не знае истината. Предложението е прието.⁴⁴³

Фери повежда колегите си от Камарата. Той не казва нито дума за договора, готов за подпис. Ако беше разкрил факта, че мирът е толкова близо, щеше да спаси правителството си, но щеше да наруши обещанието си и не рискува да застраши договора. Такова е неговото превъзходно разбиране на политическата целесъобразност и личната власт, пред изискванията на държавническото мислене.

Слуховете за мир се появяват във вестниците. Авторите на редакционните статии отказват да повярват, че държавата спечелила военната победа Китай няма да настоява за повече. Когато слуховете най-накрая се потвърждават, в-к

⁴⁴² *Annales de la Chambre de Députés, Séance du Décembre 24, 1885.*

⁴⁴³ *DGP, III, 444-445.*

„Темп“ пита: „Може ли да се каже, че от двете нации по-просветена и цивилизована е Китай, а нашата е по-варварска?“⁴⁴⁴

Китай обаче е готов за мир. Падането на правителството не беше от голямо значение, предвид победата в Тонкин.

Но това е резултат от финото влияние на Германия. Едно забавяне в смяната на кабинета все още може да се окаже опасно. Договорът е готов на 3 април. Сър Робърт Харт настоява за подписването му.⁴⁴⁵

Но няма кой да го подпише! Фери не може, а новото правителство все още не е сформирано. Тогава президентът на републиката се намесва и делегира на Бийо да подпише договора.⁴⁴⁶

На следващия ден Кембъл и Бийо поставят подписите си. Окончателният проект е подписан в Пекин на 9 юни и ратифициран в Париж на 6 юли 1885 г.⁴⁴⁷

„Така приключва първият голям период на френска колониална експанзия след Франкфуртския мир.“⁴⁴⁸

Наследниците на Жул Фери завършват работата му в Тунис, Мадагаскар и Тонкин и консолидират правата на Франция там, но се въздържат за период от повече от 20 години от предприемане на нови начинания. Въздържанието им затвори пътя за съгласие с Германия. Завръщането им към континенталната политика поставя инструмент в ръцете на шовинистите и предизвиква страх в съзнанието на германците. Чувството във Франция не може да се изрази по-добре от това на историка М. Албен: „Общественото мнение във Франция крещеше: „Край на колониалните завоевания, край на експедициите до далечни места. Писна ни да пътуваме 2000 левги, за да умрем.“ Фери беше твърде забравил сивията линия на Вогезите, за да стане Тонкинец. Германия, укрепнала от скорошната си победа, винаги тежи на източния фланг на Франция. След конгреса или няколко месеца по-рано Франция имаше съгласие с други европейски нации, но беше в по-приятелски отношения с Германия, отколкото с която и да е друга. Когато Франция стана нова африканска сила, отношенията между двете страни приеха учтив, почти сърдечен обрат. Но цената, платена за тези усмивки, беше забравата за нещастията на техните братя, които страдат, защото не искат да станат германци. Възможно ли е да ги сменим с азиатци? Реакционерите наричат Фери враг на страната си, прусак. Масата се поколеба. Чувството за отмъщение се пробужда, ставайки по-силно“.⁴⁴⁹

VII. СЪТРУДНИЧЕСТВОТО

Докато германският канцлер насърчава Франция да насочи енергията си към колониална експанзия, той последователно твърди, че Германия не иска колонии. Тя няма нито флот, който да ги защитава, нито организация, която да ги управлява.⁴⁵⁰ Общественото мнение обаче до 1882 г. оказва значителен натиск

⁴⁴⁴ *Le Temps*, April 2, 1885.

⁴⁴⁵ DDF, Ser. I, vol. V, no. 647.

⁴⁴⁶ Rambaud, *op. cit.*, p. 372.

⁴⁴⁷ Schulthess, XXVI, 293, gives the text of the treaty.

⁴⁴⁸ Pierre Albin, *L'Allemagne et la France*, p. 9.

⁴⁴⁹ Също, p. 12.

⁴⁵⁰ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 291.

върху него да защити германските мисионери и търговци в Африка. През тази година е сформирана Германска колониална асоциация, която се интересува главно от Югозападна Африка. От дългия участък от Колонията Кейп (британската Южна Африка с център Кейптаун) до Ангола единствената земя, за която претендира европейска сила, е заливът Валфиш и около 15 мили от морския бряг, който Великобритания окупира през 1878 г. Вътрешните райони са отворени за всяка сила, както и цялата останала част от крайбрежието.

През 1882 г. германски търговец подава молба до неговото правителство по предложение на Колониалната асоциация да му осигури защита, ако окупира Югозападна Африка. Бисмарк се съгласява само в случай, че към територията не претендира друга сила. След това той пита дали Великобритания, дали смята да разшири суверенитета си над този регион, добавяйки, че ако няма интереси там, Германия ще защити собствените си граждани там, които искат да колонизират района. Под претекст, че се консултира с правителството на Колонията Кейп, Великобритания не дава категоричен отговор в продължение на девет месеца и след това заяви, че британските претенции а са ограничени до региона около залива Уолфиш, колонизирането на района между Колонията Кейп и Ангола, от която и да е чужда сила, нарушава законните права на Великобритания.⁴⁵¹

Междувременно германският търговец Людериц подписва договор с вожд на хотентотите за малка област близо до залива Ангра-Пекена и е изпратена канонерка, за да защити основаното там германско селище.

Бисмарк, ядосан от забавянето на отговора, иска да знае, какви законни права има Великобритания на територията.

Делото е препратено към колониалната служба, а след това към Кейп, което води до ново забавяне. Търпението на канцлера се изчерпва и на 24 април 1884 г. той обявява протекторат над земята от река Оранжева до Ангра Пекена, а няколко месеца по-късно и поставя под протекторат Того (Тоголанд) и Камерун. По същото време в Тихия океан възниква остър конфликт. Бисмарк заявява, че Англия пречи на Германия както в Африка, така и в Южните морета. Отношенията между двете страни непрекъснато се влошават.

При предприемането на колониалните начинания Германия се е изпречва на пътя на британското господство. Както през 1880 г., когато се е опасява от конфликт с Англия, Бисмарк се е обръща към Франция.⁴⁵²

Той разбира, че Фери е съгласен за споразумение, тъй като френските интереси също се сблъскват с британските в Африка. Проблемите произтичат защото Англия, окупирайки Гвинейския залив и делтата на Нигер, претендира за изключителното право да създава колонии в междинния регион и се е противопоставяла на всяко френско установяване в Бас Дахомей.⁴⁵³

Ситуацията е била аналогична на тази в Югозападна Африка, където Германия претендира за протекторат. Следователно през май 1884 г. принц Бисмарк

⁴⁵¹ За „наглосаксонците“ от Британия и по-късно САЩ, целият свят е под техните „законни права“. (б. пр.)

⁴⁵² Schulthess, XXVI, 21. Бисмарк предупреждава Великобритания, че ако не получи гаранции за сътрудничество в колониалните начинания, ще се обърне към Франция.

⁴⁵³ Bourgeois et Pagès, Footnote, p. 208.

предлага „в достатъчно неясни термини един вид споразумение по африканските въпроси“. „Не говоря за англичаните“, казва той, „защото техните изключителни права по колониалните въпроси ни разделят.“⁴⁵⁴

Барон дьо Курсел се преструва, че дори канцлерът да избягва да признава на исканото споразумение е насочено срещу Англия, е съвсем ясно, че цялата му мисъл е срещу тази сила. Паж пропуска отговора на френския посланик с забележката, че преговорите не са се провели до август, когато е повдигнат въпросът за Конго. Той обаче цитира от личните мемоари на дьо Курсел изявление за виждането на посланика за ситуацията: „Сходството на интересите, общата необходимост от борба в различни точки с произволните доктрини на Великобритания, да подчини под своята власт, всички все още неколонизирани региони, но разположени близо до нейните колонии, води до естествено сближаване между кабинетите на Берлин и Париж.“⁴⁵⁵

Това желание за взаимна подкрепа се отразява във вестниците и на двете страни. През следващите няколко месеца вестниците от двете страни на Рейн коментират идеята за по-тясно сътрудничество. Любопитно е, че именно „Фигаро“ смело предлага Франция да забрави миналото и да сключи открит и почетен съюз с Германия.⁴⁵⁶ „Кьолнише Цайтунг“ подема темата.⁴⁵⁷

„Никога Германия не е искала нищо от Франция, освен да отстоява почтено и безрезервно Франкфуртския договор. Ако това се случи, няма причина да се противопоставяме на французите по какъвто и да е начин. В наш най-голям интерес е да живеем в добро разбирателство с Франция и колкото по-близки са тези отношения, толкова по-приятни са за нас, германците... Френско-германският съюз означава и за двете страни безусловна безопасност от нападение от всяка посока и ако желаем – *die Herrschaft der Welt* (да властват над света!)! Нищо няма да е посрещнато с по-голяма радост в Германия от съюз със стария ни враг.“

Статията обаче добавя, че германците са практичен народ и знаят, че няма френски министър, който ще се осмелил да каже, че е готов да се откаже от Елзас-Лотарингия и да се съюзи с Германия. Тя завършва с предизвикателство към „Фигаро“ да отговори, заявявайки убеждението си, че предложението ще бъде посрещнато с „*Schweigen und Verschweigen*“ (Мълчание и укриване).

„Фигаро“ не прави нищо повече от това да изразява благочестиво желание за мир. Френската преса като цяло е благосклонна към по-приятелски отношения, но заявява, че съюзът не трябва да се основава на колониите; само Елзас-Лотарингия ще задоволила Франция и подобно споразумение би я поставило в твърде благоприятно военно положение, което старият ѝ враг не може да позволи.

Докато общественото мнение и в двете страни поставя Елзас-Лотарингия като условие за съюз, и трябва да припомни, че думата „съюз“ никога не е а използвана в официалните съобщения, в Париж се носи слух, че Бисмарк е готов да се откаже от част от загубените провинции в замяна на някои колониални земи на Франция. В Германия печата хвали добросъседското отношение на Фери

⁴⁵⁴ DDF, Ser. I, vol. V, no. 270.

⁴⁵⁵ Bourgeois et Pagès, Footnote, p. 209.

⁴⁵⁶ Figaro, July 25, 1884.

⁴⁵⁷ Kölnische Zeitung, July 38, 1885, публикува статията „Френско-германски съюз“.

и омаловажава влиянието на Дерулед, но предупреждава, че ако правителството не възпре, патриоти от неговия тип (б. пр. т.е. болни от патриотарска, шовинистична шизофрения), могат да извършат дела, „които да довели до много неприятности“.⁴⁵⁸

Обществеността е информирана за хода на конференцията в Лондон, а весниците изразяват задоволство, че французите и германците стоят рамо до рамо срещу Великобритания; а „*Kölnische Zeitung*“ има лошия вкус да отбележи, че „френските дипломати приемат помощта на омразните германци с голяма благодарност“.⁴⁵⁹

Германското външно министерство обмисля евентуалния разрыв с Англия и произтичащата от това необходимост от сближаване с Франция, е видно от меморандум на граф Вилхелм Бисмарк⁴⁶⁰ от 23 август 1884 г.

Канцлерът му казва да пише на Нахтигал да не бърза да издига германското знаме на територията на залива Валфийш, докато не получат последната дума от Англия. Ако Англия не се поддаде на германския протест, тогава ще настъпи разрыв. Въпросът е твърде маловажен, той се замисля ще този спор с Германия ще създаде трудности за Англия по всички дипломатически въпроси. Такъв разрыв е неразумен, но ако се случи, ще трябва да бъде изтърпян и естествено ще доведе до по-тясно сближаване с Франция. След това в този документ следва единственото очевидно доказателство в официални източници, че германското външно министерство някога е обмисляло възможността за връщане на част от загубените провинции. Не е ясно дали канцлерът или *Vortragender Rat*⁴⁶¹ е авторът на идеята. „Последното (по-тясно сближаване с Франция) винаги има своето значение, но Франция винаги ще поиска в замяната за съюз и обща политика срещу Англия, компенсация в Лотарингия. Остава да изчакаме и да видим дали Англия наистина ще стигне до пълен разрыв.“⁴⁶²

Очевидно е, че съображението е отложено максимално и е обвързано с пълен разрыв по вина на Англия, а не на Германия. Може да заключим, че германските власти щяха го използват само в краен случай. Междувременно те използват всякакви други средства, за да превърнат сближаването с Франция в лост, чрез който да спечелят позицията си срещу Англия.

През същия месец – август 1884 г., Бисмарк повдига въпроса за сближаването с френския посланик. Той заявява, че от много години желае сближаване с

⁴⁵⁸ По време на националният празник на Франция, Деня на Бастилията, шовиниста Дерулед е в Страсбург, и пред паметника в Страсбург, произнася антигерманска патриотарска, реваншистка реч, като предизвиква антигерманска демонстрация, по време на която един невинен германски професор се осмели да говори на родния си език, което ескалира напрежението и германското знаме е осквернено. Инцидентът не предизвиква реакция в нито една от двете страни. На Хацфелд е отправено официално извинение. DDF, Ser. I, vol. V, nos. 337-338.

⁴⁵⁹ *Kölnische Zeitung*, August 8, 1884.

⁴⁶⁰ По-малкият син на канцлера Граф Вилхелм Ото Албрехт фон Бисмарк-Шьонхаузен (1852 - 1901)

⁴⁶¹ Докладващ съветник, длъжностното лице имащо привилегията да се явява лично пред монарха, канцлера или министъра и да представя докладите си директно („лично“), без да се налага да спазва бюрократичната служебна процедура чрез междинни инстанции. Авторката има предвид сина му, Вилхелм, който по това време през 1884 г. – докладващ съветник в Пруското държавно министерство. (б. пр.)

⁴⁶² DGP, IV, no. 75

Франция, но взаимното им недоверие винаги му е пречело. Сега моментът изглежда подходящ да се определи дали това недоверие е непреодолимо или не, защото англичаните искат да ни заставят да приемем, че всички части на земното кълбо, които не са все още колонизирани, им принадлежат „по право“ и в общ интерес на Франция и Германия да сложат край на тази илюзия.

„Това, което търся“, казва той на френския посланик, „е да установя в морето някакво равновесие и Франция има голяма роля, ако желае да приеме нашите възгледи. Много е говорено преди за баланса на силите в Европа; това е отживелица на XVIII век. Но мисля, че не е отживелица да се говори за равновесието в моретата. Повтарям ви го; не искам война с Англия, но искам тя да разбере, че ако флотите на други нации се обединят, те ще образуват противовес в океана и ще я задължат да се съобразява с интересите на другите. За тази цел е необходимо да и внушим мисълта, че френско-германското споразумение не е невъзможно.“⁴⁶³

Бисмарк предлага на Франция изкушаващо решение. Тя ще се нуждае от военноморски флот, за да защити новопридобитата си територия. Флотът на Великобритания представлява постоянна опасност за нея. Подкрепена от малките флоти на другите европейски държави, тя може да се изправи срещу господарката на моретата без страх. Нещо повече, с една крачка тя би постигнала военноморско лидерство на европейските нации. Такова лидерство е в мисълта на Бисмарк. В писмо до германския външен министър Хацфелдт, относно недоверието, което спъва пътя на желаното от него сближаване, той казва, че не му се вярва, че Франция ще се откаже от превеса на най-силната морска сила, защото може да постигне мощна, ако не и доминираща позиция, ако се стреми да балансира срещу морското превъзходство на Англия, чрез лидерството и политика стремяща се да обедини държавите с по-малки флоти в Европа.⁴⁶⁴

В края на август, когато френският посланик е на посещение във Варзин, канцлерът повтаря тази идея. В интерес на Франция, казва той, е да съдейства за увеличаването на морската мощ на Европа, за да се спре Англия и да се установи свободата на моретата. „За Франция е по-изгодно да види, както е в момента, как Прусия и другите сили се приближават към нея, отколкото да се налага, както преди, да търси споразумение с тях.“⁴⁶⁵

Французите сякаш игнорират предложението. Коментарът на барон дьо Курсел е, че Германия, след като е постигнала военна мощ без съперник, сега се стреми към индустриално и търговско превъзходство, за което ще трябва да бъде толкова силна в морето, колкото и на сушата, и за да го постигне, се нуждае от подкрепата на Франция. „Вероятно е, тя да го смята само за преходно.“⁴⁶⁶

Франция напълно откликва на второто предложение, отправено от Бисмарк през август 1884 г. То е във връзка с въпроса за Конго, където международното съперничество се насочва към конфликт.

⁴⁶³ DDF, Ser. I, vol. V, no. 407

⁴⁶⁴ DGP, III, no. 682.

⁴⁶⁵ Bourgeois et Pagès, Appendix, Documents Secrets, p. 384.

⁴⁶⁶ Daudet, op. cit., II, 108, to Hatzfeldt. Френският посланик заявява, че правителството му подозира, настоящото сближаване да доведе до отстъпване на позиции в полза на британците. Хацфелдт отговаря, че „отстъпването на позиции не е достойно за велика сила“. Дьо Курсел замина за Париж, за да представи устен доклад пред Фери. Вж. DGP, III, № 682.

В надпреварата за африканска територия се впуска крал Леополд Белгийски, който в името на международната асоциация, сформирана под негова егида, завзема една от най-добрите части на континента – горната долина на Конго. По същото време френският военноморски офицер дьо Браза, по заповед на Фери, бързо завладява северния бряг на реката. Португалия, чиито претенции към Конго датират от времето на принц Енрике Мореплавателят, се обръща към Великобритания с молба за признаване на нейните права. Резултатът е англо-португалската конвенция от 26 февруари 1884 г. Другите колонизиращи сили са разтревожени. Франция веднага протестира, че няма да признае договора.⁴⁶⁷ Германия също обяви, че не може да се съгласи на споразумения, по които не е питана.⁴⁶⁸

Действието на всяка една поотделно, все пак поставя двете сили в аналогично положение по отношение на Конго и спрямо Великобритания.

В момента Франция се чувства особено недоволна. Лондонската конференция за финансовото положение в Египет е разтрогната, защото френските и английските делегати не постигат съгласие. Представителите на Австрия, Германия и Русия подкрепят френската гледна точка доста по-неохотно, отколкото Франция го очаква. Фери, разбира се, не може да знае, че Бисмарк упреква Мюнстер, че не е изяснил ясно германската позиция на Англия: „Освен това съм недоволен, че Ваше Превъзходителство не само не подкрепи френското предложение на сесията на 2 август за отлагане на конференцията за октомври, но, което е още по-лошо, гласува в зависимост от очевидното и ненужно „*si omnes*“ (като всички). Уважението, което Ваше Превъзходителство проявява към чувствителността на англичаните, само ще доведе до увеличаване на техните искания. ... Опасявам се, че Ваше Превъзходителство не е ясно заявил на английските държавници, че нашата съдържаност на конференцията е резултат от отношението на Англия към нашите задгранични интереси и че продължаването на последното ще направи още по-необходимо да насочим симпатиите си към Франция. Тази вероятност несъмнено има своята сериозна страна, но може да се избегне само чрез решителност и, ако е необходимо, острота в поведението ни спрямо Англия. Настоящата английска политика ни заставя да се конкурираме с нея в ухажването на приятелството на Франция“.⁴⁶⁹

От този момент нататък египетският въпрос става неразривно свързан с всички преговори между трите сили. Чрез умело жонглиране канцлерът подкрепя френските интереси в Египет точно толкова, колкото е необходимо, за да разтревожи Англия, така че тя да отстъпи на Германия другаде в Африка, но не достатъчно, за да я антагонизира. Той не е готов да поеме инициативата в протест срещу британското влияние в Египет, въпреки че е достатъчно готов да насърчи Франция в нейната опозиция. Подобно на Холщайн, той очевидно симулира, че Египет е козът, с който един ден ще спечели Англия за споразумение с Германия.⁴⁷⁰ Неговата съдържаност естествено предизвиква подозрението на Франция и затруднява преговорите в Западна Африка. Дискусиите по двата

⁴⁶⁷ DDF, Ser. I, vol. V, nos. 210, 214, 218-219.

⁴⁶⁸ Също, no. 247

⁴⁶⁹ DGP, III, no. 749.

⁴⁷⁰ Също, XI, 67-69.

въпроса протичат едновременно, но за по-голяма яснота те ще бъдат разгледани поотделно тук.

Бисмарк пише на дьо Курсел, че ако някоя германска претенция в Африка е в конфликт с френската, той няма намерение да я поддържа.⁴⁷¹

В началото на август той инструктира Хацфелд да представи предложение за споразумение на френския посланик. По същото време Хохенлое трябва да представи подобни предложения на Жул Фери, който, според канцлера, е възприемчив поради провала на Лондонската конференция.⁴⁷²

Планът е двете страни да постигнат разбирателство, и споразумение, взаимно да гарантират свободната търговия по всички африкански брегове, които не са под юрисдикцията на никоя европейска сила. Веднага щом сключат договора, те ще поканят другите заинтересовани сили да се присъединят. Заедно те ще се стремят към споразумение с тези, които не са склонни. Ако Англия не се присъедини, което Бисмарк смята за малко вероятно, колкото и желателно да е нейното присъединяване, тогава той се надява, че британското господство в неевропейските морета поставя всички останали търговски сили пред необходимостта да се обединят, за да балансират английското колониално господство.⁴⁷³

При обсъждането на това предложение на 11 август, барон дьо Курсел заявява, че френското правителство с удоволствие ще протегне ръка за разбирателство. С оглед на различните претенции, които другите сили ще предявят на африканското крайбрежие, Франция смята, че има право върху точки, които все още не са ефективно в нейно владение. Хацфелд отговаря, че обмислят споразумение за свободните територии. Той знае от опит, че Германия няма да възпрепятства френските усилия. Претенциите на други държави ще трябва да бъдат доказани, ако Франция и Германия се споразумеят за принципа. „Първо, ние искаме да се обединим с Франция, и второ, да привлечем другите сили към споразумението.“ Съмнително, е че Англия ще се присъедини, защото английската система е да стои настрана от другите сили, докато съюзът, към който се стремят, е насочен срещу английското колониално господство.

Дьо Курсел отговаря без заобикалки, че ако тези идеи са зараждащата се насока на единството в политиката, толкова желана и вече принципно обсъждана, тя все още е далеч и изглежда „че нашите общи действия ще докоснат само периферията на земята“. Осъзнавайки, че Египет е въвлечен в разговора, Хацфелд бърза да каже, че Франция не трябва да се оплаква от конференцията, тъй като има всички сили с изключение на Италия и Турция на своя страна, факт, за който Англия не си прави илюзии. Всъщност конференцията оставя статуквото непроменено; имаше няколко точки в този общ проблем, по които всички сили можеха да се споразумеят. Френският интерес, настоява посланикът, изискваше те да погледнат на ситуацията от по-висока гледна точка, всъщност от гледна точка на цялото бъдеще на Египет. Ако на Англия бъде позволено да остане там безпрепятствено, тогава на гражданите на други сили ще бъде позволено да търгуват там като гости, точно както в Лондон, и лъвският пай ще бъде

⁴⁷¹ *Staatsarchiv*, XLV, 24. DDF, Ser. I, vol. V, no. 361.

⁴⁷² *Също*, no. 369.

⁴⁷³ *DGP*, III, no. 680.

на Англия. Франция не може да направи нищо сама, „но ние няма да ви разочароваме, ако вие, тоест вие и вашите съюзници, желаете да направите „нещо.“

Хацфелд казва, че Германия не може да се ангажира предварително с египетския въпрос, но ако Франция, като най-заинтересована сила, постави някои конкретни искания, тогава другите сили, които принципно са съгласни с Франция на конференцията, няма да откажат съгласието си.

Така Франция не получава много насърчение, но Хацфелд придобива общото впечатление, че Германия може да я убеди да обмисли положителни предложения, ако „след постигане на споразумение с Австрия и Русия можем да кажем, че ние и нашите съюзници приемаме френската позиция по отношение на създаването на Комисията по дълга и ще представим тази гледна точка на следващата конференция“.

Канцлерът е готов да изпълни френското условие, видно от бележката му в долната част на документа, в която той казва: „Можем да започнем, като изразим на Виена и Санкт Петербург мнението, че статуквото е останало непроменено от конференцията, Комисията по дълга все още е в сила, и искаме мнението на двата кабинета.“⁴⁷⁴

На подхода на германския посланик в Париж, Фери отговаря, че желае да разговаря с барон дьо Курсел, преди да вземе решение по западноафриканския въпрос. Преди да замине, за да докладва на своя началник, френският посланик изразява пред Хацфелд желанието си да работи за сближаване на двете правителства на основата на общността на интересите. При завръщането си в Берлин той казва, че Жул Фери споделя това желание, но и двамата предполагат, че това е въпрос само на сближаване, общи стъпки в дадени случаи, а не е формален съюз. Защото, както те знаят думата „съюз“ е забранено от лесно възбудимото обществено мнение.⁴⁷⁵

Официалният отговор на Жул Фери е даден от барон дьо Курсел на германския външен министър, който го предава на Бисмарк на 25 август 1884 г. Френският посланик започва с думите, че Фери се стреми към по-нататъшно сближаване, но желае да избегне всякакво споменаване на тези точки, върху засягащи националните чувства и от двете страни.⁴⁷⁶

След това той представя следните конкретни точки: Тъй като взаимната гаранция за търговия не можеше да бъде разширена от екватора до Капската колония, без да влезем в конфликт с други претенции, Фери предлага да разшири принципа до Конго и неговите притоци, където Франция има право на собственост въз основа на договорите си с Португалия, и до цялото западно крайбрежие въз основа на окупацията. Ще е полезно, смята той, след като бъде постигнато споразумението между Франция и Германия, Европейската конференция да определи процедурата за тези две точки. По този въпрос Бисмарк добавя: „Да“.

⁴⁷⁴ DGP, III, 417.

⁴⁷⁵ Коментарът на Бисмарк в полето (DGP, III, 421) е „Richtig“ (Правилно). DDE, Серия I, том V, № 372.

⁴⁷⁶ В писмо до Фрейсине от 3 декември 1884 г. дьо Курсел излага личната си позиция в тези преговори: „Да се успокои настоящето, да се запази бъдещето... Още от началото на нашите дискусии уточних на граф Хацфелд и на самия канцлер, че между нас никога няма да постави въпроса за Елзас-Лотарингия...“ *Bourgeois et Pagès*, стр. 387-88.

Френското правителство също иска да се постигне споразумение за свободата на корабоплаване по Нигер, където се опасява от издигането на бариера от Англия. Франция също желае да получи защита от посегателството на Англия върху Златния бряг, където англичаните окупираат крайните точки и отказват да признаят правото на Франция да заселва свои колонизатори в междинното свободно пространство, въпреки 20-годишните претенции.⁴⁷⁷

Бисмарк е доволен от френския отговор и в края на август поканва барон дьо Курсел във Варзин, за да обсъдят подробностите на споразумението.⁴⁷⁸26

Планът беше да се използва като отправна точка пътуването на д-р Нахтигал, което го беше довело до контакт с френски институции, и това да се превърне в повод за обмен на мнения относно определени принципи за регулиране на отношенията им в Африка. На принц Хоенлое трябваше да бъде възложена задачата да предложи споразумение, основано на признаването на ефективна окупация, и веднага щом двете правителства постигнат съгласие, да свика конференция с присъствието на всички сили.⁴⁷⁹

Така в началото на дискусията канцлерът приема две от основните предложения на Франция. Той казва на Хацфелд да даде инструкции на Нахтигал с най-общи условия, за да не влиза в съперничество с правата и интересите на приятелската нация: „Искам писмените доклади на Нахтигал⁴⁸⁰, когато най-накрая пристигнат, да съдържат повече точки, чрез които можем да се оттеглим от повдигнатите от него претенции. Не трябва да има повод за различие в мненията между двете сили.“⁴⁸¹

Канцлерът казва на госта си, че е особено щастлив да се съгласи с него, че има положения по които интересите на Франция са в хармония с тези на Германия и където двете нации могат да действат заедно.⁴⁸²

„Утре“, казва той, „ще говорим за Западна Африка и предварително ви заявявам, че ще постигнем пълно съгласие по този въпрос.“ Резултатът от разговора е практическото приемане на предложенията, представени от Фери. Ако експедицията на Нахтигал засегне френско владение, Германия ще оттегли всички мерки, несъвместими с френските интереси. На цялата територия на бъдещата колония Конго трябваше да се установи пълна свободна търговия и признато право на преференциално изкупуване. Прието е свободното корабоплаване по Нигер. Признато е френското владение на непрекъснат участък от брега при Габон, както и правото на Франция да разшири юрисдикцията си върху северните притоци на Конго и да се противопостави на образуването на бъдещи чужди колони на територията, окупирана от дьо Браза на десния бряг.⁴⁸³ След

⁴⁷⁷ DOP, III, № 687.

⁴⁷⁸ На 24 август 1884 г. принц Хоенлое отбелязва в дневника си, че Фери е съгласен с разбирателство, „което със сигурност не е съюз, а значително сближаване“. II, 320. DDF, Серия I, том V, № 385.

⁴⁷⁹ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 62.

⁴⁸⁰ Густав Нахтигал (1834 -1885) е германски пътешественик изследовател и колонизатор на Африка. От 1882 до 1884 г. Нахтигал е генерален консул на Германия в Тунис. През 1884 г. райхсканцлерът Ото фон Бисмарк го изпраща като имперски комисар в Западна Африка с канонерката „Чайка“, за да сключва търговски споразумения, и да установи германския протекторат над Того и Камерун. (б. пр.)

⁴⁸¹ DGP, III, no. 688, Bismarck to Hatzfeldt.

⁴⁸² Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, Documents Secrets, Courcel to Ferry, August 30, 1884.

⁴⁸³ DGP, III, p. 427. DDF, Ser. I, vol V, no. 385.

тези предварителни срещи са разменени официални ноти между Париж и Берлин.⁴⁸⁴

След като постигат споразумение, двете сили изпращат следната съвместна нота с покана до всички велики сили, включително САЩ, да изпратят делегати на конференция в Берлин: „Разширяването на търговията на Западна Африка е внушило на правителствата на Франция и Германия идеята, че е в общ интерес на участващите в това нации да регулират в дух на съгласие взаимните условия, които ще осигурят развитие и ще предотвратят възможните конфликти. ... За постигне на тази цел, правителството на Германия, в съгласие с правителството на Френската република, предлага представители на различните сили, заинтересовани от Африканския континент, да се срещнат на конференция в Берлин през месеца, за да постигнат споразумение въз основа на обявените принципи.“⁴⁸⁵

Въпреки че германските вестници предупреждават срещу френските опортюнисти, които „временно са за Германия“, все пак намираше значително удовлетворение от политиката на сближаването и е склонна да отдаде добрите отношения на собственото си правителство .

„В продължение на три години“, пишеше *„Kölnische Zeitung“*, „колониалната политика на Франция среща съпротивата на Англия и не може да е успешна, ако Германия беше по-резервирана към приятелски действия и не беше взела всички предпазни мерки, за да не може Франция при никакви обстоятелства да очаква нищо по Рейн. Реакцията на отношението на Англия на конференцията е да отклони общата враждебност от Германия и да я насочи към Англия. Всеобщо се говори за подход към Германия. Бавно се развива *Annäherung* (сближаване) с Германия, което доведе до френско-германското споразумение по колониалните въпроси, чието значение вече е голямо, но основното значение се състои в това, че то изобщо стана възможно.“⁴⁸⁶

Франция обаче не е готова да затвори вратата напълно пред Англия. В инструкциите си към дьо Курсел, Фери казва, че споразумението между Германия и Франция не трябва да се тълкува като демонстрация срещу друга сила и въпреки че трябва да положи всички усилия, за да установи принципите на споразумението, той трябва да избягва всичко, което може, освен в случай на абсолютна необходимост, да го постави в опозиция срещу трета сила.⁴⁸⁷

Конференцията се събира на 15 ноември и обсъжданията на африканските проблеми и продължава до края на следващия февруари.

С напредването ѝ има моменти, в които предварителното споразумение, постигнато във Варзин, изглеждаше застрашено. Други сили често внасяха предложения, в които Бисмарк вижда предимство за германската търговия, но които Курсел, подкрепен от Фери, смята за вредни за вече установените френски права. Когато е изготвен проект за търговска свобода, Бисмарк предлага назначаването на комисия, която да ограничи зоната, до която принципът трябва да се разпростира. Фери се противопостави на ограничаването. Канцлерът заяви гневно, че ако Франция се придържа към това мнение, би било по-добре никога

⁴⁸⁴ DDF, Ser. I, vol. V, no. 413.

⁴⁸⁵ Staatsarchiv, XLV, 42, no. 8592.

⁴⁸⁶ *Kölnische Zeitung*, October 12, 1884.

⁴⁸⁷ DDF, Ser. I, vol. V, no. 446.

да не се споразумяват за предварителни договорености. Германия и Англия са нетърпеливи да направят зоната възможно най-голяма, където техните собствени претенции не са засегнати. Франция не желае, тя да бъде разширена до крайбрежните принадлежащи ѝ земи, и настоява тя да бъде ограничена до Конго, както е посочено в предварителното споразумение. Накрая Курсел се съгласява с удължаване на линията до 5° 12' южна ширина, а Бисмарк решава да не се отделя от Франция, при условие че тя подкрепя разширяването на свободната търговия от извора на Конго до Индийския океан.⁴⁸⁸

Това е направено с много недоволство поради френския „апетит за земя“, но германските пълномощници, „очевидно изпълняващи заповедта“ според Курсел, са много приятелски настроени към френските си колеги и проявяват желание да запазят споразумението непроменено.⁴⁸⁹

Международната африканска асоциация⁴⁹⁰, с достатъчно представителство на конференцията, създава раздори, като оспорва правото на Франция върху определени части от долината на Конго. Има известни доказателства, че Бисмарк е бил съгласен с някои техните претенции. Те използват това малко доказателство, докато не успяват да създадат впечатлението, че канцлерът ги подкрепя. Както обикновено, френският печат се възползва от възможността да омаловажи споразумението и за известно време общественото мнение е развълнувано до степен да застраши споразумението. Фери няма да отстъпи територията на левия бряг, която дьо Браза беше завладял.⁴⁹¹

Курсел е подозрителен и нетърпелив, а канцлерът, ако наистина има категорично мнение по въпроса, не настоява по него.

Третият въпрос, който може да провали споразумението, се отнася до формалната гаранция за неутралитет на територията, където се простира свободната търговия. Подобно споразумение задължава силите, контролиращи протекторатите в региона, да се откажат от правото да налагат спазване на границите си. Г-н Санфорд, американският представител, предлага вечен неутралитет. Той също така предлага изграждането на железопътна линия, заобикаляща водопадите на Конго. И двете предложения интересуват Бисмарк като полезни за германската търговия. Но не и Фери, той им се противопоставя, защото те засягат територията, за която той спори с Асоциацията.⁴⁹²

Хацфелд изразява съжаление за развогласията в споразумението. Курсел посочва, че нито един от тези въпроси не е засегнат в предварителните бележки и разговори. Той написва поверително на Фери, че е убеден, че дейността на Англия по китайския въпрос е отчуждила Бисмарк. Но канцлерът отново отстъпва. Той се отказва от плана за неутрализация, за който най-сериозно смята, че ще бъде жизненоважен за Германия, вместо да рискува „дълбоко обществено несъгласие с Франция и провал на неговата конференция“.⁴⁹³

⁴⁸⁸ DDF, Ser. I, vol. V, nos. 455, 458.

⁴⁸⁹ Също, no. 466.

⁴⁹⁰ Международна организация създадена от белгийският крал Леополд II с цел да колонизира, под хуманитарно прикритие, басейна на р. Конго. (б. пр.)

⁴⁹¹ Също, no. 477.

⁴⁹² DDF, Ser. I, vol. V, no. 482.

⁴⁹³ Също, no. 486.

Курсел, който сякаш никога не успява да постигне пълна обективност в отношението си към Бисмарк, нито да преодолее негодуванието си от очевидните и честно изразени мотиви зад политиката на канцлера спрямо Франция, не си позволява илюзии за ситуацията: „Отношението, което Англия ни е прилагала в продължение на няколко месеца, прави сближаването необходимо за нас под страх от най-абсолютна и опасна изолация. Германия от своя страна го желае и търси. Но какви са нейните мотиви? Те са два: надеждата да ни накара да забравим Елзас и желанието да се отделим окончателно и безвъзвратно от Англия“.⁴⁹⁴

С окончателния акт силите приемат принципа на свободна търговия за реките Нигер и Конго. Те определят условия, при които претенциите към незаезитите територии трябва да влязат в сила. Законът съдържа и споразумение за забраняване на търговията с роби и за насърчаване и защита на мисионерските начинания и благосъстоянието на местното население. Прилагането на неговите разпоредби е делегирано на Международна комисия. Приетите 38 члена на споразумението, са резултат от сериозни усилия не само за предотвратяване на опасните спорове, но и за предотвратяване на експлоатацията и насилието на безпомощните местни жители. Това е добър опит за международно сътрудничество. В обръщението си на последната сесия Бисмарк, заявява, че народите са направили голяма крачка напред в подобряването на отношенията си помежду си. Те са създали нова връзка на единство между цивилизованите хора. Той благодари топло на делегатите за тяхната упорита и всеотдайна работа и отделя за френските представители за специални похвали.⁴⁹⁵

Така, след 10 години търпеливи усилия от страна на двете правителства, е постигнато споразумение. „Единната политика“, която двата кабинета най-накрая са открили и развили, под техен общ натиск е обсъдена и приета от великите сили. Франция без съмнение си възвърна мястото в съвета на народите. До нея стоеи Германия.

В тронното си слово през януари императорът казва: „В съгласие с френското правителство поканих морските нации на конференция.“

„В съгласие с Франция — възкликва мюнхенският вестник „Allgemeine Zeitung“ — това наистина е по-прекрасно от съюза с Австрия и прекъснатото приятелство с Русия. Да превърнеш заклетия враг в приятел и да защитиш интересите на бивш враг, това е най-висшият пример за изкуството на държавничеството.“⁴⁹⁶

Десет месеца по-късно старите врагове постигат друго споразумение по проблема със Западна Африка. С условията на протокола, подписан на 24 декември 1885 г., двете сили уреждат граничните си трудности. Ще припомним, че преговорите за споразумението за Западна Африка са проведени и Берлинската конференция се е събрала и отлага заседанието си, докато Франция успешно отстоява претенциите си в Тонкин.

Но Западноафриканският договор е сключен месеци след падането на Фери, от следващото правителство, което обещава да потвърди френските претенции, но да не ги разширява повече. Този договор определи границата между

⁴⁹⁴ Също, no. 500.

⁴⁹⁵ Schulthess, XXVI, 43-44.

⁴⁹⁶ München Allgemeine Zeitung, January 2, 1885.

френско Конго и Камерун. Франция признава германските претенции за Тоголанд и двете сили се съгласяват да отнесат уреждането на претенциите си за територия на Златния бряг към смесена комисия.

Германия призна френския суверенитет над Сенегал. Всяка обещава да защита правата на другата върху определени острови в Южните морета и предоставя правото на свободна търговия на търговците на другата.⁴⁹⁷

Когато граф Херберт Бисмарк и барон дьо Курсел поставят подписите си под това споразумение, изглежда, че са взети всички мерки, за да се предотвратят недоразумения между двете сили по колониален въпрос.

Сближаването, за което този договор е последното официално доказателство, е прието с благосклонност от всички, с изключение на радикалните маргинали на френското обществено мнение. Клемансо и неговите последователи го наричат предателство. „Франция“, каза той, „се превърна в протеза на Германия. Господин Бисмарк беше първи привърженик на колониалната политика на последното правителство.“⁴⁹⁸

Г-жа Адам позволи на емоциите си да пометат всяко чувство за мярка. На 1 ноември тя написва в „Нувю реву“: Сближаването между г-н Жул Фери и г-н Бисмарк е тъжна тема за сравнение с предизборната кампания и протестите на кандидатите в Елзас. ... Г-н дьо Курсел, непосредственият инструмент на споразумението, е по-скоро доверен човек на канцлера, отколкото посланик на Франция. Съблазнен от ласките на Бисмарк, който въздига противниците си по свое желание и улеснява ролята на ренегат, като преувеличава пред тях значението им, той се ласкае, че поставя началото на велика политика, бележеща нова ера. Конференцията за Конго е претекст да се покаже близкото приятелството, което обединява Франция и Германия, съюз, който войната от 1870 г. трябваше да направи невъзможен. Императорът любезно ни оказва почит на конференцията. Бисмарк също така поставя Франция начело, за да утвърди близкия характер на сближението. Двете страни вървят ръка за ръка. Омразата към Германия е в опасност... но нейната привързаност е жестоко унижение и добавя сол към раната, която не можем да повярваме, че е възможно да понесем.⁴⁹⁹

Докато шовинистите скърбят за споразумението с Германия, някои други са склонни да надценяват обхвата на съглашението. Например, френският консул в Кайро казва на Херберт Бисмарк, че споразумението вече е донесло много добро; той не би казал, че вече няма враждебност сред французите, защото това ще отнеми много време, но вече има по-малко недоверие. Необходимо е само търпение, докато Франция може да си спомня за 1870 г. без омраза.⁵⁰⁰

Генерал Камперон, военен министър, „под влияние на добрата вечеря“, се оплаква от затрудненията на френското правителство пред парламентарната тактика, която възпрепятства всички опити за сближаване. „Това, което разделя двете правителства“, заявява той, „е споменът за последната война“. Един германски генерал, който присъства, отбелязва, че съюз е възможен само ако Франция приеме Франкфуртския договор.

⁴⁹⁷ *Staatsarchiv*, XLVI, no. 8829, p. 243.

⁴⁹⁸ *Le Matin*, July 30, 1885.

⁴⁹⁹ *La Nouvelle Revue*, November 1884, pp. 41-42. December 1884, p. 47.

⁵⁰⁰ DGP, III, no. 689

„Това казвам на колегите си всеки ден“, възкликва френският министър. „Човек не трябва да се занимава повече с миналото, а да се съобразява с настоящето. С този съюз Франция с една крачка ще заеме предишното си положение в света.“⁵⁰¹

На вечеря в дома на министъра на финансите през октомври, Херберт Бисмарк казва, че господата са говорили свободно и благосклонно за споразумението с Германия. М. дьо Шарм от „*Journal des Debats*“ каза: „Трябва да сложим край на този кошмар за Франция и Германия.“

„На прав път сме“, отбеляза Х. Пален, приятел на Гамбета, „първо да направим разведрияването и тогава споразумението ще се установи.“⁵⁰²

VIII. ОПИТ ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО В ЕГИПЕТ

Споразумението по колониалните въпроси, започнало толкова щастливо, обаче не е пълно. То е задоволително за Франция. Целта ѝ да осуети Великобритания в Западна Африка е постигната, но Египет все още е практически британски протекторат, а неутрализацията на Суецкия канал дава на Англия правото да затваря входовете му по време на война. Направен е опит за сътрудничество по египетския въпрос. Много време е отделено за това по време на всеки разговор, свързан с Конго. Неуспехът се дължи и поради падането на Фери, на когото Бисмарк се доверява, и също поради падането на Гладстон, на когото той не се доверява, както и на уреждането на англо-германските спорове в Западна Африка. Това споразумение и завръщането на консервативната партия на власт в Англия бележат началото на постепенно оттегляне от близостта с Франция и сближаване с Англия. Процесът е ускорен от изоставянето на политиката на колониална експанзия от Франция, завършен от възхода на военната партия и временното възраждане на реваншистското движение. Има обаче доказателства по време на преговорите, че нито една от страните не се доверява достатъчно на другата, за да предприеме решителни действия, които напълно да изолират Великобритания.

Ситуацията е изключително сложна. Мирът и редът в Египет на входа на Суецкия канал са жизненоважни за защитата на британския път към Индия. Докато германските интереси не са засегнати, Бисмарк се задоволява Великобритания да остане там, под номиналния надзор на другите сили. Това запазва приятелските отношения на Англия и не струва нищо на Германия. От друга страна, Франция симулира, че влиянието ѝ в Средиземно море ще бъде накърнено, ако Египет остане в ръцете на една-единствена европейска сила. Ето защо нейните лидери работят първо заедно, а след това срещу Англия и търсеха помощта на Германия и нейните съюзници.

В съответствие с политиката си да използва всяка възможност за увеличаване на силата и влиянието на Франция, Гамбета се застъпва за закупуването на 176 000 акции от Суецкия канал, които хедивът предлага за продажба през 1875

⁵⁰¹ Също, по. 690. Б. пр. Но за съжаление кресливите патриотарски глупаци като Клемансо и Жулиет Адам, които за един синор, за готови да изпратят милиони на сигурна смърт, са много по въздействащи на тълпата, отколкото думите на този мъдър генерал!

⁵⁰² Също, III, по. 694.

г. Херцог Деказ, който тогава е министър на външните работи, не вижда предимство в плана и позволява на бдителния британски премиер (Дизраели, но с парите на Ротшилд) да отнеме контролния пакет акции на канала. Но на следващата година исканията на френските облигационери го карат да се присъедини към другите сили в създаването на „*Caisse de la Dette*“ (Фонд за държавен дълг), за да предотврати фалита на разточителния хедив. Няколко месеца по-късно е назначен английски служител, който да контролира приходите на Египет, и френски служител, който да следи за разходите.⁵⁰³

Това е двойният контрол, който през 1878 г. е заменен от конституционно правителство с чужденци, заемащи отговорни позиции. Хедифът Исмаил, чиято екстравагантност довежда Египет до това положение, предпочита да управлява еднолично и разпуска правителството. Вадингтон, който споделял мнението на Гамбета, настоява Англия да се присъедини към в искането за сваляне на хедива. Англия отказва. Но Бисмарк, нетърпелив да даде на кабинета на Вадингтон дипломатическа победа, за да го задържи на власт, настоява Австрия и Италия да подкрепят френската политика.⁵⁰⁴

Подобно предложение, направено на Портата, кара султана да свали Исмаил и да назначи сина му Тевфик паша на негово място. Великобритания не можела да отстъпи, а Франция не иска. В резултат на това двойният контрол е възобновен, давайки им правото да упражняват фактическа диктатура над администрацията. Споразумението е изключително задоволително за Гамбета, който смята, че кондоминиумът е крайъгълният камък на евентуално англо-френско споразумение.

Неизбежният възход на националното чувство в Египет води до намеса. Избухва въстанието под ръководството на Араби паша, което заплашва да прогони чужденците, Гамбета, тогавашният ръководител на „Великото правителство“, е решен да не изоставя Египет, каквото и да му струва. Затова той настоява британския кабинет да предприемат съвместни действия с Франция.⁵⁰⁵ Гренвил се съгласява с резерви и двете сили информират Тевфик, че считат оставането му на власт за най-добрата гаранция за мир и просперитет и изразяват намерението си да предотвратят всякаква промяна в съществуващия ред.⁵⁰⁶ Нотата е груба грешка. Тя разгневява Турция, египетските националисти и предизвиква опасенията на другите сили. Портата протестира, че действието е едновременно не нужно и противоречи на прецедента.⁵⁰⁷

В отговор Германия, Австрия и Италия издават съвместно изявление, в което се казва, че няма да санкционират десанта на англо-френските сили на бреговете на Нил.⁵⁰⁸

Авантюристичният дух на Гамбета може да предизвика по-нататъшна тревога, ако неговото правителство не беше паднало и заменено с това на Фрейсине.

⁵⁰³ Deschanel, *op. cit.*, p. 303.

⁵⁰⁴ DGP, II, no. 660, Radowitz to von Berchen, November 21, 1879. DDF, Ser. I, vol. II, nos. 437-38.

⁵⁰⁵ Deschanel, pp. 304, 306. DDF, Ser. I, vol. IV, no. 213.

⁵⁰⁶ Също nos. 224, 226. *British Papers by Command. Correspondence respecting Affairs of Egypt, 1882. C 3230, no. 30.*

⁵⁰⁷ *Documents Diplomatiques [Livre Jaune], Affaires d'Egypt, 1882-1883, no. 52. C 3230, nos. 45, 52, 62.*

⁵⁰⁸ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 227, 229, 249, and notes.

Новият премиер е нетърпелив да запази двойния контрол; той предупреждава френския агент да действа с резерви и винаги след консултация с британския агент. На въпрос за възможността да бъде въвличен във война, Фрейсине отговоря: „Камарата може да бъде сигурна, че докато сме на тези пейки, не трябва да се страхуваме от никаква аватюра.“⁵⁰⁹

Веднага е постигнато споразумение с Гренвил, че ако се наложат военни действия, те трябва да представляват колективната воля на Европа.⁵¹⁰

До силите са изпратени съвместни циркулярни ноти, предлагащи Франция и Англия да се намесят в името на Европа и със съгласието на Турция. Бисмарк се придържа към плана, въпреки че предпочита действия само от страна на Портата. Той изразява готовността си двете сили да действат като мандатъори на останалите велики сили.⁵¹¹

Без да чакат официалния мандат, Франция и Англия изпращат съюзнически флот в Александрия.⁵¹²

И двете правителствата телеграфират на своите посланици в Константинопол, за да предупредят Портата от всякаква намеса или вмешателство в Египет, за да не се усложнява ситуацията. Турция е разгневена. Другите сили, недоволни от прибързаните действия, отказват да окажат натиск върху султана. Но в същото време Берлин отказва искането на Портата да протестира срещу англо-френската стъпка и препоръчва бързо споразумение с двете морски държави.⁵¹³ Курсел скоро отбелязва благоприятна промяна в отношението на другите страни, която се приписана от лица, на които той се доверява, по искането на канцлера. Британското и френското правителство изпращат още един циркуляр, отричайки намерението за употреба на сила, и на 21 май техните обединени флоти влизат в пристанището на Александрия. Гренвил иска да покани силите да се присъединят към искането му към султана да държи войските си в готовност да напуснат Египет под строг надзор.⁵¹⁴

Фрейсине се противопостави на турската намеса и настоява, че условията са толкова подобрени, и използването на сила е ненужно. Въпреки предупреждението, че Англия ще действа самостоятелно, френският кабинет подкрепя своя началник.⁵¹⁵ След това двете страни се обръщат към султана с искането, той да заяви моралната си подкрепа за Тевфик паша и да осъди бунтовниците. По искане на английския и френския посланик, Германия обещава да съдейства за мирното разрешаване на конфликта.⁵¹⁶ Но избухват големи безредици и много европейци пострадват. След това двата кабинета искат временно изгнание на водача на бунтовниците Араби паша. Хедивът отстъпва за момент, но общественото мнение в Египет и тайните интриги на султана го принуждават да отзове Араби паша, който обещава да предотврати подновяване на безредиците. През

⁵⁰⁹ *Annual Register*, 1882, p. 206.

⁵¹⁰ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 247, 248.

⁵¹¹ Също, no. 254. *Papers by Command*. C 3249 (1882), nos. 5, 19, 30.

⁵¹² Също, *Ibid.*, nos. 256-257, 267, 274. Also *Freycinet, Souvenirs*, II, 229.

⁵¹³ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 316, 318, 327. Also *British Papers by Command; Correspondence respecting the Affairs of Egypt*, C 3395, nos. 165, 166, 169. Тези документи са обозначени с буквата С.

⁵¹⁴ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 337.

⁵¹⁵ Също, no. 341. C 324, (1882), no. 131.

⁵¹⁶ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 346-47, 351.

месец юни в Александрия избухват нови безредици.⁵¹⁷ На 14 юни са убити 6 британски поданици, а 700 души се спасяват на британски кораби.⁵¹⁸

Бунтовците разполагат с артилерийски батареи, които насочват към британския квартал. Още кораби са изпратени да защитят британските поданици.⁵¹⁹

Когато става очевидно, че военноморската демонстрация не е успешна, Фрейсине предлага свикване на конференция на всички сили в Константинопол.⁵²⁰

Германия, Русия и Италия приемат предложението, но Турция отказва с мотива, че това ще попречи на работата на мисията, току-що е изпратила в Египет.⁵²¹

Междувременно редовните египетски войски са разгромени от бунтовниците. На няколко места има кланета, а някои села са разграбени и разрушени. Англия и Франция призовават другите кабинети да оказат натиск върху Турция. Бисмарк, потвърждава желанието си да подкрепи Англия и Франция, все още отказва да действа без предварително споразумение с другите държави. Въпреки обещанието на силите да ограничат дискусията до въпроси, свързани с Египет, Турция категорично отказва да присъства. Конференцията се събра без нея на 23 юни.⁵²²

Конференцията е свикана, за да обсъди „условията, при които трябва да се приемат принудителните мерки, ако станат необходими“.⁵²³ Гренвил желае Турция да се намеси сама. Фрейсине се противопоставя на турската намеса, освен ако тя не е пжд контрол. Следователно той инструктира френските делегати да „обсъдят и приемат *ad referendum* всички предложени решения, но ако бъде предложена турска намеса, те трябва да поискат тя да бъде контролирана“.⁵²⁴ Германските делегати не са инструктирани да подкрепят френската гледна точка.⁵²⁵ Бисмарк е казал на Сен-Валие да не очаква от него натиск върху Турция, защото Портата е приятелски настроена към Германия и той няма да компрометира добрите отношения с нея. Освен това смята, че ще има големи трудности при определянето на средствата за намесата и че Франция и Англия може да не успеят да постигнат споразумение. „Ако обаче успеете, продължете; Имате нашата благословия.“⁵²⁶

Единственото му желание, твърди той, е Франция да остане в съгласие с Англия, защото такъв разрыв ще компрометирал мира в Европа. Затова настоява Франция да се съгласи с турската намеса.

Франция обаче налага мнението си за контролиране на турската интервенция и Германия я подкрепи. На 6 юли Конференцията се съгласява да покани Портата да изпрати войски в Египет, но ограничява престоя им до три месеца, през

⁵¹⁷ С 3295, no. 111.

⁵¹⁸ Също, no. 175

⁵¹⁹ С 3295, nos. 189-190.

⁵²⁰ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 355, 357, 359. С 3251, nos. 137, 147.

⁵²¹ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 367.

⁵²² DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 382, 385, 386, 395, 406. С 3295, nos. 161, 162.

⁵²³ Livre Jaune, 1882, *Affaires d'Egypt*, I, 148.

⁵²⁴ DDF., Ser. I, vol. IV, no. 404.

⁵²⁵ Също, no. 427.

⁵²⁶ Също, no. 429.

които статуквото трябва да се възстанови. Идентични ноти са изпратени от силите.⁵²⁷ Султанът уведомя Конференцията, че неговите представители впоследствие ще присъстват на заседанията, а по-късно приема поканата да изпрати експедиция в Египет при условия, определени от Европа, потвърждава властта на хедива и обявява Араби паша, за бунтовник.⁵²⁸ Четири дни по-късно Великобритания приема помощта на султана.⁵²⁹

По това време французите се оттеглят. Британците стават нетърпеливи заради забавянията. Безредиците в Александрия продължават и Араби паша пренебрегва предупреждението на не издига укрепления, които застрашават флота в пристанището. Адмирал Сеймур получава заповед да връче ултиматум на египетския военен министър, че крепостите ще бъдат разрушени, ако не спре да ги укрепва. Фрейсине не може да следва този план, защото не е в съответствие с френското мнение на Конференцията и защото подобно действие изисква съгласието на парламента. Той информира лорд Лайънс, че „ако адмирал Сеймур продължи с бомбардировките, ние не можем да се присъединим към тях. В този случай нашият флот ще се оттегли от Александрия, оставайки в египетски води.“⁵³⁰ Но става ясно, че Араби паша няма намерение да се отказва, британският флот открива огън. Верен на думата си, Фрейсине заповяда на френската ескадра да се оттегли.⁵³¹

Но Франция не изоставя напълно Египет. Въпросът за защитата на Суецкия канал все още е пред Конференцията. На 24 юни лорд Лайънс тайно моли Фрейсине да предприеме мерки с Англия за защита на техните интереси.⁵³² Фрейсине отказа колебливо, като се оправдава с резултатите от Конференцията. По-късно, заедно с Гренвил, той изпраща нота до конгреса, с която кани силите да излъчат определени държави за защита на Суецкия канал. Германската делегация отговаря, че не им е наредено да гласуват за такъв мандат.⁵³³

Граф Мюнстер обяснява на френския порожник в Лондон, че Германия не желае да поеме отговорността за намеса в Египет, но не възнамерява да повдига възражения срещу мерки, които други сили смятат да предприемат.⁵³⁴

В Берлин канцлерът уверява Курсел, че резервираността на германското правителство да не даде мандат на Франция и Англия не е проява на лошо чувство към Франция, а грижа за запазване на отношенията му с други сили, особено с Турция.⁵³⁵

Другите държави заеemat същата позиция. Франция и Англия обявяват готовност да защитават канала самостоятелно или с която и да е сила, която желае да се присъедини.⁵³⁶ След това Германия предлага на Франция силите да действат колективно за защитата на канала. Фрейсине се съгласява, но допълнително

⁵²⁷ C 3296, *Egypt*, 1882. No. 12, *Annex* 2.

⁵²⁸ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 471.

⁵²⁹ C 3296, no. 14.

⁵³⁰ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 426. C 3391, no. 90.

⁵³¹ DDF, Ser. I, vol. IV, no. 438.

⁵³² Също, no. 408

⁵³³ Също, nos. 460, 463, 467.

⁵³⁴ *Livre Jaune, Affaires d'Egypt*, p. 231.

⁵³⁵ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 483-484.

⁵³⁶ *Freycinet*, II, 232. DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 469-470.

предлага Конференцията първо да предложи на Турция да защитава канала, а след това, ако тя откаже, може да се организират за колективни действия. Ако възникне инцидент, преди организацията да е завършена, тогава двете сили ще действат.⁵³⁷

Това предложение е дадено на силите, точно по време на дебата за кредитите във френския парламент, който завършва с вот на недоверие към правителството на Фрейсине. В деня след падането си, Фрейсине получава съобщение, че Германия е готова да „предложи колективна защита във всяка форма, която сметне за най-практична“. Русия, Италия и Турция също се съгласяват.⁵³⁸ Но жребият е хвърлен.

По време на дебата за военноморските кредити, Фрейсине е обвинен в подготовка за война. Той отговаря, че ако Турция приеме предложението на Конференцията, Франция ще упражнява надзор върху нейната намеса. Ако това се провали и Франция бъде призована от другите сили да се намеси, правителството е склонно да приеме мандата. Суецкият канал не трябва да престава да бъде свободен и ако другите сили се установят там, за да го защитават, Франция трябва да бъде с тях. Английското споразумение и европейският концерт са двата фактора, които трябва да се следват постоянно. В подкрепа на отпускането на кредити, Гамбета призовава правителството да се придържа към Великобритания и възразява срещу намесата на турците. Той не желае Франция да отива в Египет като жандарм на Европа, а да защитава френските интереси. „Повтарям, с цената на най-големи жертви, никога не скъсвайте с Англия.“⁵³⁹

Фрейсине получава кредити за 6 млна с 4 гласа „за“ срещу 64 „против“. И двете камари възнамеряват парите да бъдат използвани за възстановяване на флота, но не искат той да влиза във военни действия. За да се разположат войски в зоната на канала, са необходими повече средства. След отказа на правомощията да предоставят мандат на Франция и Великобритания за защита на канала, Фрейсине иска допълнителни 9 млна. Той се опитва да убеди депутатите да разберат, че охраната на канала не е намеса в Египет. Някои са разтревожени от правомощията и се страхуват, че Англия ще ги въвлече във война, при която ще се отслаби защитата им на Рейн. Гамбета, смята поисканата сума за адекватна и недостойна за достойнството на Франция. Поради тази причина неговите последователи гласуваха заедно с крайната десница и левица против кредитите. Клемансо красноречиво осъжда цялата империалистическа политика, и заявява, че Франция е тласкана в Египет, както е беше тласкана в Тунис, „от някой, когото няма да назова“. Гласуването е 75 срещу 417.⁵⁴⁰

По време на първия дебат Гамбета се произнася в защита на Бисмарк, предупреждавайки ги, че не е необходимо е да се подозира канцлерът във всички договори.⁵⁴¹ Слухът обаче продължаваше да се носи, че Германия се опитва да забърка Франция в общи действия с Великобритания. Британският посланик смята, че приемането на плана на Фрейсине от Бисмарк е замислено като опит

⁵³⁷ DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 484, 487.

⁵³⁸ Freycinet, op. cit., I, 240.

⁵³⁹ Annual Register, 1882, p. 209

⁵⁴⁰ Annales de la Chambre des Députés, Session Ordinaire de 1883, II, pp. 976-984.

⁵⁴¹ Journal Officiel, 1882, II, p. 1319.

да се предотврати падането му.⁵⁴² Сваленият премиер е убеден, че ако телеграмата не беше забавена, това щеше да го спаси и планът, ако беше приет, „щеше да остави Франция в съюз с Англия и да има своето влияние в Египет“.⁵⁴³

Новото правителство отказва да приеме плана. След това Конференцията приема предложението на италианския делегат да се създаде чисто военноморска и полицейска служба, в която всички сили да бъдат призовани да участват. Франция и Англия не отговарят, защото се консултират с правителствата си, на Австрия, Германия и Русия се присъединяват към италианското предложение.⁵⁴⁴

Бисмарк инструктира своя представител да предложи временно прекъсване на Конференцията по време на правителствената криза в Париж. Въпреки че Дюклерк изпраща благодарностите си за „деликатното намерение“, той се въздържа от предприемане на незабавни действия.⁵⁴⁵

Курсел в Берлин настоява правителството си да бърза. Ако Франция откаже да участва в полицейската охрана на канала, пише той, това ще означава оттегляне от европейския концерт. Германия ще приеме това с безпокойство, защото знае какви ще бъдат последиците от загубата на средиземноморска търговия. Бисмарк вярва, че това ще доведе до ново разпалване на омраза. Канцлерът се надява, че ако Франция престане да защитава правата си в Египет с Англия, тя ще се обедини с Европа и Англия, за да защити интересите си. „Германия желае да ни държи близо да себе си и ще направи всичко възможно, за да ни покаже, че сме в добра компания.“⁵⁴⁶

На 11 август Англия се придържа към плана, при условие че той ще ѝ позволи или на която и да е друга сила да разположи войски в зоната на канала за сигурност. Два дни по-късно Франция дава съгласието си, запазвайки свободата да решава обхвата на помощта си.⁵⁴⁷ Австрийският представител предлага на конференцията да не се приема окончателно уреждане на египетския въпрос без съгласието на всички сили.⁵⁴⁸

Англия настоява за независими действия. Лорд Лайънс информира Дюклерк през октомври, че Гренвил, който губи двойния контрол върху финансите, трябва да бъде заменен от един-единствен съветник, европейски финансист, назначен от хедива. Когато Дюклерк отговаря, че не приеме премахването на френския контролър, Гренвил предлага на Франция поста председател на Комисията по дълга. Франция отхвърля предложението и на 30 декември 1882 г. Гренвил категорично отказва да продължи двойния контрол.⁵⁴⁹ Франция си възвръща свободата на действие в Египет.⁵⁵⁰

Контролът е премахнат с указ на хедивала и бившият английски контролър е назначен за финансов съветник. От 1 ноември 1882 г., когато Франция от-

⁵⁴² Newton, *op. cit.*, II, 292.

⁵⁴³ Freyeinet, *op. cit.*, II, 240.

⁵⁴⁴ DDE, Ser. I, vol. IV, no. 496.

⁵⁴⁵ Също, no. 501.

⁵⁴⁶ Също, no. 507.

⁵⁴⁷ Също, no. 503.

⁵⁴⁸ Също, no. 517.

⁵⁴⁹ Също, no. 548.

⁵⁵⁰ Също, no. 597.

казва председателството на Комисията по дълга, до началото на второто провителство на Фери през 1884 г., от Англия е получено само едно съобщение за Египет и то остава без отговор.⁵⁵¹

Бисмарк насърчава Великобритания, заявявайки, че приятелството на Англия е по-важно за него от съдбата на Египет и че няма да се противопостави на анексирането му, въпреки че не съветва за това.⁵⁵²

На 3 януари 1883 г. лорд Гренвил обявява готовност да изтегли британските войски от Египет, когато ситуацията го позволява, и предлага да се установи неутралитет на канала чрез договор между великите сили. Когато сър Евелин Баринг поема работата си като генерален консул и дипломатически агент, Англия вече е създала практически протекторат, за да потуши избухналият бунт на Махди. Гренвил изпраща циркуляр до силите, с което ги кани на конференция за финансите на Египет, която да се проведе или в Лондон, или в Константинопол.⁵⁵³

Фери, президентът на Френския съвет, винаги е вярвал, че Египет е европейски въпрос, така че преди да отговори, той влиза в дискусия с другите сили. Той каза на Италия, че според него двойният контрол е погребан, и отсега нататък френската политика в Египет трябва да бъде европейска политика, че най-голямата опасност, пред която могат да се изправят средиземноморските сили, е окончателното установяване на Англия в Египет под формата на протекторат и превръщането на Суецкия канал в английски воден път. „Съпротивата срещу амбицията на Англия сега е съображението, което доминира над всички останали.“⁵⁵⁴ Курсел получава значително насърчение в Берлин. Той остава с впечатлението, че Бисмарк ще настоява за известно изясняване на дневния ред на конференцията. Германия ще присъства, ако Франция и Италия успеят да постигнат споразумение. Бисмарк посочи, че няма да се сърди, ако отказът на Франция да обсъжда финансовия въпрос отделно от политическия блокира конференцията. Той критикува Гладстон остро. Всичко, което силите искат, заявява той, е гарантиране на свобода на корабоплаване, равни права за техните граждани в Египет и сигурност на корабоплаването в канала и Червено море.⁵⁵⁵

След това Фери приема идеята за конференцията с предложението да се проведе предварителния разговор, да се постигне съгласие по въпросите, които ще бъдат повдигнати на срещата. Англо-френските разговори продължава бурно повече от месец. Когато Гренвил категорично отказва да приеме предложението на Фери за избор на съветник на египетското правителство, Фери отстъпва, вместо да се откаже от конференцията.⁵⁵⁶

Споразумението е постигнато на 7 юни 1884 г. и чрез размяна на три ноти силите се споразумяват за следното:

(1) Английското правителство обещава да изтегли войските си в началото на 1888 г., при условие че силите са смятат, ще се запази мирът в Египет;

⁵⁵¹ *Archives Diplomatiques, Juillet-Septembre, 1884, p. 166.*

⁵⁵² *DGP, IV, nos. 729, 730.*

⁵⁵³ *DDF, Ser. I, vol. IV, no. 53. C 4000, Correspondence Respecting the Finance of Egypt, no. 1.*

⁵⁵⁴ *DDF, Ser. I, vol. IV, no. 54.*

⁵⁵⁵ *nos. 254, 258-59, 289, 291. C 4047, nos. 4, 12.*

⁵⁵⁶ *DDF, Ser. I, vol. IV, nos. 246, 347, 254, 258-259, 289, 291. C 4047, nos. 4, 12.*

(2) Англия обещава допълнително да предложи на силите или по време на британската окупация или в момента на евакуация план за превръщане на Египет в неутрална държава и план, свързан с канала.⁵⁵⁷

Приемането на тези условия означава изоставяне на надеждата за възстановяване на кондоминиума, Фери среща сериозна опозиция в Камарата. Разпитан за преговорите с Англия, той заявява, че мъдростта изисква нова политика, защото Египет не е нито английски, нито френски, той е по същество международен и европейски. Според него е вредно за великата нация, заела се да възстанови реда по Нил, да се съмнява, че новите предложения на Гренвил не могат да бъдат осъществени.

Няколко дни по-късно, господин Делафос упреква Фери, че е представил като дипломатическа победа споразумение, което всъщност приднава властта на Англия над Египет. Фери отговаря, че отсъствието им от конференцията е директен удар срещу Гладстон, който отхвърля политиката на анексиране и се противопоставя дори на протектората. Това означава разрыв с Англия по тежък, може би непоправим начин. Но да се отсъства без условие е късогледство и глупост.

„Сега изоставям мечтата, химерата за двойния контрол, и поставям въпроса на нова дипломатическа основа, като замествам старите, изтъркани претенции, които доведоха до декрет на хедива и преговори между него и двете велики европейски сили, с нови претенции, водещи до ангажименти с Англия. Укрепихме дипломатическата си позиция.“⁵⁵⁸

Очевидно е, че Жул Фери изпраща френската делегация в Лондон с голямата надежда да ограничи контрола на Великобритания над Египет. Бисмарк, провокиран от отношението на Великобритания към германската експанзия в Западна Африка, обещава на Фери всеотдайната подкрепа на германските представители. В замяна френските делегати са инструктирани да подкрепят германската гледна точка по отношение на техните интереси.⁵⁵⁹

В предварителните преговори Гранвил се е съгласява да разшири функциите на *Caisse de la Dette*. Именно там Фери очаква да постигне победа, защото е уверен в подкрепата на Германия и нейните съюзници. Но граф Мюнстер, не споделяе готовността на канцлера да заплашва Англия в Египет, за да ѝ отнеме претенции другаде. И той не оказва на Франция подкрепата, която Бисмарк желае. Когато Русия иска място в Комисията по дълга, Мюнстер иска място за Германия само в случай, че Русия бъде приета. Въпреки че се съгласи с отказа на Франция да намали лихвата по дълга и да приеме британското предложение за гарантиране на заема, той позволява на френските си колеги да водят опозицията и казва малко в подкрепа на тяхната гледна точка.

На френското предложение за разширяване на правомощията на Комисията по дълга, Гренвил заявява, че такива допълнителни правомощия ще дадат на Комисията превес в управлението на Египет и Англия не е съгласна с това. „За наше голямо съжаление сме длъжни да заявим, че не успяхме да намерим на тази

⁵⁵⁷ DDF, Ser. I, Vol. IV, nos. 294, 311. C 4047, no. 16.

⁵⁵⁸ Rambaud, *Life of Jules Ferry*, p. 269.

⁵⁵⁹ Staatsarchiv, 1884, nos. 8722-8725

конференция задоволителна основа за уреждане на финансовия режим на Египет.⁵⁶⁰

Вадингтон иска от Гранвил да пита дали други сили възразяват. Мюнстер само изразява съжаление, че Конференцията не е успяла, а по-късно, когато Вадингтон настоява да се определи дата за повторно свикване, Мюнстер казва, че ще подкрепи френското предложение само в случай, че всички сили се съгласят. След седем заседания Конференцията се проваля. Фери у разочарован и негодува, а Бисмарк критикува Мюнстер за отношението му.⁵⁶¹

Германският канцлер използва момента, за да повдигне въпроса за сближаване с Франция, и обуздаване арогантността на британците в Африка и в моретата. Фери е раздразнен от хладната подкрепа, която получава на Лондонската конференция, и не се включва в схемата толкова бързо, колкото се надява Бисмарк. От дискусията произлиза френско-германското споразумение за Западна Африка и Берлинската конференция. Фери се опитва да обвърже това споразумение със споразумението за Египет.⁵⁶² Той се преструва, че не може да действа сам или дори да поеме инициативата, но е готов да подкрепи всяка политика, възприета от Германия и нейните съюзници, за да изгони Англия от Египет. Идеите на Бисмарк за първи път изглеждат лишени от определеност. Те варират от нетърпение към Франция, че не действа енергично, до нежелание тя да предприеме каквито и да било действия. Няма съмнение, че той предпочита да остави Англия да остане в Египет, при условие че може да осигури възможност за германска експанзия в Западна Африка и да наложи плащането на обезщетения и събирането на дългове, дължими на германските инвеститори.

„Искате ли да постигнете споразумение, за да окажете натиск върху Лондон за изплащане на обезщетенията в Александрия?“, пита той рязко дьо Курсел. „Изминаха повече от две години, откакто беше признато правото на чуждестранните жители, пострадали от бомбардировките. Попитайте сега господин Фери дали е склонен да действа заедно с мен, за да настояваме в Лондон за незабавното разглеждане на искането за обезщетения.“

След това разговорът став сърдечен и канцлерът изразява задоволство, че двете страни се сближават от общите си интереси.

В отговор на това предложение Фери разработва няколко конкретни точки, по които Франция може да се обедини с политиката на Германия за Египет. Предложенията са представени на германския секретар от дьо Курсел на 25 август 1884 г. Франция е готова да се присъедини към другите сили в решаването на проблема с обезщетенията, понесени от нейните граждани по време на бомбардировките на Александрия. Тя иска да обсъди и въпроса за санитарните условия. За Комисията по дълга тя е готова да подкрепи въвеждането на германски, а ако Бисмарк желае, и руски член, и да подкрепи Германия за поддържането и разширяването на правомощията на Комисията. По въпроса за Суецкия канал, Франция приема германските предложения за контрола, който мнозина

⁵⁶⁰ *Archive Diplomatique!*, 1884, II, 162. С 4128, no. 7

⁵⁶¹ *DGP*, III, no. 749.

⁵⁶² *Също*, p. 414.

предха две години по-рано, не вярвайки на думата на Англия за свободата на канала.⁵⁶³

От този разговор Хацфелдт добива впечатлението, че дори Фери да се страхува от неодобрението на Парламента, ако предприеме някаква сериозна стъпка, той е готов да хване протегнатата ръка и да се съгласи с Германия и нейните съюзници веднага щом тя се увери, че ще получи тяхната подкрепа. Той предложи Курсел да отиде във Варзин, за да обсъди въпроса с канцлера.⁵⁶⁴

По време на това посещение в края на август са обсъдени детайлите на споразумението със Западна Африка. Дискусията по египетския въпрос е по-незадоволителна. Впечатлението на канцлера е, че френското правителство няма достатъчно доверие във френско-германските отношения, за да поеме риска от скъсване с Англия провеждайки антибританска политика, и така отразява този разговор в архивите на министерството на външните работи.

То се страхува да не увеличи враговете си у дома, ако предприеме политика, която предполага безусловно приемане на мира с Германия. Той се съгласява, че положението на Комисията по дълга, е същото като преди конференцията. Франция, с пълно разбирателство с Германия и със съгласието на Русия, е готова да участва в съвместен натиск върху египетското правителство за плащането на обезщетението, но ако те се провалят, тя няма да поеме инициативата да поиска обезщетението от Англия.

Бисмарк заявява, че интересите на Германия са твърде малки, за да поеме инициативата. Той отказа да предприеме по-нататъшни действия, отколкото е направил на конференцията, за санитарните условия; Става дума за ограничаване разпространението на холерата. Единственият въпрос, по който те най-накрая се съгласяват да предприемат общи действия, е ако техните агенти открият, че Англия злоупотребява с господстващото си положение на канала, за да възпрепятства търговията. Повдигнати обвинения, че местните здравни власти са издавали разрешителните на английските кораби без забавяне, но корабите на други страни са умишлено задържани. Ако се открие случай, те ще предприемат общи действия.⁵⁶⁵

Междувременно Великобритания праща лорд Нортбрук в Египет, за да проучи финансовото състояние и да посъветва правителството. Неговият доклад подкрепя действията на правителството на Лондонската конференция, като предлага заем от 9 млна, лихвата по който трябва да бъде гарантирана от Англия. Ако предложенията бъдат приети, те означават заместване на международния контрол върху финансите, настояван от Франция, с британски контрол. Силите няма да се съгласят с плана.

Египетското правителство се възползва от предложението и незабавно използва част от погасителния фонд, за да покрие текущите разходи. Това дава възможност на Франция и другите сили да предприемат съдебни действия срещу финансовата администрация, като се позоват на закона за ликвидацията, който учредява *Caisse de la Dette*. Правейки предложение за съвместни действия на

⁵⁶³ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 112.

⁵⁶⁴ DDF, Ser. I, vol. V, no. 377.

⁵⁶⁵ DGP, III, no. 686.

Хацфелд, Курсел заявява, че Франция не смята, че нейният иск е достатъчна проверка за египетското правителство, което действа по съвет на Англия. Поради тази причина Франция проучва всички сили, за да види дали ще предприемат колективен демарш срещу Кайро. Това, казва той, е правен и ограничен случай, при който споразумението между Франция и Германия може да служи на общите им интереси.⁵⁶⁶

Бисмарк се съгласява на колективни действия и използва влиянието си върху другите подписали сили – Турция, Русия и Австрия, за да ги убеди да се присъединят.⁵⁶⁷ Изпратени са идентични протестни ноти.

В доклада си за разговорите с дьо Курсел Хацфелд предлага, че ако въпреки колективните действия ефективността им бъде слаба, тогава Германия може заедно с Франция да изрази мнението, че свободата гарантирана от договора, трябва да бъде спазена, и че ако това стане, тогава е добре да се повтори на Франция даденият по-рано съвет за свикване на конференция в Париж. Бисмарк отговаря на предложението с бележката в полето „Добре!“⁵⁶⁸ Това действие е не нужно, тъй като Фонда по дълга получава решение от съда на 9 декември 1884 г., с което парите са възстановени.

Съвместните действия в този случай са успешни. Не са предприети действия срещу Великобритания, а срещу Египет. Инцидентът служи като пример за практическото действие на съглашението между Франция и Германия. Великобритания е информирана за близките отношения, съществуващи между бившите врагове, и дипломатическите пречки, с които се сблъскват, така и от германската преса, която е насърчавана от правителството да насочи обществения интерес към споразумение с Франция.

Херберт Бисмарк откровено признава този опит на правителството да формира общественото мнение в полза на сближаването. Целта му е „да се премахне възможността други нации да разглеждат вечния раздор между Франция и Германия като верига оковаваща Гермаиня, която могат да дърпат и влачат както си поискат“. По това време той е в Лондон, натоварен със задачата да се споразумее по въпроса за Западна Африка и използва както отличните френско-германски отношения, така и египетския въпрос като лостове за постигане на целта си.

„Сега“, каза той на сър Чарлз Дилке, заместник-министър на външните работи, „постигнахме най-приятелските отношения с Франция и ще ги насърчаваме“. В разговор на 5 октомври Дилке споменава възможността за война с Франция и настоява Германия да свика конференция. Херберт Бисмарк отговаря, че неговото правителство не може да подкрепи такава колеблива английска политика.⁵⁶⁹ В същото време Германия продължава да настоява пред Франция, че британците трябва да бъдат принудени да отстъпят. Пред френския посланик в Лондон младият германски пратеник говори свободно за мисията си: „Задължен съм да заявя тук, че настоящото състояние на отношенията между Германия и

⁵⁶⁶ DGP, III, 424-425, Бисмарк до Буш, заместник-министър на външните дела, от Варзин, 3 август 1884 г.

⁵⁶⁷ DDF, Ser. I, vol. V, no. 40

⁵⁶⁸ Също, nos. 406, 408-409. С 4242, nos. 11, 24

⁵⁶⁹ DGP, IV, no. 755.

Англия става нетърпимо и че ако не се промени незабавно, сме решени да откажем всички договорености за Египет и дори да наложим евакуация. Съгласни сме с вас относно египетското споразумение, тъй като го приемате, и не искаме да бъдем по-французи от французите, но баща ми е решен да използва всички средства, за да окаже натиск върху Англия“.⁵⁷⁰

Въпреки че това е по-силен език, отколкото действията на баща му изглеждат оправдани, той разкрива умелото манипулиране на западноафриканския и египетския въпрос, както и практическата полза, която канцлерът извлича от приятелското отношение на Франция.

През октомври Херберт Бисмарк е преместен от Лондон в Хага. По пътя си спира в Париж, за да разговаря с лидерите на френското обществено мнение за френско-германското споразумение. В дълъг разговор с Жул Фери той отново заявява желанието на правителството си да поддържа връзка с Франция по въпроса за Египет и да се споразумеят за всички стъпки, които ще бъдат предприети заедно. Фери казва, че според него свикването на международния трибунал е причинило „здравословен стрес“ на Англия. Те действат по-внимателно, но е убеден, че играят двойна игра. Той знае със сигурност, че на Ротшилд е разбрал, че египетските ценни книжа ще станат безполезни, ако Англия бъде доведена до крайност. Неговата собствена политика е да противопостави международния принцип срещу индивидуалния на Англия. Гладстон, според него, е единственият английски премиер, който приема обещанието да евакуира Египет сериозно и че трябва да държат на думата си.

„Става въпрос само да покажем зъбите си на Англия; те са твърде практични и надарени със здрав разум, за да не изоставят позиция веднага щом осъзнаят, че е несъстоятелна... за да се постигне това, е необходима само твърдост и съгласие между силите.“

В този момент от разговора граф Бисмарк прочита телеграма от канцлера, в която му е наредено да покаже на Жул Фери, че Германия има общ интерес с Франция да избегне разрыв с Англия, да предотврати война и да реши египетския проблем. Война между Англия и Франция е бедствие за Германия и Австрия. „Фери трябва да ни вярва, че ние наистина се тревожим, трудно е да го избегнем и да решим египетския въпрос.“

Френският премиер отговаря, че познава канцлерът като твърде добър и практичен политик, за да застраши престижа и влиянието си, като се опитва да провокира война между Франция и Англия. Тази идея никога не му е хрумвала. „Откакто бях в правителството по време на аферата в Тунис, знам, че Бисмарк се е отнасял с нас почтено и доброжелателно и сега имам пълно доверие в германската политика.“

Курсел свежда дискусията до практически начини и средства, като заявява, че единственият начин за извеждане на Англия от Египет е да се разширят правата на Комисията по дълга, така че тя да представлява единствената власт в Египет. Когато Германия и Русия се присъединят към нея, Англия с един глас ще бъде напълно избута на заден план. В същото време султанът трябва да осигури енергичен албански генерал, който като военен министър ще поддържа реда с

⁵⁷⁰ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 129-30.

помощта на хиляда албанци и черкези. В този случай ще бъде все едно дали Тевфик паша или някой друг ще носи титлата хедив.

Фери сърдечно се съгласява с това. Франция е допуснала сериозна грешка, каза той, като не се присъедини към Англия през 1882 г. в опит да потуши безредиците. „Не искаме Египет, но не смеем да го позволим да попадне под мластта на Англия и трябва да го европеизираме.“

Тогава Херберт Бисмарк отправя предложението за друга конференция, което Хацфелдт два пъти е споменал пред канцлера. Фери иска да проведе конференцията само като последна мярка, ако всеки друг натиск се провали. Това е твърде горчива хапка за Англия, за да я преглътне.

Курсел е на мнение, че единственото решение на египетския въпрос е такава конференция, където и двете страни да направят отстъпки. Графът казва, че просто иска да увери Фери, че Германия ще застане до Франция, когато тя сметне, че е дошъл моментът за такава среща. След това Фери уверява Бисмарк, че няма да предприеме и най-малката стъпка по отношение на Египет, без да се консултира с Германия.⁵⁷¹

Уверенията, дадени в този дълъг разговор, са вярно спазени от двете страни, докато Фери остава на поста си. Великобритания, напълно осъзнавайки сътрудничеството между Франция и Германия, очаква нови действия. За да избегне друга конференция, Гренвил пита френския посланик дали да започнат обсъждане на египетския дълг. Вадингтон отговаря, че това е финансов въпрос, неговото правителство не желае да постигне предварително споразумение, а предпочита предложенията да постъпят едновременно с другите сили.⁵⁷²

Следователно британските предложения за реорганизация на египетските финанси са представени на всички сили на 29 ноември. Седмица по-късно Гренвил настоятелно призова Франция за бърз отговор. В края на декември Хохенлое е информиран от своя ръководител, че Германия няма да отговори на английските искания, докато не чуе условията, които Франция възнамерява да предложи на всички сили.⁵⁷³ Нота от Гренвил до Бисмарк от 8 януари 1885 г. показва, че той няколко пъти моли канцлера да ускори отговора на Франция. Лорд Лайънс три пъти настоятелно призовава Фери да отговори.⁵⁷⁴ 75

Отговорът се забави толкова много, че лорд Лайънс с право заподозря, че силите си сътрудничат.

„Струва ми се — пише той на Гранвил, — че без да е подтикван към нещо подобно от германските интереси, Бисмарк напоследък изпитва някакво злонамерено удоволствие да се отнася с въпроса“ по начин, предназначен да ни злепостави. Най-добрата карта в ръката ни, и то не е висок коз, е нежеланието на французите да бъдат хвърлени безвъзвратно в лапите на Бисмарк поради ясен спор с нас.“

В друго писмо до лорд Гранвил в края на януари, след като контрапредложенията на Фери, одобрени от Бисмарк, са получени в Лондон, посланикът пише: „Бисмарк и Фери разиграват задено лоша игра за наша сметка. Бисмарк е

⁵⁷¹ DGP, III, № 413, Граф Херберт Бисмарк до германския канцлер, 6 октомври 1884 г. DDF, серия I, том V, № 421.

⁵⁷² DDF, Ser. I, vol. V, no. 462. С 4337, nos. 5, 7.

⁵⁷³ DDF, Ser. I, vol. V, nos. 468-469.

⁵⁷⁴ Staattarchiv, 1884, бр. 8732. Също С 4337, бр. 65.

най-добрият в лошата играта. Той ангажира интересите на французите и държи френските сили далеч от Европа и продължава да ни дразни. Фери се надява чрез Бисмарк и силите, които следват примера му, да отстоява неотложните му точки по отношение на Египет и да увеличи репутацията си у дома за момента, и разчита на уменията си да му позволят да спре, преди да ни е отчуждил дотолкова, че да се окаже на милостта на Бисмарк“.⁵⁷⁵

Англо-германската ситуация се утежнява от конфликт в Източна Африка. Германският търговец-колонизатор Людериц закупува земя от местен вожд и издига германското знаме на територия, върху която Великобритания има претенции за протекторат. В печата на двете страни има оживена полемика и въпросът е повдигнат от външните министерства. Малко по-късно се появява поредица от британски сини книги по египетския въпрос, последвана от поредица от германски бели книги, в които канцлерът не проявява голямо уважение към британските уязвимости. От депешите е съвсем ясно, че ако Англия не постигне споразумение, Германия ще постигне споразумение с Франция.⁵⁷⁶

Френското обществено мнение е по-скоро озадачено, отколкото разтревожено. Вестник „Темп“ от 1 януари 1885 г. съдържа следното изявление: „В концепциите на Бисмарк често се крие неясна страна и загадъчни намерения. Такъв е случаят с конфликта с Англия. Не е много лесно да се разбере какъв интерес ще има в това да я унижи, както го е направил в своята „Бяла книга“, сила, която не му е оказала никаква съпротива, чиито военни сили са толкова малко способни да го тревожат. Възможно е целта му да я дискредитира е да покаже на Франция колко малка полза ще има в подобен съюз и иска да ни въвлече в орбитата на друга политика“.

Малко по-късно „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ се опитва да успокои Франция по някои части от Синята книга. След това „Темп“ попита: „Дали Франция е толкова ангажирана с Германия? Но какво можем да предложим? Какво може да очаква тя от нас? Ако сме просто пешка в тази игра, няма ли опасност да бъдем преброени на свой ред, както англичаните?“⁵⁷⁷

„Темп“ може би ще намери отговора на въпроса си, ако знаеше за упреците, които Бисмарк написа до германския посланик в Лондон на 24 януари 1885 г. „Ако прочетете отново различните ми съобщения от миналото, едва ли мога да повярвам, че няма да се убедите, че политиката на кайзера и краля от година е насочена към убеждаване на лорд Гренвил, че лошото ни отношение по колониалните въпроси е причина за нашето антианглийско отношение в Египет и води до нашето сближаване с Франция. Поради враждебното поведение спрямо нашите колониални начинания, ние сме подтикнати към противопоставяне на английската политика в Египет и следователно ще влезем в по-тесни отношения с Франция. Ако Гренвил не знае това, той не разбира германската политика. Ако

⁵⁷⁵ *Staattarchiv*, 1884, no. 8732. Also C 4337, no. 65.

⁵⁷⁶ Нютон, *цит. съч.*, II, 338-4-2. Вадингтан използва подобни думи в писмо до Фери. „Да изложим всичките си карти на масата пред Бисмарк и да го държим в течение за всичко, което прави Франция.“ *DDF*, Серия I, том V, № 462.

⁵⁷⁷ *The Temps*, March 5, 1885.

не е наясно с резултатите от антигерманската си колониална политика, трябва да заключа, че не сте представили ситуацията безрезервно“.⁵⁷⁸

Междувременно френското правителство разглежда предложенията на британското правителство за египетските финанси. В съответствие с обещанието си към да не предприема и крачка без да се консултира с Германия, Фери представя отговора си на Англия, на канцлера за одобрение. Планът му е да проучи източниците на египетски приходи, за да види дали са толкова лоши, колкото твърди Англия. След това въз основа на резултатите ще се реши дали кредитите ще трябва да приемат намаление на лихвата, дали да променят метода на данъчно облагане или да въведат пряк данък върху чужденците и накрая как трябва да се покрият разходите за окупацията. Ако е необходима европейска окупация, Европа трябва да плати разходите, но ако необходимостта се състои само в нуждата на една държава, тогава тази държава трябва да ги поеме. На мястото на английската гаранция за египетския заем, Фери иска да установи международна гаранция. Ако въпросът за лихвата и заема се уреди, необходимостта от конференция ще се наложи сама по себе си. Тя ще се занимае със свободата и сигурността на Суецкия канал по време на война.

Канцлерът дава личното си одобрение на тези предложения и обещава да получи одобрението на императора.⁵⁷⁹ Тъй като участието в международната гаранция ще изисква съгласието на парламента, той ще трябва да осигури подкрепата там. След това той пита барон дьо Курсел как Франция ще се отнесе към намесата на Портата за възстановяване на реда в Египет. Посланикът отговаря, че неговото правителство е готово да работи и за това. Така двете сили са в пълно съгласие по всички подробности на плана.⁵⁸⁰

След като получава това разрешение, Фери предава контрапредложенията си на Англия и другите сили на 18 януари 1885 г.⁵⁸¹ Два дни по-късно Бисмарк инструктира германските посланици във Виена и Санкт Петербург да информират правителствата, към които са акредитирани, че няма да създава трудности на Франция, а ще прояви отзивчивост, за да не я обезкуражи. Граф Мюнстер изразява пред Гранвил съгласието на Германия с френските предложения.⁵⁸²

На 21 януари Великобритания уведомява силите, че приема две от основните искания на Франция; европейската гаранция за заем от 9 млна и споразумение за свободата на корабоплаване по Суецкия канал.⁵⁸³ На следващия ден Гранвил информира Мюнстер, че Англия е съгласна по принцип с допускането на Русия и Германия до Caisse de la Dette. Германският посланик казва, че Бисмарк приема британския отговор на френските предложения като основа за преговори и ще уведоми съответно силите. Той добави, че принц Бисмарк не смята

⁵⁷⁸ DGP, IV, № 757.

⁵⁷⁹ DGP, III, no. 696. DDF, Ser. I, vol. V, no. 501, 507.

⁵⁸⁰ Във Франция има вълна от неблагоприятно обществено мнение, за която дьо Курсел смята, че ще затихне, ако Германия се застъпи за европейски контрол в Египет. Това е въпросът, от който ще зависят цялостните отношения между двете държави. Приемането на контрапредложенията, казва той, отговаря на условията.

⁵⁸¹ C 4357, no. 97.

⁵⁸² DDF., Серия I, том V, № 520. Планът е Вадингтон първо да се срещне с Гранвил, за да изясни френската инициатива. Двете правителства инструктират своите посланици да проведат консултации, преди да представят меморандум на Даунинг Стрийт.

⁵⁸³ DOP, III, 440-42. DDF, Серия I, том V, № 533. C 4337, № 111.

египетския въпрос за особено интересен за Германия, освен за договорите на Изток, но поведението на английското правителство по колониалните въпроси прави Германия по-малко склонна да помага на Англия по египетския проблем.⁵⁸⁴

Докато Фери разработва подробностите за практическото изпълнение на плана, Бисмарк ги одобрява и призова другите сили да ги приемат.“

Леката промяна в исканията на Франция позволява на Великобритания да се съгласи. През март в Лондон се провежда конференция, на която представителите на Германия, Италия, Австрия и Русия подкрепят гледната точка на своя френски колега по начин, показващ пълното съгласие на техните правителства. Германия прави само леки възражения, които според Вадингтон са лесно коригирани. Конвенцията, подписана на 18 март, упълномощава да се отпусне заем на хедива от 9 милиона при лихва 8,4%, гарантиран от подписалите я държави. Фондът трябва да бъде използван за изплащане на обезщетения за щетите, причинени от бомбардировките на Александрия. Когато тази сума бъде изтеглена, останалата част трябваше да покрие дефицита за следващите години и да осигури напояването и обществени подобрения. Годишните приходи на египетското правителство трябва да бъдат увеличени чрез данък върху чуждестранните жители.⁵⁸⁵

Общата политика, следвана от Франция и Германия, по този начин решава финансовия въпрос в Египет. Трябва да имаме предвид обаче два факта.

Въпреки че Франция търси помощ от Германия, тя поема инициативата срещу Англия едва когато е уверена в подкрепата на Европа. Тя не се ангажира само с Германия. Бисмарк, от своя страна, иска да покаже на Англия, че именно нейната антигерманска колониална политика е причината за антианглийското му отношение в Египет и ускорява подхода му към Франция. И двете сили са нетърпеливи да пожънат дипломатически плодове от споразумението си, но не желаят да се противопоставят на Англия, толкова крайно, че да се окажат в съюз срещу нея. Франция си е осигуряваа международната гаранция и намаля влиянието на Англия, като разширява Комисията по дълга. Германия е сигурна в изплащането на обезщетенията на своите граждани и е защитила интересите на притежателите на египетски облигации. От най-голяма ценност за Германия обаче са отстъпките, спечелени другаде в Африка чрез умелата игра в Египет. Не е съвпадение, че докато Мюнстер подкрепя френските предложения на конференцията, а канцлерът обвинява англичаните, особено Чембърлейн, в опит да сеят раздори между Франция и Германия, граф Херберт Бисмарк е в Лондон и полага упорити усилия за уреждане на англо-германските различия за африканската територия.⁵⁸⁶ Той има дълги разговори с Гренвил, Чембърлейн и Дилке. Жонглирането с тези два въпроса е толкова успешно, че на 12 март той е доволен, от думите на Гладстон в Камарата на общините, че одобрява навлизането на Германия по пътя на колонизацията. Англия, заявява министър-председателят,

⁵⁸⁴ *Staatsarchiv*, 1885, nos. 8748, 8750. С 4337, no. 128.

⁵⁸⁵ *Staatsarchiv*, XLVI, no. 8758. С 4341.

⁵⁸⁶ На 6 март Херберт Бисмарк казва на Вадингтон: „Ние сме съгласни с вас за сключеното споразумение: веднага щом го приемете, ние също ще го приемем. Имаме малки интереси в Египет в сравнение с вас и не искаме да бъдем по-роялистични от краля, по-френски от самите французи. Но баща ми е решил да използва всички средства, за да окаже натиск върху Англия.“ DDF, Серия I, том V, № 615.

няма нито желание, нито право да се противопоставя. Търканията са приключили. Хърбърт Бисмарк уверява, че границите на английските и германските владения в Африка ще бъдат уредени чрез взаимни отстъпки.⁵⁸⁷

След това интересът на канцлера започва да отслабва. Той дава дума на Фери, че ще подкрепи определени предложения. Едно от тях, неутрализирането на Суецкия канал, остава. Въпросът за свикване на специална среща за разглеждане на проблема е обсъден на Лондонската конференция. Вадингтон предлага делегатите да се съберат в Париж в края на месеца. Гренвил казва, че не вижда необходимостта от преместване на Конференцията и „освен това каналът, дори построен от французите, не може да оцелее, освен за британската търговия“. Вадингтон отговаря, че ако каналът не беше построен от г-н дьо Лесепс, нямаше да има никакъв транзит.⁵⁸⁸

Силите подкрепят френското искане и конвенцията съдържа разпоредба за заседание на комисия в Париж на 30 март, за да сключи споразумение за свободно корабоплаване по Суецкия канал въз основа на британската циркулярна нота от 3 януари 1883 г.

Когато правят тази декларация, силите имат предвид нещо повече от неутрализирането на канала. Тяхната цел е да поставят зоната под международна полицейски контрол, която на практика я превръща в международен район. Рамбо в биографията си на Фери казва, че надеждата на френския държавник е а да доведе до премахването на британската власт от Египет, и предполага от обещанията на Гладстон и Гренвил, че това е първата стъпка към неутрализирането и евакуацията на Египет.⁵⁸⁹

Комисията се събира в Париж в уговорения час, но следобед на същия ден Камарата на депутатите, развълнувана от отстъплението в Тонкин, отказва да гласува доверие на правителството, и Фери се проваля. Така за втори път, когато Франция е на прага на постигане на задоволително уреждане на египетския въпрос, правителството е принудено да подаде оставка. „Два пъти“, казва Рамбо, „Франция видя как Египет ѝ се изплъзва.“

Падането на Фери отслабва подкрепата на другите сили към Франция. Има признаци на колебание от страна на Германия. Докато Херберт Бисмарк е в Лондон, добре осведомени хора му казват, че Гладстон със сигурност ще падне в резултат на предстоящ законопроект. В броя от 9 март вестник „Дойчес Мон“ забелязва, че канцлерът има план да използва падането на Гладстон като възможност да се обърне към консервативното английско министерство и да се отдалечи от Франция и Фери, „на които дължим добросъседските си отношения отношения с Републиката.“ В по-късни издания този вестник настоява за продължаване на сърдечните отношения с Франция. „Ако двете сили продължат да съвместяват усилията си, тогава хегемонията на Англия в Нил ще отстъпи място на общия европейски контрол.“

Ако това е планът на канцлера, тогава идването на правителството Брисон с Фрейсине за външен министър улеснява осъществяването му. Защото новият

⁵⁸⁷ *Annual Register*, 1885, p. 51. *Rachfal*, I, 480. DDF, Ser. 1, vol. V, no. 618.

⁵⁸⁸ *Staatsarchiv*, XLVI, no. 8759. DDF., Ser. I, vol. V, no. 586. C 4338, no. 28.

⁵⁸⁹ *Ramnaud*, op. cit., p. 273.

министър е убеден, че Бисмарк е насърчил Фери точно толкова, колкото е необходимо, за да отдели Франция все повече и повече от Англия, но никога не е оказал на Франция съществена помощ, като е упражнявал натиск върху Англия. В тази игра Франция е загубила всякаква възможност за съглашение със съседите си, без да получи нищо друго освен разрешение да разпръсне силите си извън Европа.

„Опитът от 1882 г. ме научи; знаех, че не можем да разчитаме на кабинета в Берлин. Господин Бисмарк проявява свършена учтивост. Той не подхранва никакви коварни планове към Франция, но е доволен да я види изолирана, отслабена; за да я държи такава, всякакви средства са добри за него. Той ревниво наблюдава да не се споразумеем с Русия и е използвал египетския въпрос, за да създаде недоверие между Англия и нас... Тогава бях решен да напусна тези неприятни места и да възобновя по отношение на Англия и Русия, политиката си от 1880 и 1882 г.“⁵⁹⁰

В Германия „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ предава новината за назначаването на Фрейсине без коментар. В Мюнхен „Allgemeine Zeitung“ изрази изненада: „Правителствата на Брисон с Фрейсине като министър на външните работи е наистина най-силният кабинет, който републиканска Франция може да си осигури. Един от най-решителните защитници на реваншистката политика на Гамбета като министър-председател върви ръка за ръка с министър на външните работи, който многократно е показвал, че не признава стойността на сближаването с Германия. Този кабинет е признание, че Франция, поне засега, не отдава голямо значение на доброто разбирателство с Германия.“⁵⁹¹ 93

На конференцията за Суецкия канал френският представител е решен да прокара идеята за ферибот. Това е създаването на Комисия, която да следи за свободата на корабоплаване по канала. Докато Бариеер поддържаше този план срещу британската опозиция, новият му началник, Фрейсине, е склонен да отстъпи на Англия. В разговор с германския представител Дерентал, Бариеер казва, че това отношение не показва промяна във френската политика или опит за сближаване с Англия. Това е просто лична слабост на Фрейсине и липса на политическа далновидност. Новият външен министър, според Бариеер, възнамерява да продължи политиката на Фери; не може да постъпи иначе, защото всички разумни хора в страната подкрепят по-доверителните отношения с Германия. Той продължава да наемка за възможността за опит от страна на Англия да осигури съюз с Франция. С уреждането на проблемите в Египет, основните различия между двете сили ще бъдат решени и Франция ще бъде свободна да избира. По-късните доклади на Дерентал информират германския кабинет, че британците полагат всички възможни усилия да отделят французите от германците.⁵⁹²

Ситуацията не е лишена от абсурд. Тук се вижда как силата, чието предполагаемо произволно поведение е довело до „естествено сближаване“ между Франция и Германия, сега се превръща във фактор за тяхното разделяне. Нито

⁵⁹⁰ Freycinet, *op. cit.*, II, 297-298.

⁵⁹¹ Allgemeine Zeitung, Мюнхен, 9 април 1885 г.

⁵⁹² DGP, III, no. 703.

една от страните очаква да остане изолирана, но всяка има надеждата да постигне споразумение със страната, която е техен общ антагонист. Нещо повече, всяка е внимавала другата да почувства тежестта на подобна възможност.

През май, докато конференцията все още е в ход, Курсел, който се кани да се завърне у дома, посещава канцлера, за да може да докладва точните си възгледи на Фрейсине. Бисмарк се оплака надълго, че Франция променя възгледите си за Суецкия канал, възгледи, с които Германия се е съгласила и за които е спечелила одобрението на своите съюзници. Франция прави отстъпки в желанието си да помири Англия, които той смята за неразумни: „Готов съм да подкрепя френските искания“, казва той, „но е необходимо да знаете какво желаете и след като се споразумеем за едно нещо, да не се оттегляме поради проявата на злонамереност или лошо настроение на Англия. Не мога, след като съм поискал от дворовете във Виена и Санкт Петербург да обявят определено мнение, защото Франция го желае, сега да поискам от тях да го променят, защото Франция е променила решението си поради настояването на Англия. Не е моя работа да ви защитавам от самите вас или да показвам по-голяма твърдост от вас за вашите собствени интереси. Не мога да бъда по-французин от французите в Египет. Съглашение с Англия гарантира всичко, което Германия иска в Египет. Въпросът е само да се върви в съгласие с Франция и да се разчита на нейната упоритост или да се споразумеем с Англия... Ако желаете да се сдобие с благосклонността на Англия и да предизвикате съперничество с нас по този въпрос, можем да оспорим вашите предимства. Франция наистина няма какво да предложи на Англия, докато Германия може да ѝ окаже континенталната подкрепа, от която се нуждае. Както и да е, докато чака да установи линията на поведение на френското правителство, Германия ще запази малко повече резервираност.“⁵⁹³

Точно както Дерентал отдава френското отношение на британско влияние, дьо Курсел от своя страна симулира, че отношението на канцлера е резултат от желанието на Великобритания да уреди споровете си с Германия. Истинската причина вероятно е, че Бисмарк предвижда в непопулярността на политиката на Гладстон, възможност скоро да доведе консервативната партия на власт и той няма доверие в продължаващата добронамереност на Франция, след падането на Фери. Следователно той е готов да разреши трудностите и да постигне споразумение с Англия. За да излезе от ситуацията с възможно най-малко дискомфорт, той използва колебливото отношение на Фрейсине като извинение.

Още на 10 май той казва на дьо Курсел, че ако Франция се споразумее с Великобритания, Германия ще последва нейния пример. До 28 май той е готов да призове Франция да бъде помирителна спрямо Англия. Разказът за този разговор е даден от Доде. Той представя канцлера в необичайна светлина. Той очевидно е разтревожен и разстроен за бъдещето. Възрастният кайзер е много болен. Смята се, че няма да се възстанови. Бисмарк лично отива във френското посолство и разговаря поверително за възможността за промяната на трона в Германия и въздействие върху собствената му кариера и отношенията с Франция и Англия: „Ако бях с 20 години по-млад, нямаше да се колебая да се заема

⁵⁹³ *Bourgeois et Pagès, op. cit., Documents Secrets. Courcel to Freycinet, Berlin, May 10, 1885, 392-394. Вж. също бележката на Бисмарк относно този разговор. DGP, III, № 702.*

със задачата постепенно да доведе един нов монарх до осъзнаването на истинските интереси на неговата корона и страна. ... Направих го със стария ни крал. ... Днес не мога да започна отново. ... силите ми вече не са достатъчни, нямам здравето за това. ... В случай на промяна на трона, предвиждам тенденция за сближаване с Англия. Настоящата линия ще бъде донякъде променена. Предупреждавам ви за това поверително, за да бъдете подготвени и да избегнете компрометиране на отношенията си с Англия. Ако императорът остане жив, той може да гарантира продължаването на същата политика, но съветвам Франция, предвид каквото може да се случи, да се отнася към Англия с повишено внимание и предпазливост“.

Той смята, че Англия и Франция имат едни и същи интереси от постигането на споразумение за Египет и казва, че е посъветвал лорд Роузбъри да постигне такова споразумение.⁵⁹⁴

Барон дьо Курсел не може да се съмнява в искреността на опасенията на Бисмарк от евентуалната смърт на императора, но симулира, умишлено преувеличавайки тази опасност, за да посочи новата германска политика и да прехвърли отговорността за нея. Нито Франция, нито Русия са склонни да го следват в опита да сформират коалиция срещу Англия. Императорът беше твърде стар за авантурата, а принцесата, съпруга на престолонаследника (Фридрих) умело използва опасността от англо-руски конфликт и намеква за нова ориентация на политиката, когато съпругът ѝ се възкачи на трона. Следователно „Бисмарк сега се обръща към изгряващото слънце. Тревогата му няма да му позволи да намери във Франция достатъчно твърдост и решителност, нито достатъчно покорство спрямо възгледите му, за да подкрепим съпротивата му срещу Англия.“⁵⁹⁵

По думите на френският посланик, няма съмнение, че канцлерът, се опитва да прехвърли отговорността за промяната в политиката. Дьо Курсел отдава много по-голямо значение на ролята на Бисмарк в Египет, отколкото документите го оправдават. Вярно е, че той насърчава Франция и се е оплаква от нейното бавене, но винаги настоява, че германските интереси в Египет са твърде малки, за да поеме инициативата. На практика когато силите действат срещу британската политика, те приемат френските предложения. В очите на френските държавници присъствието на Великобритания в Египет като единствен протектор е о вредно за престижа и влиянието на страната им в Средиземно море. Знаейки това, Бисмарк използва египетския въпрос като средство за спечелване на френска подкрепа за отстояване на германските права другаде.

След като тези права са защитени и консервативното правителство с лорд Солсбъри, когото познава от Берлинския конгрес, е на власт в Англия, той вече не се нуждае от френска помощ. Освен това френското правителство вече е решено да се откаже от политиката на експанзия, която отклонява вниманието му от Рейн. Във всеки един момент смяната на правителството може да доведе на власт елементи от френското общество, които все още мислят за отмъщение. Характерно за Бисмарк е да не чака, докато се случи нещо и да се укрепи срещу него.

⁵⁹⁴ Daudet, *op. cit.*, II, 163-177.

⁵⁹⁵ Bourgeois et Pagès, *op. cit.*, Documents Secrets, p. 395.

Неговите официални инструкции към германските представители на конференцията в Париж са да подкрепят плана на Фрейсине, ако предложение, отнасящо се до него, бъде внесено в пленарната сесия и ако то е задоволително за приятелските сили. Секретарят на външно министерство Хацфелд пише до Хоенлое на 4 юни, че Германия винаги ще насочва положителните си усилия към разбирателство между двете сили. Ако Англия възнамерява да остане в Египет, тя трябва да го съобщи на Франция и да плати цената си. Ако иска да си тръгне, тя трябва да положи някои усилия, за да предотврати анархията след заминаването си. Египет не може да се защити сам. Франция не иска да допусне Англия сама там. Италия не иска да допусне Франция там. Само Турция може да го направи, ако на султана се плати. Така канцлерът се връща, казва Хацфелд, към старата рецепта – споразумение между Франция и Англия, поддържано от съюза на тримата императори, и предложения за общи финансови оферти към султана, за да поддържа реда.⁵⁹⁶

Британските делегати се съпротивляват срещу интернационализацията на канала и се опитват да предотвратят неутрализирането на неговия вход и да възложат на Египет задачата да контролира района. На 18 юни конференцията приключва; делегатите изготвят договор, който не удовлетворява напълно никого. Каналът трябва да бъде отворен по време на мир и война за търговски и военни кораби на всички държави при равни условия. Той регулира времето, през което корабите на воюващите страни могат да останат в или близо до канала, а силите се ангажираха да не предприемат никакви враждебни действия в близост. Създадена е надзорна комисия, състояща се от представители на подписалите го сили под председателството на Турция. На Египет е възложена задачата да изготви правила за сигурността на канала. Великобритания и Италия възразяват срещу създаването на международен комитет за контрол.⁵⁹⁷

Британският представител изказва общи резерви, доколкото договорът е несъвместим с преходната и изключителна ситуация и възпрепятства свободата на неговото правителство по време на окупация.⁵⁹⁸

Приемането на подобна гледна точка дава на Великобритания правото да контролира и затваря канала по време на война. Франция не се съгласява и конференцията се разтурва без резултати.

По този начин надеждата на Фери, че Комисията ще доведе до неутрализиране на Египет, е отхвърлена. Ако той присъстваше, за да ръководи преговорите, силно подкрепен от Германия и нейните съюзници, резултатът най-вероятно щеше да бъде различен. Фрейсине не споделя това мнение, нито притежава енергията на Фери, или увереността на канцлера.

Бисмарк предупреждава Хоенлое да не надценява френското постоянство в позицията си срещу Англия. „Можем да не оставим Франция в затруднено положение, а да поемем инициативата и да очакваме Франция да ни следва, но това не е наша задача.“ Германия имамалък интерес към Египет в сравнение с интереса си в Европа по отношение на Франция и Англия; той смята, че не може да

⁵⁹⁶ DGP, III, no. 704. Hatzfeldt to Hohenlohe.

⁵⁹⁷ Schulthess, XXVI, 303.

⁵⁹⁸ Staatearchiv, XLVI, no. 8765.

очаква помощ от нито една от двете морски сили, ако е във война с другата. Поради тези причини той съветва предпазлива сдържаност и ако Франция е склонна към малки резултати от конференцията, Германия няма да възразява.⁵⁹⁹ Затова германските делегати стоят тихо до френските представители, а по-късно Курсел изразява благодарността си за подкрепата им във всички утапи на преговорите.⁶⁰⁰

IX. ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА НЕДОВЕРИЕТО

Няколко месеца след провала на конференцията за Суецкия канал в Париж, Франция и Германия сключват договора за Западна Африка, с който приключва работата, започната от Жул Фери; но още преди това да се случи, старите подозрения и страхове се събуждат отново.

„Инцидентите“ отново зачестяват и двете нации започват да се отдалечават. Възобновяването на континенталната политика е свързано с поддържането на голяма армия като външен и видим знак за сила. Дори здравомислещите и либерални журналисти от в-к „Темп“ се застъпват за увеличаване на кавалерията на източната и южната граница.⁶⁰¹

Статията в „Темп“ е възприета от германския печат като пример за шовинистична агитация. „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ на 3 август 1885 г. заявява, че подобни статии доказват, че всички усилия за поддържане на сърдечни отношения с Франция са неуспешни и германската политика на помирение не е реципрочна. Опасността от нападение е непосредствена: „Въпреки желанието си, не можем да не мислим, че Франция само чака благоприятен случай да ни нападне... Никой, който има предвид благополучието на Германия, не може да бъде безгрижен, мислейки, че денят на реванша, очакван от Франция 14 години, предлага на всеки партиен член средство да привлече интереса на своите сънародници.“

„Кьолнише Цайтунг“ коментира реакцията на официалния германски вестник като доказателство за дълбокото и трайно впечатление, което статията в „Темп“ е направила върху изразителите на общественото мнение в правителствените кръгове: „Германия е отговаряла видимо и често на желанията на Франция, но от любов към мира не желае да приеме спокойно всички обиди и провокации... Необходимо е те да знаят, че доброто съгласие може да бъде запазено само ако двете страни се опитват еднакво да поддържат мира. Германия отдавна приема спокойно цялата излишна податливост на Франция като естествени и неизбежни явления. Наистина се надяваме, че прословутият добър френски разум ще приключи с разбирането на това. Ако заключим, че този вид глупост е неизлечима, Германия със сигурност ще заеме друга позиция“.

Дори „Дойче Монтагс Блат“, който се осмелява да се противопостави на Бисмарк, когато го заподозря, че се готви да се оттегли от Франция, нарича статията в „Темп“ „пронизителен вик за реванш“. На 3 август той изразява надежда,

⁵⁹⁹ DGP, III, 446.

⁶⁰⁰ Също, по. 750

⁶⁰¹ Статията в „Темп“ се появява на 1 август 1885 г.

че мирната политика на Клемансо няма да успее, защото републиканец, който стои у дома, „е по-опасен за нас от този, който се впуска в дейности в чужбина. Колониалната политика отваря клапан, през който опасни газове могат да изтичат там, причинявайки малка вреда. Затварянето на клапана рано или късно ще доведе до експлозия в Европа. Следователно е по-добре за нас и за Европа, ако не триумфира войнствената мирна политика на радикалите, а мирната военна политика на Фери“.

В брой 10, същият вестник твърди, че статията на „Темп“ е прикритие за реваншистката политика на всички партии, дори и на правителството: „Радикалите свалиха Фери с мотива, че неговата отвъдморска политика разпилява силата на нацията. Почти всеки премиер говореше за мир, но почти всички хвърляха тъжен поглед към Елзас-Лотарингия и дори Фери обяви за „hoch and heilig“ (свещено и свято) срещу упрека, че е изоставил надеждите за реванша на отечеството. При тези симптоми Франция навлиза в политическата си кампания. Франция трябва да знае, че кризата ѝ, тук се следи с бдително око“.

В Париж, на 5 август, вестник „*Matin*“ обявява, че реакцията на германските вестници към статията в „*Temps*“ е просто извинение за разпалването на смут. Вестникът цитира предишен собствен доклад за публикуването на нота, изпратена от Бисмарк, в която канцлерът обявява на европейската дипломация, че е склонен да подкрепи британската политика в Египет, след като лорд Солсбъри заменя Гладстон. Възмущението на германският печат е само първият симптом, че Бисмарк, „след като е извлякъл от благосклонния неутралитет на Франция всичко, което е могъл, и вече не се нуждае от нас, се е обърнал срещу нас“.

На 7 август вестник „*Matin*“ съобщава за разговор с неназован член на кабинета, в който се казва, че „инцидентът няма тревожна характеристика“. Мотивът на канцлера е бил публично да замени съюза с Франция с този на Англия по въпроса за международната политика и да сплаши Франция. Бисмарк, твърди този министър, ненавиждаше Гладстон и правеше всичко, за да му попречи, докато е на власт, и насърчи другите в същото мнение. Поради тази причина той се сближи с Фери, чийто характер е лесно поддаващ се на ласкателства, и приема авансите за истинско злато, оставя се да бъде спечелен, когато канцлерът сякаш иска евакуация на Египет и подкрепя Франция по въпроса за неутралитета на канала. Но внезапно Фери се провали и е заменен от Фрейсине, когото Бисмарк харесва по-малко и не може да се справи толкова лесно. След това Гладстон се провали и Солсбъри го наследи, той е човекът на Бисмарк. Тогава канцлерът, смятайки съюза с Англия за предпочитане пред този с Франция, пожела да скъса с нас и избра първата възможност. Тъй като иска да покаже на Англия новата си любов, той иска да направи раздялата си с Франция възможно най-стряскаща. Това е всичко“.

Докато един член на кабинета омаловажава инцидента, има доказателства, че статиите в германските вестници правят силно впечатление във Франция, а Фрейсине изразява неодобрението си от статията в „Темп“, която дава повод за избухването на напрежението. Когато принц Хохенлое докладва това на германското външно министерство, му е казано, че целта на статията в „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ е мирът. Канцлерът смята, че хората извън Париж искат

мир, а малцинството експлоатира реваншистката идея за печелене на гласове.⁶⁰² Следователно, по негово собствено признание, канцлерът се е върнал към политиката на поддържане на мира чрез заплахи.

Има още едно доказателство за това желание да се сплашат консервативните групи във Франция, за да се контролират радикалите. Същия месец август 1885 г. германците превземат укрепленията на островите Каро. Това води до рязко несъгласие с Испания. Възможността за война между нейните съседи на юг и изток разпалва отново бойния дух във Франция. Привържениците на идеята за реванша се възползват от възможността, за да събудят надежди за връщане на загубените провинции. Канцлерът се оплаква на германския посланик в Париж, че години на приятелското споразумение не са променили намерението на всички партии във Франция да използват първата възможност да скъсат с Германия. Той инструктира принц Хохенлое да спомене на французите, които искат мир в Испания, че дейността на Патриотичния съюз и недоверието на народа ще поставят Германия пред необходимостта, в случай на война с Испания, да предприеме мерки за защита на границите си. Това ще предизвика френски контрамерки и Франция може да бъде принудена да действа.

Това недоверие към канцлера отново се отразява в германския печат. Френският посланик призовава Херберт Бисмарк, тогавашен заместник-министър на външните работи, да изрази съжалението на френския кабинет, че лоялността на поведението му в испанския инцидент е поставена под съмнение. Позицията на френското правителство е правилна; то препоръча арбитражен съд в Мадрид и изразява съжаление за враждебните статии, появили се под ултрамонтанистско влияние във френския печат, защото в интерес на Франция е мирът да се запази в Испания. Фрейсине иска да продължи добрите отношения и да следва програмата на своите предшественици.⁶⁰³

Коментарът с почерка на канцлера в полето на документа показва липсата му на доверие. „Правителството е коректно, но останалите партии?“

Въпреки че официалните уверения за добра воля продължават, указанията на Бисмарк до посланика в Париж показват нарастващото недоверие и предпазливост. В ущърб за отношенията между двете страни принц Хохенлое е отзован от Париж.⁶⁰⁴ Императорът съжaliaва за необходимостта, но смята, че никой не е по-подходящ за поста губернатор на Елзас-Лотарингия. Повече от десет години принц Хоенлое работи за намаляване на подозренията и за насърчаване на съгласието. Той се научи да познава и харесва французите и да тълкува техните мнения, за своя мандат като посланик, с признателност и разбиране. Той е добър познавач на политиката и знае точната тежест, която да придава на полемиките между десницата и левицата. По време на последната си среща с Фрейсине, заместващият посланик казва във връзка с новата си длъжност: „Искам да управ-

⁶⁰² DOP, III, № 706, „Това е апел към чувствата на нацията и миролюбивото мнозинство от избирателите.“

⁶⁰³ DGP, III, 453.

⁶⁰⁴ Hohenlohe, *op. cit.*, II, 333. Принцът смята, че от известно време сред по-младите мъже, които му завиждат за дългото му заемане на важния пост в Париж, са замислили интриги за отстраняването му.

лявам спокойно. Но те ще ме подтикнат към строги мерки, защото вярват, че населението е станало по-враждебно и всички се страхуват от подстрекателства идващи отгук (от Франция) заради възобновяването на реваншистките идеи.“

Фрейсине иска доказателства за такова възобновяване. Принцът отговоря, че доказателствата се виждат в проявите на Съюза на патриотите и острия език на войната във вестниците.⁶⁰⁵

Междувременно в Берлин френският посланик започва да се обезкуражава. Подобно на принц Хохенлое, той години наред упорито се опитва да постигне трайно подобрене в отношенията между двете страни. Вярва в сближаването с Германия. Работи с канцлера и с Фери за колониална експанзия, която възстанови наранената гордост на Франция, и даде нови отдушници за енергията ѝ, възстановявайки влиятелна позиция в семейството на европейските народи. Всички тези усилия не означават, че е забравила зя Елзас-Лотарингия или че е престанала да се надява, че някога в бъдеще „несправедливостта“ ще бъде поправена. По взаимно съгласие германският канцлер и френският посланик рядко споменават загубените провинции. Те са голямата резерва за всяка мисъл за съюз. В писмо до Фрейсине от 3 декември 1884 г. дьо Курсел заявява личната си политика във всички преговори с Германия: „Още от самото начало на нашите дискусии уточних на Хацфелд и на самия канцлер, че никога няма да влизам в спор за Елзас-Лотарингия, че е запазена област, в която не трябва да проникваме, защото никога няма да се срещнем в съгласие. ... Правя тези уговорки, защото е от съществено значение в бъдеще да не се създава недоразумение за истинския характер на практическите ограничения на нашия диалог с Германия“.⁶⁰⁶

Това е неговото решение, когато започва мисията си. Раната не трябва да се пипа, докато не заздравее сама. Той си въобразява, че без да отричат спомените за загубата, двете страни могат да се обърнат другаде за сближаване и да работят за взаимно помирение.⁶⁰⁷ Той е убеден, че съглашението с Германия никога няма да бъде „траен съюз“. Френското достойнство и независимост най-добре се основават на „частично и винаги условно сближаване, основано на поредица от консултации по конкретни въпроси“. Освен ако Франция не е толкова усърдна и сдържана, колкото нейният партньор в тези непрекъснати преговори, споразумението може бързо да се изроди в обикновена васална зависимост.⁶⁰⁸

По време на напрежение между Англия и Германия за африканските им претенции, в „Норддойче Алгемайне Цайтунг“ се появява статия, която предлага на Франция възможността за съюз със стария ѝ враг на цената на разрыв с общия им съперник в чужбина. Курсел бърза да докладва, че отдава голямо значение на сътрудничеството с Бисмарк и да дава точен отчет за значителните услуги, извършени за Франция, но не желае канцлерът да стане незаменим, да бъде единственият човек, на когото Франция може да разчита. „Убеден съм, че той е по-добър за нас и по-привързан, ако нямаше като противотежест това неприятно напрежение между нас и Англия.“⁶⁰⁹ По-късно, в разгара на дискусията за Еги-

⁶⁰⁵ Ernest Daudet, *op. cit.*, II, 190.

⁶⁰⁶ DDF, Ser. I, vol. V, no. 475.

⁶⁰⁷ Също, vol. V, no. 32.

⁶⁰⁸ Също, vol. V, no. 622.

⁶⁰⁹ Също, vol. IV, no. 69.

пет, той заявява: „Чудното изкуство, с което канцлерът на Германия отстоява позицията на неутралност, безпристрастност, намирането на равнопоставеност и лоялна коректност между Франция и Англия е шедевър на дипломатията. За мисълът му е да навреди на Англия, но чрез нас, без да се издава.“⁶¹⁰

Френският посланик не се заблуждава за мотивите и методите на Бисмарк, но и канцлерът също много добре осъзнава резервите и недоверието си към французите. Той ги разбира и до известна степен им съчувства; дори понякога стига дотам, да обяснява собствената си роля в произхода на проблема и да обвини военните. Но каза той на Вадингтон, който преминава през Берлин със специална мисия за Санкт Петербург: „Сега работата е свършена. Навсякъде, където можем да се споразумеем с вас, можем дори да ви подкрепим по редица точки, където интересите ни не си противоречат. В крайна сметка има само един въпрос между нас.“ „За този въпрос“, отговоря Уодингтън, „не можем да говорим; нека оставим на времето задачата да го решим.“⁶¹¹

Въпреки че разбира сдържаността на Франция, той често губи търпение и енергично заявява, че желае само да работи за взаимна полза. Курсел вярно предава тези дълги оплаквания, които чува по време на посещенията си във Варзин. Дискусиите за предварителните заседания на Берлинската конференция за Африка са осеяни с тях.

„В продължение на 14 години, след сключването на мира, не съм преследвал друга цел спрямо Франция, освен да я накарам да забрави последиците от война, с нещастен край за нея. Защо да имаме лоши намерения срещу Франция? Вече имаме твърде много френска територия; против наш интерес е да добавяме още. Напротив, в наш интерес е Франция да се отвърне от болезнените си спомени. Постоянната ми грижа от 1871 г. насам е да се държа по такъв начин, че да я накарам да забрави Седан, както забраве Ватерло. Затова желая тя да получи удовлетворение във всички възможни посоки, освен към Рейн“.

По-късно в същия разговор той заявява: „Вашето правителство се страхува да се компрометира с мен; не смее да покаже себе си, публично рамо до рамо с Германия.“⁶¹²

Това наистина е вярно. През следващия януари, докато френският премиер работи върху дневния ред на 2-та Лондонска конференция за финансите на Египет, Бисмарк изразява желание да се срещне с Фери в Белгия, Ница или Монако, където и да е освен в Париж. „Не мога да предложа да дойда в Париж, това ще е в ущърб за вашето правителство и неоснователно предизвикателство към неспокойната част от парижкото население.“⁶¹³

Дьо Курсел съобщава за това желание на Ке д'Орсе, но е напразно да търсим някакъв запис на отговор. Изглежда, че е подминато с мълчание. Такава очевидна липса на учтивост е в противоречие с обичайната любезност на Фери, тъй като предложението изва, когато недоволството от неговата Тонкинска авантюра

⁶¹⁰ Също, vol. V, no. 475.

⁶¹¹ Също, vol. V, no. 34.

⁶¹² DDF, Ser. I, vol. V, no. 471.

⁶¹³ Също, no. 530.

е нараства и той се страхува за политическите последици от среща с човека, когото враговете му смятали за отговорен за неговата империалистическа политика.

Но всички тези резерви и протести не пречат за близостта на двете сили за насърчаване на взаимните им интереси. Това е естеството на споразумението, което дьо Курсел иска да установи и донякъде успява да постигне. Както принц Бисмарк и принц Хохенлое разбират чувствителността на французите, така и барон дьо Курсел разбира опасенията на германците. Той знае, че завръщането към континентална политика с увеличаване на армията ще ги обезпокои. Самото повторение на уверенията на Фрейсине или опитите да се обясни как отношението на Съюза на патриотите няма да противодейства на ефекта от големите военни разходи. Да убеди Германия в мирните намерения на правителството при военните приготовления на генерал Буланже е свързано с твърде много трудности. Следователно през юли 1886 г., посочвайки лошото здраве като официална причина, барон дьо Курсел иска да бъде отзован. През септември той беше заменен от г-н Жул Ербет, който идвайки, повтаря формулата на Фери, че двете страни имат много общи интереси, които трябвало да послужат за изгодно споразумение между тях.

Атмосферата се проясни донякъде след инцидента със Шнабъл, който Буланже, ако не беше обуздан, щеше да използва като повод за война. Бисмарк е решен „тъй като не може да види по-далеч в бъдещето“ да бъде все по-предпазлив в политиката си.⁶¹⁴

Настъпилата промяна във френския кабинет, с отстраняването на реваншисткия и опасен военен министър, облекчава напрежението.

Официална Франция дори все още се надява на помощ срещу Англия в Египет. Правителството все повече очаква обещаното завършване на работата там и изтеглянето на британските войски. Фрейсине заявява в Камарата на депутатите в отговор на интерпелация, че Египет остава интерес от първостепенно значение за Франция, защото който владее Египет владее Средиземноморието, не може да позволим той да остане в ръцете на една европейска сила. Той смята, че Англия ще зачете самостоятелността на Египет ще трябва да се постигне решение.

Месец преди това обръщение, новоназначеният посланик в Берлин, г-н Ербет, казал на граф Херберт Бисмарк, че всяка мисъл за реванш ще изчезне във Франция, ако канцлерът категорично заяви, че ще използва властта си, за да запази статуквото в Средиземноморието, което е центърът на френската политика. Според него, „Англичаните са по-мразени във Франция, отколкото някога са били германците.“ В полето на този документ се появява скептичният коментар на Бисмарк — „*kein Interesse*“ (безинтересно).⁶¹⁵ Официалният му коментар относно френското предложение е, че не може да подкрепи подобна политика: „Реакцията на вътрешното положение на Франция върху външната политика, е дори по-променлива от английската, а в едно германо-френско съглашение очевидно ще липсва доверието, необходимо за краткотрайни съвместни действия, затова трябва да бъдем много предпазливи към всички опити на Франция за

⁶¹⁴ DGP, V, 321.

⁶¹⁵ Schulthess, XXVII, 336.

сближаване. Последната никога няма да е искрена, а насочено единствено към създаване на враждебност с други сили. Предвид поведението на военния министър Буланже, политиката на изчакване няма да е трудна“.⁶¹⁶

В по-късно интервю на Хербет му било казано, че Германия не може да настоява Англия да напусне Египет.

Конвенцията „Волф“, подписана от Великобритания и Турция, определяща срока за изтегляне на британските сили на три години, се оказва крайно незадоволителна за Франция и Русия. Франция отново се обръща към Германия за единни действия, отказвайки да се присъедини към договора, само за да открие, че вратата е окончателно и здраво затворена за всяко предложение за обща политика.

На 8 юни 1887 г. г-н Ербет се обърнал към Херберт Бисмарк, за да го увери в мирните намерения на правителството на Рувие и пита каква позиция ще заеме Германия по отношение на англо-турското споразумение. Министърът на външните работи откровено заявява, че Германия не иска да създава никакви трудности на Англия в Египет и ще ръководи политиката си съответно. „Тоест, ние сме склонни Англия да се споразумее със султана и да регулира египетските дела, както пожелае.“

При това посланикът показва признаци на недоволство. Френското правителство, казва той, се е надява да намери Германия, готова да се срещне с тях и да потърси точки за контакт, по които да следваме обща политика.

Херберт Бисмарк отговаря, че Германия съобразява поведението си според отношенията, в които се намира с различните сили. С Англия тя е в приятелски отношения и трябва да насърчава добри отношения, „тъй като след 16-годишния опит не можем да разчитаме на добрата воля и сближаването с Франция. Германия, продължава той, отдавна се е стремил да работи за всякакви точки за контакт с Франция, за да подобри френско-германските отношения, но не е получила нито благодарност, нито признание от Франция. Достатъчно е да назовем Тунис, Тонкин, Мадагаскар и да си припомним резултата от войната с Китай. Всички тези услуги, ние извършихме за Франция с надеждата, тяда види че има по-големи интереси в света отколкото повторното завладяване на Елзас, интереси, в които нашата подкрепа ще е от полза. Очакването, че нашата политика ще доведе до намаляване на шовинизма и най-накрая ще заглуши вика за реванша, не се е осъществил. Тъй като френското обществено мнение никога не е било толкова остро враждебно, както през последните 12 месеца, Германия смята, че усилията ѝ да насърчи приятелските отношения с Франция са напразен труд. Ако господин Ербет съжалява, че не можем да отговорим на френския ход за антианглийска политика в Египет, той трябва да държи собствения си напор отговорен.“⁶¹⁷

Така историята за усилията на Бисмарк да умилюва Франция и за реакцията на нейните държавници приключва. Това не е история за възвишени, безкористни мотиви, нито за блестящи резултати. Въпреки това, подобни усилия

⁶¹⁶ DGP, VI, 145., VI, no. 1230.

⁶¹⁷ DGP, VI, 194-195.

рядко са напълно напразни. По време на десетте години преговори и сътрудничество старите подозрения започват да отстъпват място на доверието, а взаимопомощта насърчава разбирателството.

Френските историци са практически единодушни в мнението, че мотивът на канцлера в неговото доброжелателно отношение към страната им е да я привлече в орбитата на своята политика и да завърши хегемонията си в Европа. Тъй като не намират нищо заплашително в поведението на френското правителство, те не виждат причина за страха на Германия и смятат изразите на тревога от Бисмарк за просто извинение за засилване на контрола му върху делата на континента. Никой не може да отрече, че канцлерът е обичал властта или че държавник с неговите майсторски умения няма да играе на дипломация, за да спечели. Нещото, за което той играе обаче, е игурността на Отечеството. Сведен до най-ниските си условия и въз основа на доказателствата от документите във външните министерства на двете страни, мотивът на Бисмарк да се обърне към Франция е сигурността на Германия. Придобиването на Елзас и Лотарингия увеличава, а не намалява заплахата за Райха, който той е изградил. Тази заплаха ще расте с нарастващата сила на оцетената Франция. Той е убеден, че някой ден тя ще нападне, за да си върне загубените провинции.

Негов дълг е да предотврати удара, който смята за неизбежен. Когато кризата от 1875 г. ясно показва, че Франция не може да бъде държана постоянно слаба и изолирана, Бисмарк стига до извода, че политиката му трябва да тръгне в нова посока. Ако Франция стане силна, ще бъде по-безопасно да работи с нея, отколкото срещу нея, по-мъдро да ѝ помогне да си върне почетното място сред народите, отколкото да поддържа жив спомена за нейното унижение. Надявайки се, че мисълта за реванша ще намалее пропорционално на нарастващото влияние на Франция върху кабинетите в Европа и на разширяването на колониалните ѝ територии в чужбина, той насърчава колониалните начинания и подкрепя нейните възгледи за постигане на дипломатически победи.

По-късно, когато германските интереси се сблъскват с британските, той укрепва добрите отношения с Франция, като настоява за съвместни действия. Отново основният му мотив е да защити Германия. Докато защитава правата на германските и френските търговци в Западна Африка, той отклонява френското внимание от Рейн и показва на Великобритания, че не може да разчита на враждебността между Франция и Германия, за да завземе безспорно най-доброто от незавладените територии. Нито пък крие мотивите си. С най-голяма откровеност той заявява, че целта му е да отклони френската мисъл от Вогезите, да даде удовлетворение и победа на Републиканската партия, за да ги задържи на власт, защото са най-малко опасни за Германия, да възстанови мястото на Франция сред народите, за да може гордостта ѝ да намери утеха и Германия да има по-малко от какво да се страхува.

Тази политика събужда отклик във Франция. Всички лидери на Републиканската партия – Тиер, Гамбета, Греви, Вадингтон и Фери, вярват, че първата задача е възстановяването на силата и престижа на страната им. Те вярват, че е техен дълг да съсредоточат цялата си енергия върху възстановяването на богатството и влиянието на Франция. За да постигнат това, те са готови да използват всяка възможност, дори ако тя им е предоставена от някогашния им заклет враг.

Те виждат безсмислието на войната за връщане на провинциите, с времето дори се отказват от идеята да принудят канцлера да ги върне срещу компенсации, но никога не се отказаха от надеждата, че някой ден дипломатическия късмет ще върне провинциите. Тази мисъл остава голямата резерва, която възпрепятства пълното съгласие и тежи сериозно в отговора им към Германия и в собствените им предложения за сътрудничество.

Това обаче не им пречи да застанат на страната на Германия и Великобритания срещу разширяването на руското влияние на Балканите⁶¹⁸, нито да симпатизират на антипапската политика на Германия и Италия. Тези общи политики послужват за сближаване на двете правителства. Те намират общ език по време на предварителните преговори и заседанията на Берлинския конгрес, както и във всички по-късни усилия за прилагане на договора, сключени там. Едва когато канцлерът, разтревожен от евентуалното проруско отношение на Гладстон⁶¹⁹, настоява за категорична антибританска политика през 1880 г., Франция отговаря с резерва. Франция не желае да рискува антагонизъм срещу Великобритания. Въпреки това сътрудничеството продължава пет години с различна степен на успех. С активната дипломатическа подкрепа на Германия Франция придобива Тунис; със съгласието на канцлера тя превзема Мадагаскар. В спора с Китай за Тонкин, Германия остава неутрална, отказвайки всички искания на Китай за намеса, но отговаряйки на тайната молба на Франция за посредничество.

Междувременно Германия също се е впусква в колониални начинания. Нейното напредване в Африка води до конфликт с Великобритания, точно когато колониалните интереси на французите се сблъскват с британските интереси. В началото общите им антибритански настроения служат като друга връзка между тях. Именно в противовес на британските претенции канцлерът прави третата си инициатива за сближаване през 1884 г. Спорните точки са три. Германия иска военноморски съюз на континенталните сили под ръководството на Франция, за да оспори британското господство в моретата. Също иска изясняване на принципа за превантивното право върху незавладяна земя и прилагането на принципа за свободна търговия към реките на Западна Африка. Накрая, тя иска общтение за понесените щети на германските граждани, понесени по време на бомбардировките на Александрия, и защита на германските притежатели на египетски облигации. Отношението на двете сили към тези точки е от голямо значение за реалното им положение една спрямо друга и спрямо Великобритания.

С първата точка Бисмарк смята да даде полезен урок на британците, но Франция се страхува да не ги притисне твърде много и да не бъде използвана за вадене на германски кестени от огъня. Франция игнорира първата точка.

⁶¹⁸ Грешен извод на авторката. Бисмарк прави точно обратното, насърчава руското влияние на Балканите, защото никога няма да се откаже от основната си идея – съюза с Русия, но самите руснаци с липсата на всякаква разумна политика, провалят всичко и се превръщат в удебна плячка за френските реваншистки планове! (б. пр.)

⁶¹⁹ Отново грешен извод. По това време, Бисмарк активно работи за подновяването на Съюза на тримата императори! Изобицо германо-руските отношения са доста неясни на авторката американка, което е разбираемо. (б. пр.)

По втората те се съгласяват и от тяхното съгласие произлиза Берлинската конференция от 1884 г. и Западноафриканският договор, който коригира френските и германските претенции.

Третата точка, Франция смята за неадекватна. Тя не е доволна от германското колебание да поиска евакуацията и неутрализирането на Египет.

Канцлерът е също толкова внимателен към британските интереси в Източното Средиземноморие, колкото Франция е към британския контрол над моретата. Дори когато настоява най-много европейските кредитори да бъдат защитени, той призовава Франция като най-заинтересована нация да поеме инициативата. „Не можем да бъдем по-французи от французите“ се появява неведнъж в документите. Но Франция и спряна от страха си да не остане сама с Германия, не желае да действа без категоричната гаранция, че Европа ще я подкрепи. В момента, когато тези трудности са на прага на преодоляването, Фери се проваля. Неговият наследник почти няма доверие в Германия и е подчертано приятелски настроен към Великобритания. Скоро става очевидно, че Гладстон скоро също ще подаде оставка. Бисмарк е по-загрижен от всякога да поддържа добри отношения с британците. Фрейсине промени исканията си и Бисмарк, след известно театрално мрънкане, одобрява споразуменията. Великобритания остава в Египет, защото нито Франция, нито Германия искат да предизвикат нейната враждебност.

Събрани заедно, това са скромните резултати от десетгодишното сътрудничество:

- (1) Съвместна политика на Балканите срещу руските претенции;
- (2) Френска експанзия в Африка и Азия;
- (3) Берлинската конвенция по африканските проблеми, приета от силите;
- (4) Френско-германският договор за Западна Африка;
- (5) регулиране на египетските финанси.

Търсейки причината за толкова малкото постигнато, трябва да имаме предвид, че взаимното недоверие никога не е изчезвало напълно. Политическата целесъобразност забранява на френското правителство да заяви открито желанието си за ограничено сближаване с Германия. В първите години от сътрудничеството на двете правителства Бисмарк осъзнава тази трудност. Той дори предупреждава Гамбета за отрицателните последици, от желанието за посещението му във Варзин. С подобряването на отношенията и получаването на доказателства за добрата воля на Германия, той започва да изпитва нетърпение към сдържаността на министрите. След падането на Фери, той открито поставя под въпрос искреността на мъжете, които са давали уверения в дипломатическите разговори и след това са следват противоречива политика.

От друга страна, Бисмарк е твърде тясно свързан със спомена за Седан и последвалите години, за да могат френските държавници да приемат благосклонността му за чиста монета. Сен-Валие работи с него искрено, а Курсел вярва повече в съглашение с Германия, отколкото в такова с Русия, но и двамата усърдно търсят скрит мотив във всички германски предложения. „Това може да бъде само временно средство“ или „Той се надява да ни привлече в орбитата на балканската си политика“ или „Той иска да ни забърка с Англия“ – подобни изрази в докладите им разкриват тяхната предпазливост и съмнение.

Недоверието между държавниците или надеждата за спечелване на други съюзници, стоят на пътя за постигането на големи резултати от сътрудничеството.

Но най-непреодолимата пречка е надеждата на французите за връщане на загубените провинции. Въпреки че Германия не иска през този период, както прави и в по-късните си усилия за сближаване, официално приемане на Франкфуртския договор, Франция осъзнава, че целта ѝ е мълчаливото приемане на свършения факт. Въпреки че се разбира от двете страни, да не коментират въпросът за Елзас-Лотарингия, това поставя ограничение в тяхното сътрудничество. Те могат и се споразумяват по всякакви въпроси, засягащи Азия, Африка и цяла Европа, с изключение на Рейн. „Забравете синята линия на Вогезите“, настоява Бисмарк. Френският народ не иска да направи това и никое правителство няма да оцеляло, ако се опита да ги принуди да приемат загубата.⁶²⁰

БИБЛИОГРАФИЯ

ОФИЦИАЛНИ ПУБЛИКАЦИИ

British Documents on the Origin of the War, edited by Gooch and Temperley, London, 1927-1929 - Британски документи за произхода на войната, редактирани от Гуч и Темперли, Лондон, 1927-1929

British Papers hy Command, London, 1882-1885 - Британски документи от командването, Лондон, 1882-1885

C 3230 Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, 1882 - C 3249 Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, 1882 - C 3230 Кoresпонденция относно делата на Египет, 1882 г. - C 3249 Следваща koresпонденция относно делата на Египет, 1882 г.

C 3295 Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, 1882 - C 3295 Допълнителна koresпонденция относно делата на Египет, 1882 г.

C 3296 Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, 1882 - C 3296 Допълнителна koresпонденция относно делата на Египет, 1882 г. - C 3296 Допълнителна koresпонденция относно делата на Египет, 1882 г.

C 3391 Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt, 1882 - C 3391 Допълнителна koresпонденция относно делата на Египет, 1882 г.

C 4000 Correspondence Respecting the Finances of Egypt, 1884 - C 4000 Кoresпонденция относно финансите на Египет, 1884 г.

C 4047 Further Correspondence Respecting the Finances of Egypt, 1884 - C 4047 Допълнителна koresпонденция относно финансите на Египет, 1884 г.

C 4128 Further Correspondence Respecting the Finances of Egypt, 1884 - C 4128 Допълнителна koresпонденция относно финансите на Египет, 1884 г.

C 4242 Further Correspondence Respecting the Finances of Egypt, 1884 - C 4242 Допълнителна koresпонденция относно финансите на Египет, 1884 г.

C 4337 Correspondence Respecting the Finances of Egypt, 1884 - C 4337 Кoresпонденция относно финансите на Египет, 1884 г.

C 4341 Convention in Regard to the Finances of Egypt, 1885 - C 4341 относно финансите на Египет, 1885 г.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871 – 1914, 40 volumes, edited by J. Lepsius, A. M. Bartholdy, and F. Thimme, Berlin, 1922-1927 - Голямата политика на европейските кабинети

⁶²⁰ Нагледен пример, колко са вредни патриотично-патриотарските, националистическите и шовинистическите предразсъдъци, как гоненето на старите митове, създават нови войни! (б. пр.)

1871 – 1914, 40 тома, под редакцията на J. Lepsius, A.M. Bartholdy и F. Thimme, Берлин, 1922-1927 г.

Documents Diplomatiques Français, 1871 – 1914, edited by the Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914, Series I, volumes 1 – 5, Paris, 1929-1933 – Френски дипломатически документи 1871 – 1914, редактирано от Комисията за публикуване на документи, свързани с причините за войната от 1914 г., серия I, томе 1 – 5, Париж, 1929-1933 г.

Documents Diplomatiques (Livres Jaunes), Ministère des Affaires Etrangères, Paris – Дипломатически документи („Жълти книги“), Министерство на външните работи, Париж

Affaires d'Orient, Congrès de Berlin, 1878 – Събития в Ориента, Берлински конгрес, 1878 г.

Affaires d'Egypte, 1882-1885 – Събития в Египет, 1882-1885 г.

Affaires de Chine et du Tonkin, 2 volumes, 1885 – Събития в Китай и Тонкин, 2 тома, 1885 г.

Documents Parlementaires

Annales de l'Assemblée Nationale, 1871 – 1875 Annales de la Chambre des Députés, 1881-1885 Annales du Sénat, 1881 – 1885 Journal Officiel, 1884-1885 – Парламентарни документи

Хроники на Националното събрание, 1871 – 1875 Хроники на Камарата на депутатите, 1881 – 1885 Хроники на Сената, 1881 – 1885 Официален вестник, 1884 – 1885

СЪВРЕМЕННИ ИЗДАНИЯ, СЪДЪРЖАЩИ ДОКУМЕНТАЛНИ МАТЕРИАЛИ

Annual Register, London, 1758 – Годишен „Регитър“, Лондон, 1758 г. –

Archives Diplomatiques, Paris, 1861 – Дипломатически архиви, Париж, 1861

Staatsarchiv, Sammlung der officiellen Actenstücke sur Geschichte der Gegenwart, July 1861-1871, Hamburg; 1872-1919, Leipzig, Affords full report of international Conferences in regard to Egypt and Africa. – Държавен архив, Колекция от официални документи за съвременната история, юли 1861-1871 г., Хамбург; 1872-1919 г., Лайпциг. Съдържа пълни доклади от международни конференции, свързани с Египет и Африка.

Bourgeois et Pages, Les responsabilités de la grande guerre, Paris, 1921 – Буржоа и Паж, „Отговорностите за Първата световна война“, Париж, 1921 г. Емил Буржоа и Жорж Паж са назначени от сенатската комисия за разследване на фактите за войната и им е предоставен достъп до документите, съхранявани в Ке д'Орсе. Докладът им се появява за първи път в Journal Officiel. 9 януари 1921 г. Много от документите са частично включени в текста, а други са отпечатани изцяло в приложение, озаглавено „Тайни документи“. Авторите имат предпоставена теза за доказване и работата им трябва да се използва с повишено внимание.

Leo, Otto von, Les Antécédents du procès d'Arnim, Paris, 1876 – Лео, Ото фон, Предпоставките за процеса срещу Арним, Париж, 1876. Това е превод на германска брошура, публикувана същата година в Цюрих. Разказът за процеса, който оставя впечатлението, че Арним е допринесъл за падането на Тиер, публикуван с официално разрешение, кара някои френски публицисти да се надяват на сближаване между Германия и Републиката, което Бисмарк подкрепя.

Schultheas, Européischer Geschichtskalender, Berlin, 1860- – Шултес, „Европейски исторически календар“, Берлин, 1860- Тези томе дават ежедневно обобщение на забележителни събития, както и текстовете на много договори.

БИОГРАФИЯ, ПИСМА, МЕМОАРИ

Adam, Mme Juliette, Souvenirs, 7 vols. Paris, 1910

, Nos Amitiés Politiques avant l'abandon de la revanche

, Après l'abandon de la revanche – Адам, г-жа Жулиет, „Спомени“, 7 тома. Париж, 1910 г.

, „Нашите политически приятелства преди отказването от реванша“

, „След отказването от реванша“ Това издание е оживен разказ за разговорите и личностите на републиканските лидери, които обсъждат своите виждания и действия в салона на г-жа Адам.

Bismarck, Prince Otto von, Reflections, 2 vols. New York, 1898.

, The Kaiser vs. Bismarck, New York, 1921

, Anhang zu Gedanken und Erinnerungen aus Bismarcks

Briefwechsel, Stuttgart, 1901

The memoirs of the Chancellor are valuable for general policies but untrustworthy for motives or details. - Бисмарк, принц Ото фон, „Размисли“, 2 тома. Ню Йорк, 1898 г.

„Кайзерът срещу Бисмарк“, Ню Йорк, 1921 г.

„Приложение към „Мисли и спомени от кореспонденцията на Бисмарк“, Щутгарт, 1901 г.

Мемоарите на канцлера са ценни по отношение на общата политика, но не са надеждни що се отнася до мотивите или подробностите.

Blowitz, M. de, Memoirs, New York, 1903 Egocentric, journalistic, and unreliable. - Бловиц, М. де, „Мемоари“, Ню Йорк, 1903 г. Егоцентрична, журналистическа и ненадеждна книга.

Bülow, Prince Bernhard, Imperial Germany, translated by Marie A. Lewenz, New York, 1914 - Бюлов, принц Бернхард, „Имперска Германия“, превод от Мари А. Левенц, Ню Йорк, 1914 г.

Daudet, Ernest, La France et l'Allemagne apres le Congres de Berlin. 2 vols. Paris, 1918 La Mission du Comte de Saint-Vallier La Mission du Baron Courcel - Доде, Ернест, „Франция и Германия след Берлинския конгрес“. 2 тома. Париж, 1918 г. „Мисията на граф дьо Сен-Валие“ „Мисията на барон Курсел“. Авторът е имал достъп до лични писма и публични документи. Неговата критична преценка обаче е предубедена от личното му желание за френско-руско сближаване и недоверието му към Бисмарк.

Daudet, Leon, L'Entre-deux-guerres, Souvenirs, 1880-1905, Paris, 1915, Deschanel, Paul, Gambetta, New York, 1920 - Доде, Леон, „Между двете войни“, Спомени, 1880-1905, Париж, 1915, Дешанел, Пол, „Гамбета“, Ню Йорк, 1920 - Трудовите представляват солидни научни изследвания. Разглеждат промяната в отношението на Гамбета към Германия директно и обективно.

Deux, Andre, Dernieres Annees de l'Ambassade d'Allemagne de M. Elie de Beaumont, 1874-1877, Paris, 1907 - Дрю, Андре, „Последните години на г-н Елте де Гонто-Бирон като посланик в Германия, 1874-1877“, Париж, 1907 г. Това е продължение на книгата на самия Гонто-Бирон, озаглавена „Моето посланичество в Германия“. Тя се основава на лични писма и меморандуми. Източникът е ценен за проучването на личните отношения между френския посланик и канцлера.

Eckhardstein, Baron von, Erinnerungen, 2 vols. Berlin, 1919 - Екхардщайн, барон фон, „Спомени“, 2 тома. Берлин, 1919 г.

Ferry, Jules, Discours et Opinions, edited by Paul Robiquet. 7 vols. Paris, 1897 Vol. 5 contains speeches of Ferry upon his foreign and colonial policy. - Фери, Жул, „Речи и мнения“, под редакцията на Пани Робике. 7 тома. Париж, 1897 г. Том 5 съдържа речи на Фери, посветени на неговата външна и колониална политика.

Lettres de Jules Ferry, 1814-1898, Paris, 1914. - „Писма на Жул Фери, 1814-1898“, Париж, 1914 г. В тях се разглеждат предимно вътрешни проблеми. Материалът е оскъден за изследване на колониалната политика на Фери или на отношението му към Германия.

Le Tonkin et la Mere Paine, Temoignes et Documents, Paris, 1890 - „Тонкин и Родината“, Свидетелства и документи, Париж, 1890 г. В предговора към документите, редактирани от Леон Сентупери, Фери прави кратко изложение на мотивите за провеждането на колониалната политика.

Freyinet, Charles Louis de Saulsee, Souvenirs, 2 vols. Paris, 1918 - Фрейсине, Шарл Луи дьо Солсе, „Спомени“, 2 тома. Париж, 1918 г. Толкова ценни, колкото и всички мемоари, написани тридесет години след описаните събития.

Gwynn, S. L. and Tuckwell, G. M., Life of Sir Charles Dilke, 2 vols. London, 1917 - Гвин, С. Л. и Таквел, Г. М., „Животът на сър Чарлз Дилк“, 2 тома. Лондон, 1917 г.

Hardinge, Sir Robert, A Diplomat in Europe, London, 1927 - Хардинг, сър Робърт, „Дипломат в Европа“, Лондон, 1927 г.

Hohenlohe-Schillingfurst, Fürst Clodwig, Denkwürdigkeiten, 2 vols. Stuttgart und Leipzig, 1906 - Хохенлое-Шилингсфурст, принц Клодвид, „Спомени“, 2 тома. Щутгарт и Лайпциг, 1906 г. Сборник с извлечения от ежедневника на германския посланик в Париж. Събитията, разговорите и инструкциите са записани само няколко часа след като са се случили. По политически причини редакторът е пропуснал голяма част от информацията, която впоследствие е била разкрита в „Die Grosse Politik“.

Newton, Lord, Lord Lyons, 2 vols. London, 1913 - Нютон, лорд, Лорд Лайънс, 2 тома. Лондон, 1913 г. Като британски посланик в Париж, лорд Лайънс е внимателен наблюдател. Цитираните тук негови писма отразяват общественото мнение както във Франция, така и в Германия.

Rambaud, Alfred, *Life of Jules Ferry*, Paris, 1903 - Рамбо, Алфред, „Животът на Жул Фери“, Париж, 1903 г. Биографията е подробна и научно обоснована, въпреки че авторът не винаги е обективен.

Radowitz, Joseph Maria von, *Aufzeichnungen und Errinerungen aut dem Lehen de» Botschafter Joseph Maria von Radonitz*, 2 vols. Stuttgart, 1925 - Радовиц, Йозеф Мария фон, „Записки и спомени от дипломатическата служба на посланик Йозеф Мария фон Радовиц“, 2 тома. Щутгарт, 1925 г. Близък сътрудник на Бисмарк, изпратен на специална мисия в Петербург. Дипломат, посланик, съветник в министерството на външните работи, Радовиц е по-квалифициран от повечето наблюдатели в тълкуването на политиката на канцлера. Авторът е склонен да заеме защитна позиция.

Scheurer-Kestner, A., *Souvenirs de Jeunesse*, edited by Marcellin Pelley, Paris, 1905 - Шойпер-Кестнер, А., „Спомени от младостта“, под редакцията на Марселин Пели, Париж, 1905 г. Авторът е елзасец, който избира да се завърне във Франция и е избран за депутат от Париж на 2 юли 1871 г. Той става лидер на Елзаския съюз.

Spickernagle, Dr. Wilhelm von, Fürst Bülow, Hamburg, 1921 - Спикернагъл, д-р Вилхелм фон, Принц Бюлов, Хамбург, 1921 г. Некритично използване на източници. Пристрастно.

Stannard, Harold, Gambetta, London, 1921 - Станард, Харолд, „Гамбета“, Лондон, 1921 г.

Stevens, Winifred, Mme Juliette Adam, London, 1921 - Стивънс, Уинифред, „Мадам Жулиет Адам“, Лондон, 1921 г. Г-ца Стивънс представя ярка картина на „La grande Française“ в нейния политически и социален контекст.

Wemyss, Rosslyn, *Memoirs and Letters of the Right Honorable Sir Robert Morier, GCB from 1826 to 1876*, London, 1911 - Уемис, Рослин, „Мемоари и писма на Негово Превъзходителство сър Робърт Мориер, GCB, от 1826 до 1876 г.“, Лондон, 1911 г.

ПЕРИОДИКА

„Le Figaro“ Редактор: Гастон Калмет; с републикански възгледи.

„L'Humanité“ Социалистически вестник; подкрепя подобряването на отношенията с Германия. Жан Жорес – политически директор.

„La France“

Либерално-републиканско издание, под редакцията на Емил Жирардин, който подкрепя сближаването с Германия.

„La Nouvelle Revue“ Основано от г-жа Жулиет Адам. Никога не преставаше да осъжда Бисмарк.

„La République Française“ Основано и редактирано от Леон Гамбета. Либерално-републиканско издание. Подкрепяше политиката за укрепване на Франция в Европа. Защищава колониалната политика на Фери.

„La Semaine Républicaine“ Основан, за да се противопостави чрез „открита пропаганда на бонапартистката агитация и клерикалната експлоатация“. Редактор – Ш. Л. Шасен.

„Le Cri du Peuple“ Социалистическо списание, редактирано от Жул Жерен, което се противопоставя на колониалната експанзия като нарушение на правата на местното население и защото тя разпръсква френските сили, които са необходими у дома.

„Le Gaulois“ Със симпатии към монархията и духовенството. Готов да отпечата всякакъв слух за връзки с Германия, за да дискредитира републиканците и да ги обвини в липса на патриотизъм. Противопоставя се на колониалната политика.

„Le Matin“ Републикански, шовинистичен, следи германските вестници за антифренски настроения и препечатвае такива статии като доказателство за германското желание да разпали размирици.

„Le Raye“ Монархически настроен. Главният редактор, г-н Пол дьо Касаняк, е член на Камарата на депутатите, където често осъжда редакторите на „La République Française“ за това, че поддържат непатриотична кореспонденция с врага.

„Le Temps“ Републикански, протестантски, умерен, запазва спокойствие сред вълнението и несправедливостта на другите вестници през 1885 г.

Allgemeine Zeitung

Издава се в Мюнхен от 1798 г. насам и е консервативен вестник, който последователно подкрепя политиката на правителството. Често публикува отлични обобщения за историята на някой германски интерес, който правителството насърчава. Например, в броя от 2 януари 1885 г., когато Бисмарк е в разгара на борбата си с Англия, се появи добър обзор на историята на германската експанзия.

„Berliner Lokal-Anseiger“

Принадлежи към популярните, сензационни вестници, които експлоатират националните страхове и предразсъдъци. Политически е консервативен.

„Berliner Tageblatt“

Не се доверява на френските политически амбиции, но приветства сдруженията на търговците и производителите в интерес на френско-германските търговски отношения.

„Berliner Volksblatt“

Като орган, защитаващ интересите на работниците, този вестник приветства всеки знак за подобряване на отношенията с Франция и осъжда шовинистичния печат за антифренските кампании.

„Deutsches Montagsblatt“

Това е либерален вестник, който подкрепя политиката на Бисмарк за сърдечни отношения с Франция и критикува канцлера, когато той изглежда готов да се обърне от Франция към Англия.

„Kьолнише Цайтунг“

Това е консервативен вестник, който изразява възгледите на националистите, че Франция не е се отказала от целта си в Европа, но че интересите към колониалната експанзия само отлагат опитите за постигането ѝ. Този вестник е водещ в повечето антифренски кампании.

„Кригсшулдфраге“ [„Берлинер Монахсфете“] Месечно списание, основано през 1923 г. с цел изследване на въпроса за вината за войната. То съдържа авторитетни статии за преките и косвените причини за Първата световна война и публикува извлечения от нови източници, веднага щом те станат достъпни. Рецензиите му за актуални книги по история и дипломатия са на високо ниво и служат като надежден ориентир.

„Neuer Social-Demokrat“

Това беше списанието на Социалистическата работническа партия на Германия. То застъпва становището, че френските работници не носят вина за действията на френското правителство през 1870 г. и че война срещу тях е немислима.

„Norddeutsche Allgemeine Zeitung“

Издава се в Берлин от 1861 г. Статиите имат официални по характер и оказват голямо влияние върху общественото мнение в страната и чужбина. Той е инструмент на Бисмарк за прокарване на неговата политика, способен да предизвика страх от война или да успокои буря от враждебни слухове.

ОБЩИ ВТОРИЧНИ ИЗТОЧНИЦИ

Adam, Juliette, *L'Heure vengeresse des crimes Bismarckians*, Paris, 1915 - Адам, Жулиет, „Часът на отмъщението за престъпленията на бисмаркистите“, Париж, 1915 г. Резюмета от писмата на г-жа Адам, публикувани в „La Nouvelle Revue“ от 1879 до 1885 г. Остра атака срещу канцлера, преувеличена и нелепа.

The Schemes of the Kaiser, translated by J. O. P. Bland, New York, 1918 - „Схемите на кайзера“, превод от Ж. О. П. Бланд, Ню Йорк, 1918 г. Препечатва писмата на г-жа Адам, публикувани в „La Nouvelle Revue“ между 1890 и 1899 г. Интересна е само защото разкрива непримиримостта и екзалтацията на френския шовинизъм.

Notre Alsace Française, Nancy, Paris, Strassbnrg, 1927

Albin, Pierre, *L'Allemagne et la France en Europe 1885-1894*, Paris, 1913 - Албин, Пиер, „Германия и Франция в Европа 1885-1894“, Париж, 1913 г. Внимателно обосновано и справедливо. Добро описание на буланжизма.

Bainville, Jacques, *Bismarck and France*, Paris, 1913

Bluntschli, M., „Le Congres de Berlin et sa Portee au point de vue du droit internationale.“ Published in *Revue de Droit Internationale*, Vol. XI

Bourgeois, Emile, *Manuel de Politique Etrangere*, 4 vols. Paris, 1927

General treatment of French foreign policy. Volume IV, *Общо третиране на френската външна политика*. Том IV, *La Politique Mondiale 1878-1919*, признава благосклонността на Бисмарк към Франция, но я приписва изцяло на желанието му да установи своята хегемония над Европа; не успява да оцени елемента на сигурност в германската политика. Доп. пр. И всакаква липса за хегемония.

Darcy, Jean, *France et Angleterre: Cent Annees de Rivalite Coloniale*, Paris, 1904 - Добре документиран отчет за придобиването на френските колонии.

Dawson, William Harbutt, *The German Empire 1867-1911*, 2 vols. New York, 1919

Dubois, Marcel et Terriere, *Les Colonies Francaises: Un Siecle d'expansion coloniale*, Laprie, 1902, Приложението съдържа текст на много договори.

Ewart, Sir J. S., *The Roots and Cause» of the War 1911-1818*, 2 vols. New York, 1925, Изчерпателно проучване на доказателствата, предоставени от официални публикации на Австрия, Германия и Русия. Не винаги справедливо към Франция.

Fabre-Luce, Alfred, *The Limitation» of Victory*, New York, 1926

Fay, Sidney B., *Origins of the War*, 2 vols. New York, 1928, Изчерпателен труд, базиран на множество нови източници, съдържан и научен.

Füller, J. V., *Bismarck's Diplomacy at its Zenith*, Cambridge, 1922. Умело третиране на сложна и трудна тема. Оценката на канцлера, в светлината на новите източници, не е напълно справедлива.

Fyffe, C. A., *A History of Modern Europe*, 8 vols. London, 1890

Galli, Henri, *Gambetta et L'Alsace Lorraine*, Paris, 1911. Тезата на тази книга е, че Гамбета винаги е бил лоялен към изгубените провинции и че предполагаемото му дезертъорство е най-много отлагане на отмъщението, а готовността му да постигне споразумение с Германия се е основава на надеждата за някаква промяна на Франкфуртския договор. Доп. пр. Всъщност тезата не е вярна. Гамбета се убеждава в безсмислието на реваншизма, но няма смелостта да го обяви открито, което ще срина политическата му кариера.

Gooch, George Peabody, *Franco-German Relations 1871-1914*, Creighton Lecture, 1923. General summary, London, 1923. Проследява свободен ход на разведряването и съглашението. Събира шестдесет години на също толкова страници.

A History of Modern Europe 1878 – 1919, New York, 1923. Научно, строго научно изследване на отношенията между силите в Европа и конфликта между техните планове за разширяване. Авторът използва внимателно новия документален материал и представя доказателствата си в лесен, ясен стил. Това е надежден пътеводител, но би било по-полезно, ако винаги бяха цитирани авторитетите.

Hallez, Th., "La Question Madagascar," *Revue de Deux Mondes*, December, 1885

Hammann, Otto, *The World Policy of Germany 1890-1912*, London, 1927. Преведено от Мод Р. Хътман. Публикувано под немското заглавие *Der Missverständnis Bismarck*. Хаман е назначен от Каприви за началник на отдела за печата на министерството на външните работи. Служи до 1917 г.

Division of the Foreign Office. Served until 1917.

Hanotaux, Gabriel, *Contemporary France*, 4 vols. New York, 1909. Задълбочено и внимателно разглеждане на вътрешните и външните проблеми на Франция. Добре документирано и безпристрастно, дори когато става въпрос за Германия, това е най-добрият от чисто вторичните източници на френски език, разгледани за това изследване.

Herzfeld, Hans, *Deutschland und das geschlagene Frankreich 1871-1878*, Berlin, 1924. Това е внимателно обосновано обяснение на политиката на Бисмарк спрямо Франция – да се придържа към условията на договора, да се предотврати Франция да стане достатъчно силна, за да наруши мира, за да може новата Германия да има сигурност, за да завърши вътрешното си развитие. Авторът не се опитва да критикува или да оправдае поведението на Германия, а се стреми да го разбере от фактите.

Die Deutsch-französische Kriegsgefahr von 1875, Berlin, 1922. Обективно разглеждане на инцидента в светлината на новия материал в *Die Grosse Politik*. Смята, че той е част от общата политика на „поръсване със студена вода“ върху френския военен дух и директен опит да се предотврати заплашителното слижаване между Франция и Русия, на антигерманска основа.

Langer, William L., "The European Powers and the French Occupation of Tunis 1878-1881," *American Historical Review*, 1925. Признава подкрепата, оказана от Бисмарк на френската експанзия в Тунис, като част от политиката му за отклоняване на вниманието от дупката във Вогезите и за осигуряване на сигурност за Германия. Статията е добре документирана.

Lanessan, J. L. de, *Histoire de l'Entente Cordiale Franco-Anglaise*, Paris, 1916. Представя традиционния френски възглед за хегемонията на Германия.

Lemonon, Ernest, *L'Europe et la Politique Britannique 1882 – 1911*, Paris, 1912

Levasseur, E., *La France et ses colonies, Geographie et Statistique*, 3 vols. Paris, 1893. Съдържа кратък очерк на историята на всяко придобиване и отчет за населението и ресурсите на територията.

Mevil, Andre, *De la pave de Francfort a la Conference d'Algeciras*, Paris, 1909. Авторът ясно формулира тезата си, че целта на Бисмарк е а да попречи на страната, която е победил, да набере сила и да предизвика голяма война, която ще промени картата на Европа.

Müller, Manfred, "Bismarck und Ruszland in den Tagen des Berliner Kongresses." Публикувано в *Die Kriegsschuldfrage*, ноември 1928 г. Заклучава от приятелското отношение на Германия към Русия през 1878 и 1879 г., че Бисмарк не е възнамерявал да вреди на Русия на Берлинския конгрес. Тъй като не е искал да сключи съюз само с нея и да запази независимостта си, той се сближава с Виена, без да скъсва със Санкт Петербург.

Oncken, Hermann, *Napoleon III and the Rhine*, translated by Ferdinand Schevill, New York, 1928. Преводът е коментар на професор Онкен върху три тома официални документи, свързани с Френско-пруската война, публикувани през 1926 г. под заглавието „Рейнска политика на Наполеон III от 1863 до 1870 г. и произхода на войната от 1870 до 1871 г.“, Щутгарт, Берлин, Лайпциг. Томът показва силата на традиционната сигурност и естествените стремежи на французите към граници. Въпреки че собственото национално чувство на историка понякога оцветява интерпретацията му на Наполеон и Бисмарк, той представя огромно количество доказателства, че Франция е била готова да разпокъса Германия.

Oncken, Wilhelm, *Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm*, 2 vols. Berlin, 1890. Стойността на тези томовете за това изследване се крие в доказателствата, които те дават за германската изненада и одобрение на умереното републиканско правителство, което се развива във Франция.

Plehn, Hans, *Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung*, Berlin, 1925. Отделя значително място на сърдечните отношения между Франция и Германия. Вярва, че новата политика, достигнала своя връх по време на второто правителство на Фери, започва с тунизийската афера и че колкото повече се обтягат отношенията между Германия и Англия, толкова по-добри стават отношенията между Франция и Германия. Безпристрастно изявление, внимателно обосновано.

Pinon, Rene, *France et Allemagne 1879 – 1913*, Paris, 1913. Отрича, че френското отношение към Елзас-Лотарингия е резултат от разочарованието от поражението, шовинизма и реванша, а защото Франкфуртският договор е нарушил правото на самоопределение.

Origins of the War, London, 1922. Първите две глави са посветени на историята на събитията между Франкфуртският договор и 1-та Мароканска криза. Приписва германския напредък на желанието за установяване на хегемония чрез принуждаване на Франция открито да признае мира от 1871 г. Отнася се към предложенията със значителна лекота. Увлечателно, но с малка стойност.

Rachfal, Felix, *Deutschland und Weltpolitik*, Stuttgart, 1923. Авторът следва „Die Grotte Politik“ с прецизно внимание. Трудът е изчерпателен и тежък. Той показва познаване на френските мемоари, но търси оправдание за политиката на Германия.

Reventlow, Graf Ernst zu, *Deutschlandt auswärtige Politik 1888-1914*.

Roux, Marie de, *La Republique de Bismarck*, Paris, 1915 *Clearly Monarchist Propaganda*.

Sass, Johann, *Die Deutschen Weissbücher, 1870 – 1914*, Berlin and Leipsig, 1928. Представя кратко изложение на условията, при които са публикувани Германските бели книги, и в някои случаи посочва ролята, която Бисмарк е взел при събирането на материала.

Schnee, Heinrich, *German Colonisation, Past, Present and Future, The Truth about the German Colonies*. Introduction by William Harbutt Dawson, London, 1926.

Simpson, J. Y., *The Saburov Memoirs or Russia and Bismarck*, Cambridge, 1929. Като специален пратеник на Русия в Берлин, 1879-1884 г., Сабуров инициира преговорите за тайния договор, подписан от тримата императори през 1881 г. Мемоарите показват доказателства за полуистините и укриванията, до които Бисмарк прибегва, за да блокира съюз между Франция и Русия.

Tardieu, Andre, France and the Alliances, New York, 1908.
Wolff, Theodor, Das Vorspiel, Verlag für Kulturpolitik, Munich, 1925.

ДОПЪЛНЕНИЯ

Langer, William L., European Alliance and Alignment» 1871 – 1890, New York, 1931
Grant and Temperley, Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries» 1789-1982, New York,
1932
Carroll, E. Malcolm, French Public Opinion and Foreign Affairs, New York, 1931
Shnman, Frederick L., War and Diplomacy in the French Republic;
An Inquiry into Political Motivation and Control of Foreign Policy, New York, 1931
Wienefeld, Robert H., Franco-German Relations 1878-1885, Baltimore, 1929